

Yrd.Doç.Dr. Ali KUYAKSIL

Yrd.Doç.Dr. Ali KUYAKSIL

İNSAN HAKLARI
Kavramı, Tarihçe, Korunması ve Geliştirilmesi

İNSAN HAKLARI

- * Kavram,
- * Tarihçe,
- * Korunması ve
- * Geliştirilmesi

ADA
KİTAPEVİ
2012

ADA KİTAPEVİ
2012

İNSAN HAKLARI

Kavram, Tarihçe,
Korunması ve Geliştirilmesi

Yrd. Doç.Dr. Ali KUYAKSİL

Ada Kitabevi

GAZİANTEP - 2012

İNSAN HAKLARI

Kavram, Tarihçe,
Korunması ve Geliştirilmesi

Yrd. Doç.Dr. Ali KUYAKSIL

İsbn : 978-605-5425-12-8

Kapak Tasarım : Doktor Ajans

Baskı : 1. Baskı (1000 Adet)

Konu : İnceleme-Araştırma / İnsan Hakları-Kamu Yönetimi

Dağıtım ve Yayın : Ada Kitap Dağıtım Yayınevi
Atatürk Bulvarı 92/D Başkarakol/Gaziantep
Tel : 0 342 2312373 Fax : 0 342 2318863
Web : www.kitapkirtasiyem.com
E-mail : info@kitapkirtasiyem.com

İNSAN HAKLARI

Kavram, Tarihçe,
Korunması ve Geliştirilmesi

Yrd. Doç.Dr. Ali KUYAKSİL

“

*İnsan Hakları İçin
Yapılan Mücadelelerde Ölen Masumlara ve
İnsan Haklarını Korumada Görevli Güvenlik Güçlerinden
Bu Uğurda Can Verenlere İthaf Ediyorum.*

”

ÖNSÖZ

İnsan hakları, kısaca anlam itibariyle sırf insanın, insan olması nedeniyle sahip olduğu haklardır. İnsan haklarının güvence altına alınması, özellikle batıda insanlık tarihinin en büyük mücadelelerinden birisidir. Bu uğurda, krallıklar yıkılmış, imparatorluklar parçalanmış, yeni yönetimler ve yeni devletler ortaya çıkmıştır. Önceleri her devletin kendi iç meselesi olarak kabul edilen insan hakları, birinci ve ikinci dünya savaşlarından sonra artan bir hızla uluslar arası niteliğe sahip olmuştur. Böylece birey olarak insan uluslar arası hukukun öznelerinden birisi olmuştur.

İnsan hakları, uzun zamandan beri Türkiye'nin gündeminde ilk sıraya yerleşen konular arasında yer almaktadır. Ülkemizde de Tanzimat'tan bu yana batılı tarzda gelişmesini devam ettiren insan hakları anlayışı, Türkiye Cumhuriyetinin kurulması ile daha da hızlanarak devam etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ulu önder M. Kemal ATATÜRK'ün milletimize hedef olarak; *“muasır medeniyet seviyesine ulaşma”*ğı ve *“muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkma”*ğı göstermiştir. Bunun neticesinde Batıyı ileri götüren ilmi, teknolojik ve kültürel değerler alınarak ülkemize getirilip, uygulanmaya çalışılmıştır. Bu kültürel değerlerin bir kısmını da insana saygı, değer ve haklar veren anlayış oluşturmaktadır.

Atatürk'ten sonraki yöneticilerimiz de bu hedefler doğrultusunda, ilerlemiş Avrupa devletleri ile ilişkileri daima ileri düzeyde tutmağa çalışmışlardır. Türkiye, Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kurucu bir üyesi olarak, hazırlanan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ni 6 Nisan 1949'da imzalamıştır. Türkiye bununla da yetinmeyerek, insan hakları ile ilgili; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve ek protokollerini, işkencenin önlenmesi ile ilgili Birleşmiş Milletler ve Avrupa sözleşmelerini de imzalamıştır. Avrupa Birliğine giriş sürecinin hızlandırılması da insan hakları ile ilgili ulusal mevzuatın Avrupa Birliği mevzuatına uyumlu hale getirilmesi için uyum yasaları çıkarılmıştır. 1982 Anayasasında 16 kez değişiklik yapılmıştır. Bununla da yetinilmeyerek ilk sivil anayasa yapılması çalışmalarına da başlanmıştır.

İnsan hakları kavramı sabit bir kavram olmayıp devamlı bir gelişme göstermektedir. Bu konudaki kaynaklarda, I., II. ve III. nesil haklar olarak gruplandırılmaya ayrıldığı görülmektedir. I. nesil haklara “klasik haklar” denmektedir. II. nesil haklara “sosyal haklar” denmektedir. III. nesil haklara “dayanışma hakları” denmektedir. I. nesil haklardır. Ağırlıklı olarak insan kişiliğine bağlı haklardan oluşmaktadır. Bu haklar Avrupa’da tarihsel süreç içerisinde ilk elde edilen haklardır.

İnsan haklarının batıda ortaya çıkmış olması, bu haklardan başkalarının faydalanmasına engel değildir. İnsanlık bir aile olarak düşünüldüğünde, insani değerler yalnız batının değil tüm insanlığın ortaya çıkardığı ortak değerlerdir. Dolayısı ile tarihi ve kültürel geçmişimize uygun düşen bu değerlere, yabancı kalmayıp, yalnız görev gereği değil, iç dünyamızda da sahip çıkmalıyız.

Bu çalışma, insan hakları konusunu kendi tarihimiz açısından da inceleyerek sağlam bir temele sahip olarak konunun sırf bilgi düzeyinde değil, benimsenmesine de katkısı olması gayesi ile hazırlanmıştır. İnsan olarak haklarını öğrenmek, bilgi sahibi olmak ve çeşitli ihlal durumlarında korumak isteyenlere faydalı olması dileğimle.

Bu kitabın hazırlanmasında birçok insanın doğrudan veya dolaylı olarak katkısı olmuştur. Öncelikle böyle bir çalışmayı yapacak fiziki ortamın hazırlanarak bizlere sunmasından dolayı Gaziantep Polis Meslek Yüksekokulu Müdürü Sayın Osman METLİ müdürüme teşekkür ederim. Notları inceleyerek basılmasının özellikle öğrencilerin ve vatandaşların insan hakları bilincinin oluşmasına katkısı olacağını belirten öğretim elemanlarına teşekkür ederim. Bu çalışmalar iş ortamında kalmayıp aileme ayırmam gereken zamanı da zaman zaman alması durumunda bana sabır gösterip destek olan değerli eşime ayrıca teşekkür ederim. Çalışmanın dizgi aşamasında emeği geçen Doktor Ajans personeline, basılarak kitap aşamasına getirilmesinde emeği geçen Ada Kitabevi çalışanlarına da teşekkür ederim.

Yrd. Doç. Dr. Ali KUYAKSİL
Gaziantep 29.05.2012

İçindekiler

ÖNSÖZ	7
1. BÖLÜM:	
İNSAN HAKLARINA GENEL GİRİŞ	13
2. BÖLÜM:	
İNSAN HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİ İLE İLGİLİ	
GENEL KAVRAMLAR	17
2.1. İnsan Kavramı	18
2.2. Hak ve Özgürlük Kavramları	19
2.3. İnsan Hakları Kavramı	21
2.4. İnsan Hakları'nın Diğer Bilim Dalları İle İlişkisi	22
3. BÖLÜM:	
KAMU HAK VE HÜRRİYETLERİ İLE İNSAN	
HAKLARININ BATI DEMOKRASİLERİNDE GENEL	
OLARAK TARİHSEL GELİŞİMİ	27
4. BÖLÜM:	
KAMU HAK VE HÜRRİYETLERİ İLE İNSAN	
HAKLARININ TÜRKLERİN İSLÂMİYETİ	
KABULÜNDEN ÖNCEKİ DURUMU	33
5. BÖLÜM:	
KAMU HAK VE HÜRRİYETLERİ İLE İNSAN	
HAKLARININ TÜRKLERİN İSLÂMİYETİ	
KABULÜNDEN SONRAKİ DURUMU	37
5.1. Selçuklular Dönemi	39
5.2. Osmanlı Devleti Dönemi	43
5.2.1. Sened-i İttifak (1808)	49
5.2.2. Gülhane Hattı Hümayunu (Tanzimat Fermanı - 1839)	50
5.2.3. Islahat Fermanı (1856)	51
5.2.4. Kanuni Esasi (Birinci Meşrutiyet - 1876)	53

5.2.5. 1921 Anayasası Teşkilât-ı Esasiye Kanunu (20 Ocak 1921)..56

6. BÖLÜM:

KAMU HAK VE HÜRRİYETLE Rİ İLE İNSAN HAKLARININ TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN KURULMASINDAN SONRAKİ GELİŞİMİ

6.1. 1924 Anayasası Teşkilât-ı Esasiye Kanunu (20 Nisan 1924) ..	58
6.2. 1961 Anayasası	59
6.3. 1982 Anayasası	61

7. BÖLÜM:

İNSAN HAKLARIN KORUNMASI VE GELİŞTİRİLMESİ

7.1. Ulusal Koruma	66
7.1.1. Yargısal Koruma	66
7.1.2. Yargı Dışı Yollar	69
7.1.2.1. İdarî Başvuru	69
7.1.2.2. Siyasî Başvuru	72
7.2. Uluslararası Koruma	73
7.2.1. BM'in İnsan Haklarını Koruma Mekanizmaları	73
7.2.1.1. BM Antlaşması'nın Kurduğu Sistem	73
7.2.1.2. BM İnsan Hakları Sözleşmelerinin Öngördükleri Mekanizmalar	75
7.2.2. Avrupa Konseyi'nin İnsan Hakları Koruma Sistemi	78

8. BÖLÜM:

YÜRÜRLÜKTEKİ ÖNEMLİ BAZI İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMELERİ

8.1. Uluslar Arası Sözleşmelerin Türk Hukukundaki Yeri ve Bağlayıcılığı	84
8.2. Birleşmiş Milletler Çerçevesinde Yapılan Çalışmalar	89
8.2.1. Birleşmiş Milletler ve İnsan Hakları	89
8.2.2. Birleşmiş Milletler Belgelerinde İnsan Hakları	94
8.3. Avrupa Konseyi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi	99
8.4. İşkencenin Önlenmesi Hakkında Avrupa Sözleşmesi	103
8.4.1. Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi	104
8.4.2. Komitenin Türkiye Ziyaretleri	106

8.4.3. Birleşmiş Milletler ve Avrupa İşkenceyi Önleme Sözleşmelerinin Farklılıkları	108
9.BÖLÜM:	
YÜRÜRLÜKTEKİ ÖNEMLİ	
BAZI MEVZUATTA İNSAN HAKLARI	109
9.1. 1982 Tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası	110
9.2. Polis Vazife Ve Salahiyet Kanunu	116
9.3. Ceza Muhakemesi Kanunu (147 VE 148. Maddeler)	116
9.4. Türk Ceza Kanunu	118
9.5. 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu	122
9.6. İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik	123
10.BÖLÜM:	
BİR DÖNEM YAYGIN İNSAN	
HAKLARI İHLALLERİ	127
11. BÖLÜM:	
İNSAN HAKLARI İLE İLGİLİ HAK ARAMA USULÜ ..	133
11.1. Hukuk ve Polis Devletinde İdare Kavramı	134
11.2. Dilekçe Hakkı	136
11.3. İptal ve Tam Yargı Davaları	137
11.4. 2011 AİHM İstatistiklerinde Türkiye	139
12. BÖLÜM:	
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	145
DİPNOTLAR.....	150
EKLER.....	155
Ek1: Veda Hutbesi (9 Zilhicce 10 H./8 Mart 632 M. Cuma).....	157
Ek2: Virginia İnsan Hakları Bildirisi (12 Haziran 1776).....	159
Ek3: Fransız İnsan Ve Yurttaş Hakları Bildirisi (3 Eylül 1791).....	163
Ek4: İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (10 Aralık 1948).....	167
Ek5: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Sözleşme).....	173
KAYNAKLAR.....	181

1. BÖLÜM
**İNSAN HAKLARINA
GENEL GİRİŞ**

1. GİRİŞ

Kamu hak ve hürriyetleri ile insan hakları çağımızda uluslar üstü bir değer olarak bütün devletler tarafından kabul görmektedir. Uluslar arası ilişkilerde bu kavramlar meşrulaştırıcı bir kavram olarak kabul görmektedir. Gelişmiş devletler gelişmişliklerini ve ileri olduklarını bu değerlere bağlılıklarına bağlamaktadırlar. Ayrıca kendi çaplarında bu kavramların öncülüğünü yapmaya çalışmaktadırlar. Uluslar arası ilişkilerde dışlamak istedikleri ve ya ilişkilerini dondurmak istedikleri devletlere karşı da bu kavramlara önem verilmemesini veya ihlal edilmelerini gerekçe olarak öne sürmektedirler. Adeta ortaçağdaki kilisenin “aforoz”undan çekinir gibi günümüz devletleri de “insan hakları ihlalcisi” ithamından çekinir olmuşlardır. Bazı devletlerin veya kesimlerin kendi politik çıkarları için bu değerleri kullanmış olmaları bu değerleri gözümüzden düşürmemelidir. Bugün İnsan Hakları olarak dile getirilen insani değerler yalnız Batı’nın değil tüm insanlığın ortak medeniyet tarihinin ortaya çıkardığı ortak değerlerdir

Kamu hakları ve hürriyetleri ile İnsan hakları, günümüzde medeni dünyayı meşgul eden önemli meselelerden biri, hatta, en önemlisidir. Bu önem ve öncelik, insanın önem ve önceliğinin gelir. Bu araştırmamızda öncelikle bazı genel kavramlar üzerinde durulacaktır. Daha sonra kamu hak ve hürriyetleri ile son yüzyıllarda bu hak ve hürriyetlerin uluslar arası veya ulusal düzeyde normlara dönüşmüş insan haklarının gelişimi üzerinde durulacaktır. Bu gelişimde önce genel olarak daha sonra tarihimiz açısından incelenecektir.

Tarihi geçmişe baktığımız zaman, insan hakları devletle sivil toplum arasında, yani devletle birey arasında karşıtlığın yaşandığı Batı dünyasında ortaya çıkan bir kavramdır. Tıpkı demokrasi gibi insan hakları da bu bakımdan sistemli bir bütünlük içinde ve tarihi olarak Batıya özgü bir kavramdır. ⁽¹⁾

Kişilerin, siyasal iktidar karşısında cins, ırk, yaş, düşünce farkı gözetilmeksizin eşit oldukları ve insan olmakla doğuştan devredilemez doğal haklara sahip oldukları kabul edilmektedir. Bu eşitliğe ve doğal haklara insan hakları adı verilmektedir. Daha dar anlamda ise, insan hakları kavramı, İnsanlığın belli bir gelişme döneminde, kuramsal olarak bütün insanlara tanınması gereken haklar listesini belirtir. Bu ideal liste, çeşitli ülkelerde, değişik ölçülerde değer kazanmış ve uygulama alanına geçmiş olabilir. Bu listenin içinde hemen hemen her ülkede bulunan haklar; kanun önünde eşitlik, yaşama hakkı, özgürlük hakkı ve mülkiyet hakkı gibi temel haklardır. ⁽²⁾

Milli kültürümüzde insan, “*eşref-i mahlukat*” olarak isimlendirilmiştir. Yani, yaratılmışların en şerefli. Esasen insan, bütün kültürlerde her şeyin özünde telakki edilmiştir. Bugüne kadar var olan ve gelecekte de olmaya devam edecek her şeyin temelinde insan vardır. Kısaca, “*insan her şeyin ölçüsüdür*”. Her şey onun çevresinde cereyan eder. Bilindiği gibi, insan hakları yeni bir kavram değildir. Bugün kazandığı anlam ve itibar insanlığın geldiği aşamayı göstermek bakımından dikkat çekicidir. ⁽³⁾

2. BÖLÜM

KAMU HAK VE HÜRRİYETLERİ İLE İNSAN HAKLARININ BATI DEMOKRASİLERİNDE GENEL OLARAK TARİHSEL GELİŞİMİ

2. İNSAN HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİ İLE İLGİLİ GENEL KAVRAMLAR

2.1. İnsan Kavramı

Hidrojen ve oksijenin birleşmesinde olduğu gibi ‘*insan hakları*’ şeklinde kelimeler bir araya geldiklerinde ortaya kendine özgü bir kavram çıkmaktadır. İnsan kavramı “*ruh ve bedenden ibaret varlık, sözle anlaşılan, akıl ve düşünme yeteneği olan en gelişmiş canlı*” olarak tanımlanmaktadır. (4)

İnsan kavramının kimleri içine aldığı veya daha doğrusu kimleri dışladığı zamansal ve mekansal olarak değişiklik gösterebiliyor. Hukuki olarak insana ‘kişi’ (şahıs) denmektedir. Kişilik kavramı bizi medeni hukuka götürmektedir. *Medeni Kanunumuza göre kişilik, doğumla başlar.* İnsan olarak doğan her şahıs, kamu hukuku alanında bireysel özgürlüklerin ve temel hakların devlet otoritesi karşısında ezilmemesini sağlayan temel hak ve özgürlüklerden yararlanır. Buna hak ehliyetine sahip olma denilmektedir. (5)

‘*İnsanoğlu*’, ‘*ademoğlu*’ veya ‘*insanlık*’ (İngilizce’de de üç kelime aynı anlamda kullanılmaktadır: mankind, humankind veya humanity) kavramlarına özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra hazırlanan belgelerde rastlıyoruz. Çok yazar insanlık kavramını ‘uluslararası toplulukla’ özdeşleştirmiştir. Bazı yazarlar bu kavramla devletleri kastederler. Bazıları da, henüz kendini bağımsız olarak temsil edemeyen insan topluluklarını da dikkate alarak insanlığı ‘bütün halklar’ olarak algırlarlar. Gerçekte insanlık şimdiki ve gelecek nesilleri içine alan bir bütündür ve devletlerden farklı bir hukuki kişiliği vardır. (6)

Bizleri diğer canlılardan ayıran en önemli niteliğimiz, akıl ve vicdana sahip olmamızdır. Bu yönümüzle diğer canlılarda görülmeyen bazı tutum ve davranışlar sergileriz. Örneğin bir sanat eseri ortaya çıkarır, doğanın yasalarını keşfeder, hayatın anlamı üzerine düşünür, başka insanların ve kendimizin davranışlarını “iyi” veya “kötü” olarak değerlendiririz. Neyin “doğru” neyin “yanlış” olduğuna dair dü-

şünce üretebilir veya ileri sürülen düşüncelerden birini benimseye biliriz. Yalnızca insana özgü olan bu tutum ve davranışlar “insanın olanakları” olarak adlandırılır. (7)

İnsan onuru, kişiliğe saygıyı, bir işin, bir görevin niteliklerine uygun kişilik özelliklerine sahip olmayı; kişinin kendi yeteneklerini bilmesi; geleceğini dikkatle planlamasını; diğer insanlarla birleşerek çalıştığı kurumun işleyişiyle ilgili sorumluluk duygusu yüklenmesini gerektirir. Bu ise aile, sosyal ya da kültürel temeli dikkate alınmadan her kişinin insanlık ailesinin bir temsilcisi olarak kendisine saygı gösterilmesi ve tanınması anlamına gelir. (8)

2.2. Hak ve Özgürlük Kavramları

Hak terimi hukuk kelimesinin tekil halidir. Yani ‘hukuk’ kelimesi haklar anlamına gelir. Ancak ‘İnsan Hakları’ dediğimizde ‘İnsan Hukuku’ demek istemiyoruz. İnsan hakları kavramı insan haklarıyla ilgilenen hukuk dalından çok daha geniş bir anlamı ifade eder. **“İnsan hakları”**, **“temel haklar”** ve **“kamu özgürlükleri”** kavramları çoğu kez eşanlamda kullanılmaktadır. “Hak” ve “özgürlük” kavramlarını kesin çizgilerle birbirinden ayırmak güçtür. Bir tanım yapmak gerekirse; **“özgürlük”** kavramı hukuk öncesi düzenlenmemiş serbestliği ifade eder. **“Hak”** ise iki anlama gelmektedir. Gündelik anlamında doğruluk ve yetki demektir. İkinci anlamında ise hukuk düzeni tarafından tanınan ve korunan irade ve çıkarları belirtir. (9)

İnsanın özgürlüğü ona ait hakların varlığı, ancak bir devlet düzeni içinde söz konusudur İnsan haklarının çerçevesi ve kapsamını, bireyin devletle olan ilişkisi belirler. Haklar doğdukları hukuk kurallarına göre; “kamu hakları” ve “özel haklar” şeklinde bir ayrıma uğrarlar. Kamu hakları; kamu hukukundan doğan haklardır. Kamu haklarını kendi aralarında **“kişisel”**, **sosyal ve ekonomik haklar”** ve **siyasi haklar** olmak üzere üçe ayırırız. Özel hak-

lar ise, özel hukuktan doğan haklar olup; *mahiyetlerine, konularına kullanılmalarına* ve nihayet *gayelerine* göre çeşitli türlere ayrılırlar. Bunların içerisinde de en önemli ayırım mahiyetlerine göre olanıdır. Mahiyetlerine göre de haklar; “*mutlak haklar*”, “*nisbî haklar*” olarak ayrılmaktadır. ⁽¹⁰⁾

Temel hak ve özgürlüklerin, birey ile devlet arasında üç ilişki statüsü oluşturduğu varsayılmaktadır. Bunlar, “*olumsuz statü*”, “*olumlu statü*” ve “*aktif statü*”dür. Eğer insan, başkalarının da aynı haklara sahip olduğunu ve başkalarının haklarından yararlanabilmeleri için bizim de bazı ödevlerimiz olduğunu, bunun bir davranış kuralı olarak özümsemesi gerektiğini kabul ederse; o zaman insan hakları ihlalleri büyük ölçüde azalmış olacaktır. Bundan dolayı, hak, özgürlükleri, bazı yasakları ve yararlanma isteklerini içeren iki boyutlu bir kavram olarak algılamamız gerekir. Teknik anlamda, her hak üç parçadan oluşur: hakkın öznesi; hakkın konusu; ve talepte bulunacağımız bir muhatap. Bu üç ögenin birleşmesiyle hak, basit istek ve temennilerden ayrılır. Hakların bağlayıcılık değeri taşıması ve ihlâl edenlere karşı yaptırım uygulanabilmesi için, bunların belli bir gücü olan hukuksal metinlerde düzenlenmiş olmaları gerekir. Devlet içerisinde bu ya bir anayasa ya da bir kanun olabilir. Uluslararası toplumda ise, elbette bu metin antlaşmadır. Her hak bir özgürlük ile bağlantılı olduğundan, temel haklar içindeki özgürlükleri diğerlerinden ayırmak için onlara ‘kamu özgürlükleri’ demek mümkündür. ‘Kamu’ terimi bir devlette yaşayan insan topluluğunun bütününe ifade eder. *Kamu özgürlükleri insan haklarının devlet tarafından tanınmış ve pozitif hukuka girmiş olan bölümünü ihtiva eder.* Bu yüzden kamu özgürlükleri modern devletlerin varlık sebebidirler. ⁽¹¹⁾

Hakkın önemli bir özelliği; sahibine bir şeyi yapabilme yetkisi verirken, başkasına da bu yetkinin kullanılmasına engel olmama ve saygı gösterme yükümlülüğünü getirmesidir. Bu da ödev kavramını çağrıştırmaktadır. Ödev; bir temel hakkın sınırlandırılması sonucu

oluşan hukuki durum olarak tanımlana bilir. Bu sınır, bir insanın sahip olduğu haklara diğer insanların da sahip olmasının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkar. Günlük yaşantıda *hiç kimseye sonsuz ve sınırsız bir hak tanınmaz*. Çünkü bir insanın sonsuz ve sınırsız bir hakka sahip olması, diğer insanların haklarını kullanamaması anlamına gelir. Başkalarının hak ve özgürlüklerini gözetmeyen insanların, başkalarından da kendi hak ve özgürlüklerini gözetmelerini beklemeye hakları yoktur. Çünkü sosyal yaşamda her şey karşılıklıdır. ⁽¹²⁾

“Özgürlükleri ortadan kaldırmak özgürlüğü yoktur” deyişi gereğince anayasalar hiç bir özgürlüğün, anayasa ile konulan ve kurulan düzeni ortadan kaldırma yetkisini vermediğini açıkça belirtirler. Bu husus; BM İHEB madde:30’da, AİHS madde:17-18’de de belirtilmektedir. 1961 ve 1982 Anayasalarımız bu paralelde hazırlanmıştır. Özgürlüklerin sınırlandırılması, özgürlüğü ortadan kaldıracak veya onu kullanamaz duruma getirecek derecede gerçekleştirilemez. ⁽¹³⁾

2.3. İnsan Hakları Kavramı

İnsan hakları kavramının herkes tarafından kabul edilen bir tanımı yoktur. Türkçe kitaplarda *‘kamu hürriyetleri’*, *‘temel haklar’*, *‘vatandaş hakları’* hep aynı anlamda birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Çeşitli tanımlarda ortak noktaları belirten bir tanım verecek olursak; *“Kişilerin insan olmakla doğuştan sahip oldukları siyasal iktidar karşısında cinsiyet, yaş, inanç ve düşünce farkı gözetilmeksizin eşit oldukları devredilemez haklardır”* diyebiliriz. Bu haklar hemen hemen her ülkede bulunan kanun önünde eşitlik, yaşama hakkı, özgürlük hakkı ve mülkiyet hakkı gibi temel haklardır. ⁽¹⁴⁾

Bugün *“insan hakları”* terimi, insanlığın belli bir gelişme çağında, teorik olarak bütün insanlara tanınması gereken ideal hakla-

rın tümünü ifade etmektedir. İnsan hakları deyince daha çok “*olması gereken*” ve bildirilerde “*ulaşılacak hedefler*” başlığı altında yer alan haklar akla gelmektedir. (15)

Kamu hürriyetleri, insan haklarının devlet tarafından tanınmış ve pozitif hukuka girmiş olan bölümünü ifade eder. Bunlara kamu hürriyetleri denilmesi, sadece bir sınıfa veya zümreye değil, fakat istisnasız olarak herkese (kamu’ya) tanınmış olmasından ve dolayısıyla fert-devlet ilişkilerini düzenleyen bir kolunu teşkil etmesindedir. Kamu hürriyetleri karşılığında “Temel Haklar” sık sık kullanıldığı görülmektedir. Alman hukuku terminolojisinden yerleşmiş olan bu deyim (Die Grundrechte), 1961 T.C. Anayasasına girmiş bulunmaktadır. Ancak doktrinde ve konuşma dilinde “*Temel Haklar*”, bazen “*İnsan Hakları*” kavramının karşılığı olarak da kullanılmaktadır. (16)

İnsan hakları öyle kutsal bir kavram ki, neredeyse bütün devletler ve devlet adamları meşruiyetlerini bu kavrama sadakatlerini açıklayarak korumak eğilimindedirler. Her devlet kendi ülkesi üzerindeki varlığının meşruiyetini insan haklarına sadakatini ifade ederek meşrulaştırma eğilimindedir. İnsan hakları, hukukun üstünlüğü ve demokrasi, günümüz toplumlarının gelişmişlik düzeylerini gösterdiğinden, bu kavramların hayata geçirilmelerinin ölçüsü ile devletlerin gücü ve uluslararası itibarı, toplumların istikrar ve esenliği, bireylerin huzur ve üretkenliği arasındaki ilişki giderek artmaktadır. Bugün bir devletin insan haklarını ihlal ettiği suçlamasıyla karşı karşıya kalması, Orta Çağdan hatırladığımız ‘*aforoz*’ tabirini telaffuz etmemizi gerektirecek kadar ciddi bir suçlama olarak kabul edilmektedir. (17)

2.4. İnsan Hakları’nın Diğer Bilim Dalları İle İlişkisi (18)

İnsan hakları sosyal bilimlerde yer alan bir çok bilim dalının birleşmesinden oluşmuş bir daldır. Klasik anlamda insan hakları, felsefe, hukuk, sosyoloji, ekonomi, siyaset bilimi ve uluslararası

ilişkiler gibi bir çok alanın içinde yer alan bir konudur. İnsan hakları kavramlarının açıklığa kavuşturulma ihtiyacı felsefinin uğraş alanıdır. Günlük yaşamda bu haklara saygı gösteren ya da onları çiğneyen kişilerin değer yargıları olan bireyler olması sebebiyle ahlakla ilgisi vardır. Siyaset bilimi ile ilgisi vatandaşların devlet yönetimine katkıları esnasında devletin politikalarını bizzat veya vekilleri aracılığıyla belirlemelerinden dolayı fazladır. Ancak, hak ve özgürlüklerin korunması bağlamında, en çok hukuk bilimi ile ilgilidir. Hukuk dalları itibarıyla de dikkate alındığında, insan hakları genel kamu hukuku, anayasa hukuku, ceza hukuku, ceza usul hukuku, uluslararası hukuk gibi ağırlıklı olarak kamu hukuku dallarının ayrılmaz bir parçasıdır. Hatta, mülkiyet hakkı, şahsın kendi vücut bütünlüğü üzerindeki hakları, kadın ve çocuk hakları gibi konularda medeni hukukla da yakından ilgilidir.

Bugün her ne kadar '*insan hakları hukuku*' diye bir bilim dalı doğmakta ise de, klasik anlamda ele alındığında bütün yazarların üzerinde hemfikir olduğu bağımsız bir hukuk dalından bahsetmenin imkanı yoktur. Bunun sebebi insan haklarının bir çok hukuk disiplininin henüz bir alt dalı olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, hak, özgürlük, adalet, eşitlik, insan onuru gibi kavramlar hukuk felsefesi ve sosyolojisini ilgilendirir. Hakların gelişimi ve ünlü düşünürlerin görüşleri genel kamu hukuku içinde değerlendirilmektedir. Hak ve özgürlüklerin felsefi metinlerden somut belgelere geçmesi anayasalarla başladığından insan hakları anayasa hukukunun bir alt dalı niteliğindedir. Konunun devlet sınırlarını aşan yönünü dikkate aldığımızda uluslararası hukukun bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı ve diğer uluslararası örgütlerin hazırladıkları onlarca antlaşma ve belge devletleri uluslararası standartlara uymaları konusunda zorlamaktadır.

İnsan hakları idare hukukunun temel konularından biri olarak da kabul edilmektedir. Kamu hizmetinin yapılması sırasında veya İç İşleri Bakanlığına bağlı olarak çalışan kolluk kuvvetlerinin eylemleri ile bireylerin insan hakları kısmen veya tamamen sınırlandırılabilir. Devlet organları tek yanlı olarak vatandaşlarla uyuşmak zorunda olmaksızın onlar hakkında işlem yapmakta. Yaptıkları bazı işlemlerde yetkilerini aşarak bireylerin özgürlüklerini kısıtlamaktadırlar. Kamu hizmetinin geç işlemesi veya kötü yapılması bizi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gereği sorumlu kılmaktadır.

Yakalama, tutuklama, göz altına alma ve sanığın hakları gibi konular çerçevesinde ele alındığında, insan hakları ceza ve ceza usul hukukunun bir alt dalı olarak incelenebilir. Ancak hukuk dalları içinde ise özellikle polisle ilgisi olması sebebiyle insan hakları problemlerini ceza usul hukukunun bir alt dalı gibi göstererek meseleyi ele almak, insan hakları kavramının bütün boyutlarıyla anlaşılmasına engel olacak metodolojik bir hata olur.

Hatta, insan hakları, **'insan hakları hukuku'** gibi algılamak bizi sosyal bilimler alanındaki diğer disiplinlerin katkısını ihmal etme noktasına götürür. Bu gerçeğin ışığı altında hukuki yöne temas edilirken, insan haklarının bağlı olduğu diğer disiplinler de kısmen göz önünde tutulacaktır. Daha sonra bir üst yapı kurumu olarak hukuksal boyutu uluslararası, bölgesel ve ulusal boyutlarıyla ele alınıp incelenecektir.

Yukarıda sayılan gerekçelerden dolayı insan haklarını daha genel bir çerçeve olan kamu hukukunun bir dalı olarak ele alıp, incelemek daha doğru olacaktır. Kamu hukuku bireylerle devlet arasındaki ilişkileri ele alır. Güvenlik güçleri personeli, kamu gücünü devlet adına kullanan bireyler olduğuna göre devlet tarafından çizilen vatandaş haklarının sınırlarını ve sorumluluklarını bilmek durumundadırlar. Diğer bir deyişle, insan hakkı ihlali derken devletin vatandaşları üzerinde yaptığı ihlaller bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Do-

layısıyla genel anlamda kamu görevlileri, özel anlamda ise kolluk kuvvetleri tarafından işlenen fiiller bu kapsamdadır. Örneğin bir özel fabrikanın bacasından çıkan zehirli gazlar veya nehre karıştırılan siyanür de çevredeki insanların yaşamlarını tehlikeye atması bakımından yaşam hakkını ihlali anlamına gelir. Ancak bu klasik (birinci nesil) insan hakları öğretisi içinde ele alınmaz. Bu nedenle bizim ilgi sahamızın dışında olacaktır. Bir başka örnek, X... firmasında çalışan birkaç kişi şirketlerin cep telefonlarını dinleyip, önemli gördüklerini rakip firmalara satıyorlarsa aslında burada haberleşme özgürlüğünün ihlal edildiğini söyleyebiliriz. Ancak orada çalışanlar kamu görevlisi olmadıklarından burada Ceza Kanunu anlamında bir suç olsa da devletin sorumluluğunu doğuracak bir insan hakkı ihlali yoktur. Ancak bunu polis yaparsa burada haberleşme hürriyetinin ihlali dolayısıyla bir insan hakkı ihlalinden bahsedebiliriz.

Polislerin kamu gücünü almadan kendi bireysel faaliyet alanı içindeki eylemleri insan hakkı ihlali olarak kabul edilmez. Örneğin, 18 yaşında bir kızı olan başkomiserin, kızı bir delikanlı ile evden kaçıyor ve telefon açıp baba ‘biz artık evliyiz’ diyor. Küplere binen başkomiser, çocukların izlerini sürüp evlerini bir başka şehirde buluyor. Geceleyin hırsız gibi eve balkondan giren başkomiser, gece yatarlarken kızı ve istemediği damadını zorla etkisiz hale getirerek sandalyelere bağlıyor. Evde kaldığı bir gün boyunca gence eziyet yapıyor, ve şerefini iki paralık ettiğini söylüyor. Ertesi gün kızını zorla alıp evlerine geri dönüyorlar.

Burada yapılan eylem bir suçtur ancak bir insan hakkı ihlali değildir. Yapılan eylem polise verilen kamu gücünün kötüye kullanılması anlamına gelmediğinden; bu işi yaparken devlet adına yapıyormuş gibi değerlendirilmediğinden eylem sadece Ceza Kanunu anlamında bir suçtur. İnsan hakları ile ilgili ulusal yasalar ve uluslararası insan hakları sözleşmelerine aykırılıktan söz edemeyiz.

Bu sadece başkomiserin kendi şahsi onuru ile oynanmasından dolayı işlediği münferit bir fiildir. ***Bu eylemin insan hakkı ihlali olması için polisin kendisine verilen kamu görevini kötüye kullanması gerekir.*** Dolayısıyla her durumda kolluk kuvvetlerinin kanunun kendilerine verilen bir yetkiyi ifa ederken mi yoksa mesai dışında mı böyle bir şeyi yaptığı dikkatle incelenmelidir.

3. BÖLÜM

KAMU HAK VE HÜRRİYETLERİ İLE İNSAN HAKLARININ BATI DEMOKRASİLERİNDE GENEL OLARAK TARİHSEL GELİŞİMİ

3. KAMU HAK VE HÜRRIYETLERİ İLE İNSAN HAKLARININ BATI DEMOKRASİLERİNDE GENEL OLARAK TARİHSEL GELİŞİMİ

Kamu hak ve hürriyetleri ile İnsan hakları yüzyıllarca verilen mücadeleler sonucunda ulaşılmış olan bir değerdir. Eğer günümüzde artık insanların sadece insan olmak nedeniyle devredilmez, vazgeçilmez, kişiliklerine bağlı birtakım haklara sahip oldukları kabul ediliyorsa bu çok çetin ve bedeli çok ağır ödenmiş bir tarihi geçmişe dayanmaktadır. Keyfi otorite karşısında insanın özgürlüğünü elde etmesinin geçirdiği evreler bugünü anlamak açısından gereklidir. ⁽⁹⁾ Bu nedenle kamu hak ve hürriyetleri ile İnsan haklarının geçirmiş olduğu tarihi gelişime kısaca değinmekte yarar vardır.

Eskiçağda insan hakları kavramının gelişmesine eski Yunan şehir devletlerinin de büyük katkısı olmuştur. Ancak bu devletlerde bireyci bir anlayış olmadığından, bireylerin devlete karşı ileri sürebilecekleri hakları yoktur ve kişi birey olarak değil, toplumun bir üyesi olarak kabul edildiği için sadece bazı siyasal haklara sahipti. *Köleler, kadınlar, çocuklar ve siteye sonradan gelip yerleşen ticaretle uğraşanlar dışında kişiler, kanun önünde eşittir.* Eski Yunan'da insan haklarının evrenselliği hiç bir zaman söz konusu olmamıştır. Stoaisyenler devleti her şeyin üstünde gören klasik Yunan düşüncesinden ayrı olarak; devletin her şeyin üzerinde olmadığını, onun üzerinde akıl, kanun ve hukuk olduğunu benimsemişlerdir. Onlara göre insanlık büyük bir ailedir, herkes kardeş ve akrabadır, dünya vatandaşlığı devlet vatandaşlığından önce gelir. Ancak modern insan hakları kavramının temelini oluşturan bu klasik doğal hukuk görüşü siyasal yaşama geçirilmemiş ve felsefi görüş olarak kalmıştır.

Orta Çağda, insan hakları anlayışında Eskiçağa oranla bir değişme ve gelişme olduğu görülmektedir. Ortaçağ düşüncesinin Hıristiyan dogmalarının etkisi altında, kişinin devlet karşısında bir hiç olduğu yolundaki Eskiçağ anlayışından uzaklaştığı görülür. İlk Çağ ile

Orta Çağ arasındaki fark; İlk Çağda insanın tek efendisi ‘Devlet’ iken, Orta Çağda ‘Devlet ve Kilise’dir. Bu çağda siyasi iktidarın yetkilerinin sınırlandığı karşılıklı yapılan anlaşmanın en önemli örneğini İngiliz belgelerinin en eskisi olan **Magna Charta Libertatum** (İngiliz Büyük Şartı) oluşturur.’ 1215’de İngiliz kralı Jean Sans Terre, Magna Charta Libertatum’u imzalamak zorunda kalmıştır. Magna Charta Libertatum, Batıda kralın yetkilerini sınırlayan ve kişi özgürlüklerinin sınırını genişleten ilk adım olarak insan hakları alanında en önemli belge sayılmaktadır. Bununla birlikte Ortaçağ, insanın, evrensel, dokunulmaz, devredilemez ve devletten önce gelen haklara sahip olduğu düşüncesine yabancıdır. Genel anlamda insanların hukuksal eşitliği bulunmamakta, kişi ve grupların basamaklı eşitliği bulunmaktadır.

İnsan hakları 16. yüzyıldaki reform hareketleri siyasi düşünce tarihini ilgilendiren felsefi bir tartışma konusu olmaktan çıkmış, devletin anayasal hukuk düzenini ilgilendiren bir konu olarak siyasi mücadele alanına girmiştir. İlk olarak İngiltere’de sınıflara ait ayrıcalıklar yerini İngilizlerin genel haklarına bırakmıştır. Keyfi tutuklamaya karşı güvenceleri içeren **Petition of Rights** (1627) ve **Habeas Corpus Act** (1679) ile yargı güvencelerini içeren **Bill of Rights** (1688), İngilizlerin insan hakları ile ilgili belgelerindedir. Haklar Kanunu adıyla anılan **Bill of Rights**, kralın keyfi yetkilerini kaldırıp, halkın tümüne özgürlük ve seçim haklarını garanti etmekle birlikte, herkesin kanun önünde eşitliği ilkesini, jüri önünde yargılanma hakkını, aşırı para cezasının kaldırılmasını içermektedir. **Habeas Corpus** ise sanığın tutukluluk halinin geçerli olabilmesi için sanığın hakim ve yargı önüne çıkarılması ile ilgili hükümleri getirmiştir. Bu İngiliz belgeleri hem 1776 Virginia Haklar Bildirgesini ve 1787 Anayasasını, hem de 1793 **Fransa İnsan Hakları Bildirisini** etkilemiştir. Temel hakların çağdaş anlamda topluca ve Anayasa gücünde pozitif hukuka aktarılması ilk olarak 1776 **Vir-**

gina Haklar Bildirgesi ile gerçekleşmiştir. 1776'dan itibaren kabul ve ilan edilen Amerikan bildirimlerinde; kişi güvenliği, vicdan özgürlüğü, ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, toplanma özgürlüğü, dilekçe hakkı ve mülkiyet hakkı gibi klasik hak ve özgürlükler yer alır. Amerikan ihtilalini kısa bir süre sonra izleyen Büyük Fransız İhtilaliyle, kişi hakları doktrini, Avrupa kıtasında resmen kabul ve ilan edilerek gerçekleşme olanağına kavuşmuştur. 1789 tarihli Fransız **“İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi”** temel haklar tarihinde en önemli dönüm noktası olarak tanımlanabilir. Bu bildirin başlıca özelliği bireyciliğidir. Birey, her yönden toplumun temel ögesi ve amacı olarak ele alınmış, Fransız ihtilalcileri Amerika'nın kurucularının yaptıkları gibi doğal haklar doktrinini dile getirerek insanların; doğal, başkalarına devredilmez, zaman aşımına uğramaz, kutsal haklara sahip olduklarını ilan etmişlerdir. İfadelerinin daha berrak, çekici ve genel olarak kullanılan formülün evrensel nitelik taşıması, Amerikan hak ve özgürlük bildirimleri ile aynı içerikte olmasına karşın, Fransız bildirisinin daha etkili olmasını sağlamıştır.

İnsan hakları kavramına 20. yüzyılın başlarında rastlayamıyoruz. 1900'lü yılların ortalarına kadar hukukun kişileri yalnızca devletlerdi. O zamana kadar devletin sınırları içinde yaşayan kişilerin hakları o devletin iç sorunu olarak görülmüştür. Bir başka devlet tarafından uyruklarına yapılan saldırı, bir devletin saygınlığına, maddi çıkarlarına aykırı sayılmış ve çıkarı zedelenen devlet lehine tazminat hakkı doğurmak dışında bir yaptırıma bağlanmamıştır. İnsanı devlete bağımlı kılan bu anlayış, İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar etkinliğini sürdürmüştür. İkinci Dünya Savaşı süresince tarihte o zamana kadar görülmemiş bir boyutta elli küsur milyon insanın hayatını kaybetmesi ve bu savaş süresince altı milyon Yahudi'nin sistemli bir soykırım programına uğraması insanlık bilinci üzerinde korku ve dehşet duygusu oluşturmuş. Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombaları insanlığın tümünü ortadan kaldırma tehlikesini gösterdikten sonra,

insanlar benzeri soykırımları bir gün mağduru olabileceğini düşünmüştür. Avrupa'daki demokrasileri tahrip eden İkinci Dünya Savaşı ve onun yıkıcı sonuçları savaş sırasında ayaklar altına alınan İnsan haklarının değerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. ⁽²⁰⁾

Konunun sistematik açıdan daha iyi kavranması ve anlaşılması için batı demokrasilerindeki tarihsel gelişim sürecini burada bitiriyoruz. Çünkü ikinci dünya savaşından sonra, kamu hak ve hürriyetleri ile insan haklarının gelişim süreci Türkiye'de dahil ulusal üstü bir nitelik kazanmıştır. Bundan sonra kamu hak ve hürriyetleri ile insan haklarının bizim tarihimizdeki gelişim sürecinin devamı içerisinde batı demokrasilerindeki gelişim süreci de incelenecektir.

Türkiye'de kamu hak ve hürriyetleri ile insan haklarının gelişim süreci üç başlık halinde incelenecektir: İslâmiyet'in kabulünden önce, İslamiyet döneminde gelişim, Türkiye Cumhuriyetinin Kurulmasından sonraki gelişim. Son dönemin incelenmesi daha ayrıntılı olarak ele alınacak ayrı başlıklara bölünecektir.

4. BÖLÜM

KAMU HAK VE HÜRRİYETLERİ İLE İNSAN HAKLARININ TÜRKLERİN İSLÂMİYETİ KABULÜNDEN ÖNCEKİ DURUMU

4. KAMU HAK VE HÜRRIYETLERİ İLE İNSAN HAKLARININ TÜRKLERİN İSLÂMİYETİ KABULÜNDEN ÖNCEKİ DURUMU

Bu dönemlere ait kamu hak ve hürriyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi kaynakları bulunmamaktadır. Ancak Çin kaynaklarından abide denilen kitabelerden veya o döneme ait seyyahların seyahatnamelerinde verilen bilgilerden bu konuda sonuçlar çıkarılmaya çalışılmıştır. Biz de yapılan değerlendirmelerden aktarmalarda bulunarak bu dönemdeki kamu hak ve hürriyetleri hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Türkler, İslâm'dan önce doğayı seven, kadına saygı gösteren, yiğit davranan, Gök-Tanrıya saygılı, büyük bir ulustur. Savaşçı oldukları için, çeşitli uluslarla kültürel bağlar kurmasını bilmişlerdir. Şamanizm inançları yanında Budizm'den, Maniheizm'den ve hatta Hıristiyanlıktan haberdar olmuşlardır. Yerine göre kendilerini yenilemesini bilmişler ve çeşitli uygarlıklardan yararlanmışlardır. Çeşitli dinlerle temasa geçtikleri için de bağnaz olmamışlardır. Düşünceleleriyle bir çok ulusu etkilemişlerdir. ⁽²¹⁾

Orta Asya'da çok geniş alanlara yayılan Türklerde devlet düzeni kabileler birlikleri biçiminde gelişmişti. Güçlü bir kabilenin güçlü bir başkanı ilkönce çevresine, sonra da büyük ülkelere egemen olurdu. Böylece oluşan devletlerde kurucu kabile ve şefleri etkilerini yitirince, bir başkası onun yerini doldururdu. Türklerin bu kadar rahat ve sorunsuz bir devlet düzenine alışkın olmalarını ünlü tarihçi Kafesoğlu, *Bozkır Kültürü*'nün bir sonucu olarak kabul eder.⁽²²⁾ Ona göre bozkır kültürü, özgür davranma, yeteneğin en önemli başarı kaynağı olması gibi özellikleri içermektedir. Devlet gücü ile kişilerin serbestliği arasında akılcı bir denge kurulmuştur. Orhun kitabelerinde, hükümdarların kutlu kimseler olduğu belirtilirken, halka adil ve eşit davrandıkları da sık sık hatırlatılarak daha sonraki kağanlara örnek olarak gösterilmektedir. Siyasal gücün belirmesine bir ölçüde de olsa beylerin ve hatta bey ailelerine mensup kadınların katılabilmesi, eski

Türk toplumunda nisbî bir kişisel özgürlük, eşitlik ve bunların yine o çerçevede güvence altında bulunduğunu gösteriyor. Çeşitli yazılarda geçen “*kul*” kelimesi daha çok savaş esirlerini ifade etmektedir. Sürekli bir kölelik kurumu Türklerde uzun süre benimsenmemiştir. Ancak Uygurlar döneminde yerleşik hayata geçilince benimsenmiştir. Hoş görüden de öteye uzanıp bir din özgürlüğü gibi nitelenebilecek davranışlar konumuz bakımından Türk toplumunun oldukça iyi bir düzeye sahip bulunduğunu gösteriyor. Çeşitli Türk lehçelerinde “*erkinlik*”, “*irilik*” gibi “*hürriyet – özgürlük*” kavramlarını karşılayan kelimelerin varlığı da bu söylediklerimizi desteklemektedir.⁽²³⁾

Hunlar dahil, bütün eski Türklerde kanuna ve hukuka karşı saygının bulunduğu müşahade ediyoruz. Memleketleri zaptetmek isteyen her idarecinin uyması gereken bazı kanunlar vazedildiğini Şah Ruh-Mirza'nın elde ettiği Kânunnâme'nin 13. babından okuyoruz. Bu kanunnâmeye göre, ***kanuna muhalefet en büyük suçtur. Kanuna muhalefet eden hâkan dahi olsa azledilir. Eski Türklerle göre günah, kanunu (töreyi) terk etmektir .***⁽²⁴⁾

Eski Türklerde toplumun hoş karşılamadığı suçlar oldukça ağır bir şekilde cezalandırılmaktaydı. Daha doğrusu bu hususta kanunlar son derece sert ve tavizsiz idi. Adam öldürmek, barış zamanı kılıç çekmek, zinada bulunmak, hayvan kaçırmak, soygunculuk ve hırsızlık yapmak gibi fiiller kesinlikle yasak idi. Bu suçları işleyenler idam edilir, malları devlet hazinesine alınır ve aile fertlerinin hürriyetleri kısıtlanırdı. Irza tecavüz de ağır suçlardan sayılırdı. Bu da bazen idamı gerektirirdi. Hafif suçlar ise, 10 günü aşmamak üzere hapisle veya bedel ödetmekle cezalandırılırdı.⁽²⁵⁾

Hırsızlığı ispat edilen şahsın ailesinin müsadere edilmesi ve kanuna aykırı hareket eden Hân'ın eşlerinin ve kızlarının fahişeler mahallesine nakledilmesi şeklinde ***cezaların şahsiliği prensibine*** ters düşen durumlar da görülmektedir .⁽²⁶⁾

Kâğıt ve matbaanın Avrupa’da kullanılmasından çok zaman önce, Çin’de ve oradan da Türkistan’da bilindiğini ve Uygurlarda matbaanın ve kâğıt imal eden tezgahların bulunduğu anlaşılmıştır. Turfan kazılarında elde edilen buluntular arasında *ağaçtan yapılmış birçok müteharrik Uygurca matbaa harflerinin bulunması bu durumu ispat etmektedir*. Yazı ve kâğıt gibi medeniyetin iki kaynağına sahip olan Uygurlar, medeniyetlerinin göstergeleri olarak edebiyat, din, felsefe ve hukuk sahalarında pek değerli eserler bırakmışlardır . (27)

Uygurlardan günümüze, fertlerin birbiriyle, toplumla ve devletle olan ilişkilerini gösteren çok miktarda belge ulaşmıştır. Bu sözleşmeler, hiç şüphesiz belirli ve yazılı kanunlara dayanmaktaydı. Aksi takdirde bu belgelerin bir anlamı ve geçerliliği olamazdı. Bu belgeler, mal edinme, satış protokolü, malı ve eşyayı kiraya verme, parayı faize verme, iş sözleşmesi, köle satışı, vakıfnâme, vasiyetnâme, ipotek senedi gibi son derece çeşitli hukukî konuları kapsamaktaydı. Üstelik bu belgeler, tarafların hak ve hukukunu en iyi şekilde koruyabilecek bir hukuk anlayışı ile yazılmıştır ki, hiç kimse mağdur olmamaktaydı. (28)

XI. Yüzyılda Balasagunlu Yusuf adlı bir bilge tarafından Türklerin İslâmiyet’i kabulünden çok kısa bir süre sonra **“Kutatgu Bilig”** adlı bir eser, hükümdara karşı yazılmıştır. Bu büyük eserde, hükümdarlara aklın rehberlik etmesi gerektiği, insanların hepsine iyi ve adil davranılması gerektiği gibi yöneticilerin uymaları gereken pek çok insancıl öğütler bulunmaktadır . (29)

Bu eser içinde İslâm dininin esaslarına aykırı olmamak şartıyla, İslâm’dan önceki Türklerin sosyal hayat, ahlâk ve devlet idaresi ile ilgili görüş ve düşünceleri de mevcuttur. Kitapta malzemenin çoğunluğu eski Türk hayatından alınmıştır.

5. BÖLÜM

KAMU HAK VE HÜRRIYETLERİ İLE İNSAN HAKLARININ TÜRKLERİN İSLÂMİYETİ KABULÜNDEN SONRAKİ DURUMU

5. KAMU HAK VE HÜRRİYETLERİ İLE İNSAN HAKLARININ TÜRKLERİN İSLÂMİYETİ KABULÜNDEN SONRAKİ DURUMU

Bu başlık altında kısaca Selçuklular döneminden bahsettikten sonra Osmanlı devleti dönemine geçilecektir. Ancak şunu da belirtmekte yarar vardır. İslâmîyet'in kabulünden sonra Müslüman olan Türk devletleri ile diğer Müslüman devletlerin hukuk sistemleri ve insanlara tanınan haklar bakımından büyük oranda benzerlik vardır.

İslâm hukukunda temel hak ve hürriyetler fikri, modern siyasi düşüncenin geçirdiği safhaları yaşamamıştır. Zira İslâm hukukunun kabul ettiği hak ve hürriyetler, başlangıçtan beri vardır ve tabîi bir haktır. Ancak bu hak ve hürriyetler, uygulamada iktidarlara göre bazı farklılıklara maruz kalmıştır. Uygulamada görülen aksaklıklar bir tarafa bırakılırsa, *umumi hak ve hürriyetlerin tamamı, Kur'anda sünnette, Veda Hutbesi'nde ve Medine Anayasası'nda* açıkça belirtilmiştir.⁽³⁰⁾

Asırlarca önce 140.000 kişinin huzurunda okunan *Veda' Hutbesi, insanların başta şahsî hakları, kadınların hakları ve insanlar arasındaki hukukî eşitlik gibi temel prensipleri içermektedir*. Bu zamana kadarki kamu hukuku kitaplarında ve temel hak ve hürriyetlerle ilgili çalışmalarda, kendisinden bahsedilmemesi ve üzerinde durulmaması, hukuk tarihimiz açısından üzüntü verici bir durumdur.⁽³¹⁾

İslam'ın hürriyet anlayışında en önemli değer, adalettir. Allah ile insan ve insan ile diğer insanlar arasındaki ilişkilerin hak ve adalet üzerine kurulması gerekmektedir. Hak, bireyler arası adaleti de ifade eder. İnsan olma insanlık onuru ancak adaletin olduğu bir ortamda söz konusu olmaktadır. Kur'an'da sık sık ve ısrarla üzerine durulan adalet, bireysel acıdan olduğu kadar toplumsal acıdan da vazgeçilmez kabul edilmiştir. *İslam hukukunda hürriyet; ne kendisine ne*

de başkasına zarar vermemek şeklinde anlaşılmaktadır. Oysa, *1789 Fransız insan ve vatandaş hakları Bildirisi'nin 4.maddesine göre hürriyet , başkalarına zarar vermeyen her şeyi yapmaktır.* Montesquieu'nun fikirlerinden esinlenen bu bildiriadaki anlayışla İslam hukukundaki hürriyet anlayışı arasında fark vardır. Örneğin insanın uyuşturucu madde kullanması, insanın ruhuna ve bedenine eziyet etmesi hareketleri insana zarar verdiği için, İslam hukukuna göre hürriyetin korunmasından yararlanamaz .⁽³²⁾

İslâma göre insanlar hürdürler, ancak Abdullah'tırlar (Allah'ın kuludurlar). İslâmî hürriyet tahakküm ve istibdat ile başkasını zillet altında bırakmamayı ve zalimlere boyun eğmemeyi emreder. İslâm hukuku, insanın her aklına geleni ve arzu ettiğini yapması demek olan “mutlak hürriyeti” hürriyet olarak kabul etmemekte, belki hayvanlık, şeytanın istibdadı ve nefsin esâreti olarak vasıflandırmaktadır .⁽³³⁾

5.1. Selçuklular Dönemi

Üçyüz yıla yaklaşan bir zaman içerisinde, Türkler mensup oldukları eski dinlerini bırakarak İslâmiyet'i kabul ettiler. 12. yüzyılda birkaç ufak grup dışında İslamiyet Türklerin milli dini haline geldi. Türklük ve Müslümanlık bir birinden ayrılmaz kavramlar haline geldiler .⁽³⁴⁾

İslam düşünürleri siyaseti dinden ve kutsal alandan bağımsız bir saha olarak değil dinin kapsamında ve dinin temel ilkelerine göre işlemesi gereken toplumsal hayatın bir gerçeği olarak değerlendirmişlerdir. İslam dini temelde bütüncül bir din olup toplumsal ve bireysel hayatın tüm alanlarını düzenlemekte, dinden bağımsız bir alan bırakmamaktadır. Bu düzenlemeler mesela medeni hukuk gibi alanlarda en ince ayrıntılarına kadar yapılırken kamu ve anayasa hukuku gibi siyasal ilişkileri ilgilendiren toplumsal alanlarda genel çizgilerini belirtmek şeklinde ortaya konulmuştur .⁽³⁵⁾

İslam düşünürleri anayasa, idare, maliye ve ceza hukuku, yöneten-yönetilen ilişkileri ile siyasal iktidara ilişkin düşüncelerini genellikle fıkıh kitaplarının muhtelif bölümlerinde dile getirmişlerse de bunları bir arada ele aldıkları eserler de yazmışlardır. 9. yüzyıldan itibaren yaygınlık kazanan bu tür eserler *siyaset-nâme* ve *nasihat-nâme* adıyla anılmışlardır. Arapça, Farsça ve Türkçe’de çok sayıda bu tür eserler vardır. Bu tür eserlerde ele alınan konuların başında siyasal iktidarı elinde tutan hükümdarla ilgili değerlendirmeler gelir. Hilafet ve imametle ilgili bilgiler, hükümdarın nitelikleri, iktidar yetkisini kullanırken dikkat edeceği hususlar, gözetmesi gereken ilkeler, günlük hayatı, halkla ve toplumun diğer kesimleriyle ilişkileri gibi konularda çeşitli değerlendirmeler, öğütler ve geçmiş toplumlardan hikayeler ortaya konur. Bu tür eserlere çok örnek vermek mümkündür. Nizamülmülk’ün *Siyasetname*’si Selçuklu Türk tarihi açısından iyi bir örnektir. ⁽³⁶⁾

Siyasetnâme veya Siyerü’l-mülük olarak bilinen bu kitap, meliklerin, emirlerin, vezirlerin, kadıların, hatip ve benzeri idarecilerin siyaset, ahlâk ve davranışlarını Tanzim etmek için Sultan Melikşah’ın tavsiyesi ile kaleme alınmış, sade, sağlam ve güzel bir Farsça ile yazılmıştır. Nizamülmülk, kendi ifadesinden de anlaşılacağı gibi, eserinde yalnız nasihat vermekle yetinmemiş, olaylar nakletmiş, Selçuklu devletinin işleyişi, aksayan tarafları, alınması gereken tedbirler, müesseselere işlerlik kazandırmak için yapılması gereken düzenlemeler... gibi konularda da bilgi vermiş, Selçuklu Devleti içinde yaygınlık kazanan, hatta devleti tehdit eden Bâtînî – Rafazî kaynaklı hareketler hakkında değerli bilgiler vermiştir. Selçukluların devlet felsefesi Nizamülmülk tarafından çizilmiştir. Nizamülmülk’ün yaşadığı devir, Müslüman devletin o zamana kadar kabul edilmiş siyasi doktriniyle Hilafetin siyasi bünyesine yavaş yavaş girmekte olan İran-Türk temayülleri arasında büyük ihtilafların doğduğu devirdir. Başkentini Medine’den Şam’a, oradan Bağdad’a naklinden beri Hila-

fet, bir mutlak monarşiye dönüşmüştü. Bu dönemde *Nizamülmülk hükümdarın arzu ettiği gibi davranıp hukukun üstünde sorumsuz biri olamayacağını, İslâmın bildirdiği ilâhî hükümlerin emri altında bulunduğunu vurguluyor ve hükümdarın yetkilerini kayıtlıyordu*. Onun adil olması ve insanlar için Allah'tan korkması gerektiğini söylüyordu. İleri sürdüğü prensiplerin Batı'da en az beş asır sonra siyasi düşünce alanında terennüm edilmeye başlandığını düşünürsek ne kadar anlamlı olduklarını anlamış oluruz .⁽³⁷⁾

Selçuklu Devletlerinde Hükümdar – Büyük Divan ikilisi görülmektedir. Büyük Divan, devlet merkezinde veya hükümdarın bulunduğu yerde kurulurdu. Anlaşılacağı gibi bugünkü bakanlar kuruluna tekabül etmekte idi. Devlet işleri Büyük Divanda düzenlenmekle beraber hükümdarın yaptığı tayinlerle kurulduğu için, hükümdarın daha ziyade bir istişare organı mahiyetinde idi. Şüphesiz ki, devlet başkanının istemediği kararları veremezdi. Son söz hükümdara aitti .⁽³⁸⁾

Selçuklular döneminde yöneticiler, çeşitli kültürlerin ve boyların kavşağı olan Anadolu'da taassuptan uzak bir yönetim sergilemeyi tercih ediyorlardı. Henüz Melikşah döneminde (ölm.1092) mezhepler üstü bir politika izleniyordu. Her ne kadar başvezir *Nizamülmülk* (ölm.1092) sünnî sisteme dayalı Nizamiye Medresesini kurduysa da şartlar tarafsız davranmasını gerektiriyordu. Ermeni tarihçi Mateos, Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın yüreğinin Hıristiyanlara karşı iyilikle dolu olduğunu, bu sebeple bir çok kent ve kasabanın kendiliklerinden onun yönetimine girdiklerini vurgulamıştır. Yine Selçuklu Devleti Hükümdarı II. Gıyasettin Keyhüsrev, Hıristiyan olan Gürcü eşi için rahat ibadet etsin diye papaz ve kutsal eşyalar getirilmesini sağlamıştır. Hıristiyan Bizans'tan kaçıp sığınan siyaset ve iş adamlarına da Selçuklular kucak açmışlar, bazılarına görev vermişlerdir. *Türk uyruğuna girenler, din, dil ve sanatlarını sürdürme özgürlüğünü koruduklarından gayri*

müslimler kendilerini güvende duymuşlardır. Hatta meşhur tarihçi Claude Cahen, Türk yönetiminde ırk ve din kavgası olmadığı için Müslümanlarla Hıristiyanların yakın ilişki içine girebildiklerini vurgulamıştır. ⁽³⁹⁾

Bu dönemin önemli düşünürlerinden olan Mevlânâ da *insanlara değer verilmesi*, insanlar arasında her ne sebeple olursa olsun *ayrımçılık yapılmaması* konusunda hem yöneticiler üzerinde hem de toplum üzerinde oldukça büyük etkisi olmuştur.

İnsan hakları her şeyden evvel insan denilen yaratığa saygıyla başlar; onu, aziz bir varlık kabul etmekle gerçek anlamını bulur. İslâm dininde “yaratıkların en azizi, eşrefi mahlukat” olan insandır. İslâm kendinden önceki kitabi dinleri de kucaklayan cihan şumûl bir dindir, insanları din, dil farkı gözetmeksizin âlemlerin rabbı olan Allah’ın eseri sayar. *İslama göre bütün insanların tek yaratıcısı vardır. Bu sıfatla insanlar kardeştir. Bu kardeşliğe saygı duymak gerekir. İnsanı sevmek imanın esasıdır.* 13. asırda Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, bütün tasavvufunun esasını, İslâm dininden, Kur’an’dan, yüce Peygamberin hadislerinden alarak, büyük eseri Mesnevisinde İslâm dininin sevgiye, hoşgörüye, bütün insanlığı kucaklayan değerlerine yönelik hükümlerini; İslâmın dinamizmini yeniden yorumlamıştır. *Mevlânâ sadece 13. asrı değil, bütün asırları ve bütün dünyayı din, dil, renk ve cins farkı gözetmeksizin bütün insanları kucaklamıştır.* Mevlânâ’nın hareket noktası insandır, amacı da insandır. O’na göre bütün dinler birdir. Her peygamberin bir yolu vardır; ama, amaç hep yüce Allah’a ulaşmaktır. Fark yoldadır, amaçta değil. O halde sen ben yok; bütün insanlar kardeştir. Böyle bir hümanizm, böyle bir hoşgörü, Türk – İslâm kültürü dışında çok nadiren görülebilir... İnsan hakları, din düşünce, milliyet farkı gözetilmeksizin, siyasî sınırlar nazara alınmaksızın, her kes için, her toplum için, bütün dünya için geçerli kavramlar olarak ele alındığı takdirde bir anlam ifade eder. İşle Mevlânâ bunu yapmıştır. *Mevlânâ sınırlar ötesi, bütün yerküreyi*

kucaklayan, dünü, bugünü ve geleceği hoşgörüsüyle, sevgisiyle bütün insanlık için birleştiren manevî bir önderdir . (40)

5.2. Osmanlı Devleti Dönemi

Osmanlı Devleti, klasik İslâm hukuku içinde yönetilen bir siyasi varlıktı. Türkler İslâm hukukunun bazı boşluklarını eski, İslâm öncesi devlet gelenekleriyle gelen anlayışla doldurup gerçekten çok iyi işleyen bir mekanizma kurmuşlardı. Ama devlet geliştikçe yapısına egemen olan temel sağlamlaştı. Abbasi İmparatorluğunun, halifeye mutlak güç tanıyan anlayışı yerleşti. Devlet yapısı hem iç hem de dış yapısı bakımından tam bir teokrazi haline geldi. Bu teokraside, İslâmiyet'in, eşitlik ve ehli kitap dinlere karşı tanınan hoş görü anlayışı uygulanıyordu. *Müslüman olmayanlara davranışta, İslâmiyet'in hoşgörü sınırları en son hadde kadar çıkarılmıştır .* (41)

Başta Osmanlı Devleti olmak üzere, bütün Müslüman Türk Devletlerinin temel hukuk nizamı İslâm hukukudur. Ancak İslâm hukukunun kaynakları iki kısımdır. *Birincisi*, Kur'an, Sünnet, İcmâ' ve kıyas olarak ifade edilen aslî kaynaklardır. Bunlarla sabit hükümlere şer-i şerif, veya şer'î hukuk denmektedir. *İkincisi*, âmme maslahatı, diğer hukuk sistemleri, genel hukuk prensipleri ve örf-âdet kaideleri gibi tâli kaynaklardır. Bunlarla hükmün sabit olabilmesi için, şer'î hükümlere muhalefetin söz konusu olmaması şarttır. Bu sebeple örfî hukuk da şer'î şerifin bir parçasıdır; ona muhalif olması mümkün değildir... Yaptığımız tetkik sonucunda, âmme hukukuna ait hukuk dallarının % 80'inin şer'î hükümler tarafından tanzim edildiği ortaya çıkmıştır. (42)

Osmanlı Devleti'nin en yüksek karar merci'i olan Divan-ı Hümâyûn, şûra meclisi görevini asırlarca ifa etmiştir. *Bu sebeple Osmanlı Devleti'ni, meşrutiyetin ilanına kadar... kayıtsız şartsız mutlak bir monarşi olarak vasıflandırmak mümkün değildir.* Zira

mutlak monarşide hâkimiyet hükümdardadır ve hükümdar ise hiçbir bağlayıcı kuralla bağlı değildir. *Halbuki başta Osmanlı Padişahları olmak üzere, bütün Müslüman Türk Sultanları, şer'î şerif denilen hukuk ile kayıtlıdır ve asıl hâkimiyet sahibi olan Allah'a ve O'nun kanunlarına karşı manen sorumludur.*⁽⁴³⁾ Anlatılan bu durumlar teorik düzeyde kalmamış uygulamaya geçilmiş yüzlerce örnek belgeleri vardır. Sadece Osmanlı devleti uygulamasından iki örnek belge vermekle yetineceğiz:

Birinci örnek belge: Kültür Bakanlığının Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yılı etkinlikleri çerçevesinde hazırlanan afişte bu fermanın orijinali, İngilizce'si ve Türkçe'si bulunmaktadır. Biz bu fermanın Türkçeleştirilmiş metnini aşağıda veriyoruz. ⁽⁴⁴⁾

Fatih Sultan Mehmet'in Bosnalı Fransiskenler İle
İlgili Fermanı

Murat Han'ın oğlu Mehmet Daimi Muzaffer!

28 Mayıs 1463 Milodraz Dünya Fatih, Haşmetli ve Ulu Sultan'ın imzalı ve parlayan mühürlü fermanı aşağıdadır.

Ben Fatih Sultan Han' Bütün dünyaya ilan ediyorum ki; Kendilerine Bu Padişah Fermanı verilen Bosnalı Fransiskenler Himayem altındadır ve emrediyorum.

Hiç kimse ne bu adı geçen insanları nede onların kiliselerini rahatsız etmesin ve zarar vermesin. İmparatorluğumda huzur içerisinde yaşasınlar ve bu göçmen durumuna düşen insanlar özgür ve güvenlik içerisinde yaşasınlar. İmparatorluğumdaki tüm memleketlere dönüp korkusuzca kendi manastırlarına yerleşsinler.

Ne padişahlık eşrafından, ne vezirlerden veya memurlardan, ne hizmetkarlarımdan, nede imparatorluk vatandaşlarından hiç kimse bu insanların onurunu kırmayacak ve onlara zarar veremeyecektir.

Hiç kimse bu insanların hayatlarına, mallarına ve kiliselerine saldırmazın. Hor görmesin ve ya tehlikeye atmasın. Hatta bu insanlar başka ülkelerden devletime birisini getirirse onlar da aynı haklara sahiptir .

Bu padişah fermanını ilan ederek burada yerlerin, göklerin yaratıcısı ve efendisi Allah Allah'ın elçisi aziz Peygamberimiz Muhammed ve 124 bin Peygamber ile kuşandığım kılıç adına yemin ediyorum ki; emrime uyarak bana sadık kaldıkları sürece tebaamdan hiç kimse bu fermana yazılanların aksini yapmayacaktır.

Başka dinden, ırktan olanlara özgürlük ve hoşgörü sağlayan bu ferman, Fatih Sultan Mehmet'in Bosna – Hersek'i fethinden sonra 28 Mayıs 1463 tarihinde Milodraz'da yazdırılmıştır. Aslı Bosna – Hersek Fojnica şehrinde Fransisken Katolik Kilisesi'ndedir. Ferman yeni ortaya çıkarılmış olup, Kültür Bakanlığı'nca Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yıldönümü nedeniyle yayımlanmıştır. Tarihte bilinen İnsan Hakları belgelerinden Fransız ihtilalinden 326, 1948 Uluslararası İnsan Hakları Bildirgesinden 485 ve Amerikanın keşfinden 29 yıl önce uygulanmaya konmuştur.

Bu belgeden sonra 1990'lı yıllarda Bosnalı Müslümanlara Sırpların nasıl davrandıklarını hatırlayarak mukayese yapılm. Birleşmiş Milletler Askeri Gücü tarafından korumaya alınan 8000 silahsız Bosnalı, Sırp Milislerce katledilmiştir. Lahey Adalet Divanı bu lideri Savaş Suçlusu kabul edip yargılayarak 49 yıl hapse mahkum etmiştir .⁽⁴⁵⁾

İkinci örnek belge: En önemli insan haklarından birisi kişinin dokunulmazlığı maddi ve manevi varlığının her türlü tecavülden korunmasıdır. Yani kişinin vücut bütünlüğünün korunması temel insan haklarındandır. Bu husus 1982 Anayasasının 17/I-II. Maddesinde *“Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. Tıbbî zorunluluklar ve kanundu yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan tıbbî ve bilimsel deneylere tâbi tutulamaz...”* şeklinde belirtilmektedir. Günümüzde büyük ameliyat olacak hastalardan, Tabâbet ve Şuabatı San'anlarının tarzı icrasına dair 11 Nisan 1928 tarih ve 1219 sayılı Kanunun 70'inci maddesine göre alınacak mu-

vafakat kâğıdı neticesinde ameliyat yapılmaktadır . (46)

Osmanlı devlet yönetiminde İslam Hukukunun ağırlıklı bir yeri vardır. İslam hukukunda kişilik haklarının korunması esası, Hz. Peygamberin “*canlarınız, mallarınız ve kanınız ma’sumdur, dokunulmazdır*” şeklindeki beyanından beri vardır. İslam hukukçuları bu esası bütün ayrıntıları ile incelemişlerdir. Ayrıca meselâ, ameliyat gibi vücut üzerindeki müdahalelerin yapılabilmesi için sadece hastanın yazılı veya sözlü muvafakati yeterli görülmemiş, ayrıca sonradan ortaya çıkacak anlaşmazlıkların bertaraf edilebilmesi için bu muvafakatin mahkeme tarafından te’yidi de istenmiştir. Bu konu ile ilgili olarak sadece bir mahkeme kararını zikredeceğiz . (47)

Bu mahkeme hüccetinin verilmiş zamanı Kanunî devridir, yani 946/1539 senesidir. Yer ise o zamanın Zülkadriye Eyâletinin bir sancağı olan Antep Sancağıdır. Kararı veren Antep Kadısıdır. Belgenin orijinali; Gaziantep Şer’iyye sicilleri, Defter No:2, sh.282-300, Gaziantep Müzesinde bulunmaktadır. Transkripsiyonu:

“Vech-i tahrir-i sicil budur ki,

Mahalle-i Şehre Küstü’den Mahli bin Kimyas meclis-i şer’a gelüp bilesince Budak bin Nazar nam hekîm hâzır olup mezkûr Mahli şöyle takrir eyledi:

Oğlum olan İbrahim’in kasuğunda taş vardır. Mezkûr hekîm çıkarur imiş. Dört altın şart ve kavlı edüp bir altın verdük. O, hakkullah için ferâğat etti. Zikrolan oğlanın kasuğunu yarup taşın çıkarır. Allah Te’âlanın hükmi erişür ise hekim ile da’va etmeyüz deyücek mezkûr Budak Hekim kabul edüp talep ile sept-i sicil olundu. Fî 17 Rebî’üs-Sânî sene 946

Şuhûd-ul Hâl: Çakır Ali bin Osman Musa Can Çavuş Vâhid-Müzekker Hacı Kasım bin Mustafa”

“Sicilin yazılış sebebi şudur; Şehre Küstü mahallesi sakinlerinden Kimyas oğlu Mahli, beraberinde doktor Nazar oğlu Budak olduğu halde şer-i yargı meclisine geldi ve adı geçen Mahli şöyle beyanda

bulundu: Oğlum İbrahim'in kasiğında (böbreğinde) taş vardır. Bu doktor ameliyatla çıkarır imiş. Dört altın vermek üzere anlaştık ve birini de verdik. Geriye kalanından Allah için vazgeçti. Oğlumun kasiğini yarıp ve çıkarır iken, Allah'ın hükmü erişir de oğlum vefat ederse, kendisi ile da'va etmeyiz. Mahli'nin bu beyanını doktor Budak kabul edince durum talep üzerine mahkeme siciline kaydedildi. 17 Rebiülahir 946/1539 Şahitler : Osman oğlu Çakır Ali Musa Can Çavuş. Bir erkek Mustafa oğlu Hacı Kasım”

Bu belgeden iki önemli husus ortaya çıkmaktadır. Birincisi, 1539 yıllarında, hem de Anadolu'nun ücra bir köşesi sayılan Gaziantep'te rahatlıkla böbrek ameliyatının yapılabilmesi olmalıdır. İkincisi; o dönemde insanın sahip olduğu kişisel haklara verilen önemdir.

Bu belge de göstermektedir ki, insan hak ve hürriyetleri ile ilgili tarihi gelişmeler ve hatta İngiliz Magna Cartası ile 1789 tarihli Fransız İhtilalinin bu açıdan arz ettiği önem, sadece Batı için söz konusudur. Zira İslâm âleminde, Batıda çok zor şartlar altında elde edilen insan hak ve hürriyetleri, ta Asr-ı Saâdetten beri vardır .⁽⁴⁸⁾

Evet Türk tarihi, bugün insan hakları çerçevesinde değerlendirdiğimiz “*insan haklarına saygılı olmak*” hususunda örneklerle doludur. İstanbul'un fethinden sonra burada bulunan halkın dinlerine ve ibadetlerine her hangi bir yasak ya da sınırlama getirilmemiş olması; dini inançları nedeni ile İspanya'dan sürülen ve hiçbir Avrupa ülkesince kabul edilmeyen Musevi cemaatinin Osmanlı tarafından kabul edilmesi; yine, Afrika'da kölelikten kaçanların Osmanlı Devletine sığınmış olmaları insana verilen önemi gösteren siyasal tavıra verilebilecek örneklerden yalnızca bir kaçıdır .⁽⁴⁹⁾

Meşhur tarihçi ve sosyolog olan İbn-i Haldun'un görüşüne göre devletler de insanlar gibi doğar, gelişir ve ölür. Bu teori Osmanlı Devleti için de geçerli olmuştur. Batı gerek ekonomik açıdan gerek insan hakları açısından *ortaçağ karanlığında* iken Osmanlı

gerek ilim ve teknikte olsun gerek insan haklarına saygılı davranmada olsun altın çağını yaşamaktaydı. Bilimde ve ekonomik yapıdaki gerilemeyi hukuki anlamda gerileme de takip etmiştir. Bu husus Batılı anlamda insan hak ve hürriyetleri ile ilgili (Sened-i İttifak sayılmazsa) ilk belge sayılabilecek **3 Kasım 1839 tarihli Tanzimat Fermanı**'nın başlangıcında belirtilmiştir.

Tanzimat Fermanı'nın başlangıç kısmının daha iyi anlaşılabilmesi için sadeleştirilmiş metninden alıntı yapıyoruz:

“Benim Vezirim,

Herkesin bildiği gibi, Devlet-i Aliyye'mizin kuruluşundan beri, Kur'anın yüce hükümlerine ve şer'i kanunlara kemaliyle uyulduğundan, yüce saltanatımızın kuvvet ve şerefi, bütün tebaanın refah ve ma'muriyeti, zirveye ulaşmıştı. 150 sene vardır ki, birbirini takip eden gâileler ve çeşitli sebeplere mebnî, ne şer'-i şerife ve ne de kanunlara uyulmamış ve bu sebeple de evvelki kuvvet ve ma'muriyet, tam tersine çevrilerek, zayıflığa ve fakirliğe yerini bırakmıştır...

Bundan böyle Devlet-i Aliyye'mizin en güzel şekilde idaresi için, bazı yeni kanunlar va'z etmek gerekmektedir. Zaruri olan bu kanunların temelini, can emniyeti, ırz, namus ve malın muhafazası, vergi tayin ve tespiti ve gerekli askerlerin celp ve istihdamı konuları teşkil edecektir...”⁽⁵⁰⁾

Kamu hak ve hürriyetleri ile insan haklarının Türk toplumunda gelişme seyrinin batılı demokratik devletlerden farklı gelişmeni Prof. Dr. Ahmet MUMCU iki nedene bağlamaktadır. Bunlardan birincisi olarak Türk toplum yapısının farklılığını ileri sürmektedir. **Türk toplumu gerek İslâm öncesi gerek İslâmiyet'i kabulden sonra zaten Batıda olduğu gibi bir eşitsizlik düşüncesine sahip değil...** Binaenaleyh Türk toplumunda eşitsizliğe karşı bir büyük tepki doğmadığı için özgürlüklere ve insanlığın evrensel eşitliğine dayalı düşünceler de oluşmaz. İkinci sebep; **16'ıncı yüzyıldan itibaren Batıdaki gelişmelere Osmanlı Devletinin penceresini kapatmasıdır.** İşte bundan

dolayı Türk toplumunda 19'uncu yüzyılın ikinci yarısına kadar, insan hakları ya da özgürlükler konusunda her hangi bir düşünce akımına rastlamak mümkün değil .⁽⁵¹⁾

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ortalarına gelinceye kadar hükümdarın iktidarlarının dini sınırlamanın dışında yönetilenler tarafından sınırlayan ve fertlere bazı haklar tanıyan bir hürriyet anlayışı kendisini gösterememiştir. Bu tarihten önce *Osmanlı İmparatorluğu'nda girişilen ıslahat hareketlerinin gerçek bir hürriyet idealinden ilham ve kaynak aldığı söylenemez. Bu alanda atılan adımlar halk isteğinden gelen bir itişin değil, başta bulunan devlet adamlarının duydukları ıslahat ve yenileşme ihtiyacının sonucu olmuştur.* Osmanlının son döneminde kabul edilen modern insan hakları belgelerini kısaca tanınan temel hak ve özgürlükler açısından inceleyeceği. Belgeler hakkında tarihi, toplumsal ve özellikle anayasa hukuku açısından yapılan değerlendirmelerle ilgili olarak dipnotlarda kaynaklara yollamalar yapacağız.

5.2.1. Sened-i İttifak (1808)

Sened-i ittifak padişahla ayanlar arasında imzalanan ve karşılıklı taahhütleri içeren bir anlaşma olması nedeniyle, *Türk anayasacılık tarihinde* önemi büyük olan bir siyasi belgedir. Sened-i ittifak'ın anayasa hukukumuzda karşılıklı saygının en iyi sağlandığı siyasi rejim olarak kabul edilen ve henüz ondan daha iyisi de bulunmayan *demokrasi düzenine gidişin ilk çabası, ilk belirtisi olduğunu kabul edebiliriz .*⁽⁵²⁾

Başlangıç kısmında, bozulan düzenin yeniden kurulması ve devlet otoritesinin sağlanması amacıyla ve tarafların ittifakıyla akdedildiği belirtilen *senedin altısı esas biri ek olmak üzere yedi şartı bulunmaktadır.* Bu şartlarda yer alan insan hakları ile ilgili hükümler şöyle özetlenebilir: Ayanlar sadakat gösterecek, padişah da onların mallarını ve canlarını güvenceye alacaktır. Ayanların

mevcut hakları ölümlerinden sonra hanedanlarına geçerek aynen korunacak. Ayanlar kendi bölgeleri dışında güç kullanmayacak, halka zulüm yapmayacak, kanunların uygulanmasına muhalefet edemeyecekler. Ülkede düzenin sağlanması ve zulmün önlenmesi için devlet görevleri ile ayanın birlikte aldıkları kararlar uygulanacak. Vatandaş her türlü zulmün ve kötü muameleye karşı korunacaktır .⁽⁵³⁾

Sened-i İttifak'ın asıl önemli olan yönü, âyâna bir çeşit "***direnme hakkı***" tanıdığı olmasıdır. Âyân, baştakilerin keyfi işlemlerine karşı koyabilecek, haksızlığa uğramış olanlar bu karşı koyma sırasında öbür âyândan yardım göreceklidir.⁽⁵⁴⁾ Bu belge ile padişah bazı yetkilerinden vazgeçiyor. Ama halk için mi? Hayır, feodal bey olan âyânlar için. Bu belge de özgürlükler veya benzeri siyasal haklar hakkında hiçbir hüküm yoktur.⁽⁵⁵⁾ Bu belgenin siyasi anlamı âyânın "***resmen devletin ortakları olarak tanınmış***" olmasında yatmaktadır. Nitekim daha sonra meşrutiyeti hazırlayan ortam ancak böyle bir anlam başlangıcı üstüne oturmuştur .⁽⁵⁶⁾

5.2.2. Gülhane Hattı Hümayunu (Tanzimat Fermanı) (1839)

Osmanlı Devleti'nde insan haklarının tanınması yolunda atılan ikinci önemli adım, Gülhane Hattı Hümayunu (***Tanzimat Fermanı***) olmuştur. ***Tanzimat Fermanı da bir anayasa değildir. Ancak anayasa hareketleri içinde önemli yeri olan bir vesikadır.*** Bu vesikada padişahın geniş iktidarının, Sened-i İttifaka nazaran daha sınırlandığı görülmektedir. Ancak bu sınırlama (autolimitation) padişah için kendi kendini bağlama, iktidarını bağlamadır .⁽⁵⁷⁾

Tanzimat Fermanı ile; ***can güvenliği, mal güvenliği şeref ve haysiyetin korunması, kişi güvenliği ile ilgili esaslar belirtilerek din ayırımı gözetilmeksizin bütün tebaaya bu haklar eşit olarak tanınmıştır.*** Padişah o güne kadar kendisine tanınan ceza verme yetkisinden vazgeçiyordu. Cezalar, mahkemelerce, açık ve ayrıntılı görülecek davalar sonucunda verilecekti.

Tanzimat Fermanında *İnsan Haklarının temelini oluşturan yaşama, onur gibi ilkelerle mülkiyet hakkı kesin güvenceye alınıyor*. Bu “kesin” güvence “yasa” egemenliğidir. Ceza yasası karşısında herkesin eşit olmasıdır... Pek çok konuda eleştirilere uğrasalar bile Tanzimatçıların bu en temel hakları sağlamada gösterdikleri iyi niyetli çabalar büyük övgüye değer. Osmanlı insanını yüzlerce yıllık korkulu rüyası “*Siyaseten Katl*” ile mala el koymak demek olan “*Müsadere*” tarihe karışmıştır .⁽⁵⁸⁾

Sened-i İttifak’da padişah yalnız Anadolu ve Rumeli âyanının can ve mülküne dokunmayacağını kabülle sınırlanıyordu. Halbuki Gülhane Hattı Humayunu ile, iktidar bütün uyrukların çok daha çeşitli hak ve özgürlüklerine dokunmayacağını ve egemenliğin kullanılmasında kanuna uyacağını vaat etmektedir. Devlet başkanının kanunlara saygı göstermesi ilkesi, fert hak ve özgürlüklerinin ilk akla gelenlerinin iktidarca dokunulmazlığı, uyruklar arasında eşitliğin bulunması, fikirleri pozitif hukuk kaideleri olarak görülmektedir. Böylece hukuk devleti kavramının gerçekleşmesine doğru bir adım daha atılmış olmaktadır .⁽⁵⁹⁾

Ahmet AKGÜNDÜZ’e göre, *Tanzimat Fermanıyla açıklanan hak ve hürriyetler, Osmanlı devletinde daha önce hiç mevcut olmayan ve ilk defa tanınan hak ve hürriyetler değildir. Belki icrâdaki bozukluklar sebebiyle ihmale uğrayan hak ve hürriyetler, yeni hukukî düzenlemeler ve müesseselerle garanti altına alınmak istenmiştir. Bu sebeple eski hukukumuzdaki hak ve hürriyetleri, bu femandakine münhasır addetmek veya temel hak ve hürriyetleri, bunlarla başlatmak tarihî bir hata olur*. Eski arşiv ve sicil kayıtları böyle bir kanaati nakzetmektedir .⁽⁶⁰⁾

5.2.3. Islahat Fermanı (1856)

Tanzimat döneminin öbür fermanları da, temel nitelikleri bakımından, Gülhane Hattı’ndan farklı değil. Sultan Abdülmecid’in

Bab-ı Âli’de okutturduğu 1845 fermanı, vaad edilen işlerin yapılmadığını söyleyip bunların yapılması için yeni doğrultular göstermektedir. Aynı padişah dış baskılar neticesinde İslahat Fermanı’nı yayınlamıştır. Sultan Abdülaziz de, 1861’de tahta çıkarken yayınladığı “Hatt-ı Humayun”da, ülkede oturan herkesin can, ırz ve mallarının güvence altına alınması için konan temel adalet yasalarının tekrarlanıp doğrulandığını ilan etmiştir .⁽⁶¹⁾ Bunların içerisinde İslahat Fermanının ayrı bir önemi olmasından dolayı kısaca incelenecektir.

Batılı devletlerin baskısı ile yapılan ve Müslüman ve Hıristiyan tebaa arasında eşitlik getiren 1856 İslahat Fermanı getirilmiştir. Bu fermanla artık din, dil, ırk, mezhep ayrımı kalkıyor, bütün Osmanlılar eşit duruma getiriliyordu. Gülhane Hattı Hümayunu ile ilan edilen can, mal ve namusun korunması hususundaki temel prensip bir kere daha teyit edilip ilave olarak eziyet, işkence ve her türlü cismani ceza kesinlikle yasaklanmakta, mahkumların mallarının müsadere edilmeyeceği belirtilmekte, duruşmaların açıklığı prensibi ve eğitim hürriyeti kabul edilmektedir. Doğrudan doğruya kişi hakları ve özgürlükleri ile ilgili bu esaslarsan başka, Ferman, adlî, idarî, ve malî alanlarda oldukça geniş bir takım ıslahat tedbirlerinin ana prensiplerini de tespit ve ilân ediyordu. ⁽⁶²⁾ Osmanlı gayrimüslim yurttaşlarına cemaat işlerinde bazı yeni haklar tanınması, yabancıların Osmanlı ülkesinde yargılanmaları işine yargı bağımsızlığı ile bağdaşmayan hükümler getirilmesi, gene yabancılara Osmanlı ülkesinde taşınmaz mal sahibi olmaları gibi aykırı haklar verilmesi Ferman’ın olumsuz yanlarıdır. Ama, Türk İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri tarihinde İslahat Fermanı yasaklar karşısında mutlak eşitliği getirmesi açısından son derece önemli bir belgedir . ⁽⁶³⁾

1839 ve 1856 Fermanları bir tepki, bir direnme sonunda ortaya çıkan belgeler değildir. Osmanlı ülkesinde yaşayanlar, bu Fermanlarda öne sürülen hakların kendilerine tanınması için herhangi bir savaşa girişmemişlerdir. Bu fermanlarda insanların doğuştan hakların-

dan söz açılmaz. Padişah bu hakları vatandaşlarına *“ihşan”* etmiş, *“lütuף”* mahiyetinde ve *“müsâdaât-ı şâhâne”* şeklinde vermiştir. Doğal hukuk anlayışının ortaya çıkardığı doğal haklar değil, Padişahça yapılmış bir *“bağış”* söz konusudur. İlân edilen belgelerin yaptırımını mânevî bile olsa, Devlet yetkilerini kullananları keyfe göre harekette bulunmadan önleyecek bazı kurallar ortaya atılmış, *Devletin üstün bir hukuk kuralı ile sınırlandırılması gerektiği anlayışı bu dönemde yerleşmiştir* .⁽⁶⁴⁾

5.2.4. Kanuni Esasi (Birinci Meşrutiyet - 1876)

1876 Kanun-u Esasi’si Türk toplumunun *ilk yazılı Anayasası* olma niteliği taşır. Ayrıca bu belge Osmanlı Devleti’nde ilk kez insanların devlete karşı ileri sürebilecekleri bazı hakları olduğunun padişah tarafından kabulü anlamına gelir. 1876 Anayasası bir Meclisin kurulmasının öngörerek, padişahın yanı sıra milletvekilleri vasıtasıyla halkın iradesinin devlet yönetimine katılmasına imkan vermiştir. *Kişi hak ve özgürlüklerine ilk defa olarak diğer devletlerin anayasalarındaki gibi yer verilmiş, geniş bir liste halinde sıralanmıştır*. Bu haklar o dönemde diğer ülkelerin anayasaları ile birlikte karşılaştırıldığında hiç de küçümsenecek şeyler değildir.⁽⁶⁵⁾

Kanun-u Esasî 8 ilâ 26’ncı maddeleri arasında *“Tebaa-i Devlet-i Osmaniye’nin Hukuku Umumîyesi”* başlığı altında temel hak ve hürriyetleri düzenlemiştir: Vatandaşlık hakkı (m.8), kişi hürriyeti (m.9), kişi güvenliği (m.10), ibadet hürriyeti (m.11), basın hürriyeti (m.12), şirket kurma hürriyeti (m.13), dilekçe hakkı (m.14), öğretim hürriyeti (m.15), eşitlik ilkesi (m.17), devlet memurluğuna girme hakkı (m.19), malî güce göre vergi ilkesi (m.20), konut dokunulmazlığı (m.22), kanunî hâkim güvencesi (m.23), müsadere, angarya yasağı (m.24), vergilerin kanûnililiği ilkesi (m.25), işkence yasağı (m.26).

Kanun-u Esasîde kişi hürriyeti ve güvenliğini sağlamaya yönelik bir takım yargısal güvenceler de öngörülmüştür. Bir kere yukarıda değinildiği gibi **“kanunî hâkim ilkesi”** (m.23), kabul edilmiştir. Diğer yandan 85’inci maddeye göre, bir davaya ancak ait olduğu mahkemede bakılacaktır. Mahkemeler görev alanlarına giren davaya bakmaktan kaçınamayacaklardır (m.84). Ayrıca var olan olağan mahkemeler dışında, **“fevkalâde bir mahkeme veyahut hüküm vermek selâhiyetini haiz komisyon teşkil”** edilemeyecektir (m.89). Bunların yanın da mahkemelerin aleniliği ilkesi (m.82) kabul edilmiştir. Nihayet 83’üncü maddede herkesin lüzum gördüğü meşru ve sızalarla haklarını savunabileceği (hak arama özgürlüğü) esası kabul edilmiştir. ⁽⁶⁶⁾

Kanun-u Esasî, üç hürriyeti açıkça yasaklamıştır: Fikir (düşünce) ve toplantı hürriyeti, dernek kurma hakkı. Fakat, 1876’nın kamu hürriyeti sistemini sifıra indiren padişah baskısı ünlü 113. maddenin son fıkrası olarak düzenlenmiştir. Bu fıkraya göre, polislin gerçek **“tahi-kikati”** sonunda, hükümetin emniyetini ihlâl ettikleri sabit olanları **“Memâlik-i Mahsura-i Şahane”den çıkarmak ve sürmek “münhasıran (yalnızca) padişah yetkisindedir.** Bu hüküm Midhat Paşa’ya uygulanmıştır . ⁽⁶⁷⁾

1876 Anayasası’nın insan hakları yönünden önemi, Osmanlı Devleti’nde, ilk kez, insanların devlete karşı ileri sürebilecekleri hakları bulunduğunun kabul edilmiş olmasıdır. Daha önceleri de, padişahlar uyruklarına birer lütuf niteliğinde bazı imkanlar tanımışlardı. Fakat bu kez, kişilerin hakları ülkedeki en üstün hukuk belgesinde, yani Anayasaya yazılmıştı. Anayasa, padişahı çok geniş yetkilerle donatmıştır. Fakat padişahın, bu yetkilerini insan haklarını ihlal edecek şekilde kullanması durumunda yapacak bir şey yoktu. Çünkü padişahın mukaddes olduğu ve hiçbir şekilde sorumlu tutulamayacağı Anayasa’da kabul edilmişti . ⁽⁶⁸⁾

1878 yılında padişahın Meclis’i fesh etmesiyle birlikte, 1908’e kadar devam edecek 30 yıllık bir mutlakiyet dönemi yaşanmıştır. 1908 yılında II. Meşrutiyet’in ilanından sonra 1909 yılında Kanun-u Esasi’de önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu dönemde insan haklarına ilişkin değişiklikler pek geniş sayılmaz.

Bunlardan insan hakları ve özgürlükleri ile ilgili olanlardan, *padişahın sürgün etme hakkının kaldırılması* (m.113), *Kanun dışı tutuklama yasağı* (m.10), *basın özgürlüğünün genişletilmesi*, *sansür yasağının* (m.12) *getirilmesi*, *Osmanlı vatandaşlarına toplantı ve dernek kurma özgürlüklerinin tanınması* (m.120) sayılabilir .⁽⁶⁹⁾

Bu dönemde ülke yönetimini eline alan İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdulhamit’in baskıcı düzenini aratmayacak uygulamalara girişir. Aradaki fark, tek kişinin (padişahın) diktatörlüğünün yerini, bir partinin diktatörlüğüne bırakmasıdır .⁽⁷⁰⁾ Hürriyetçi bir sistem yerine, Abdulhamid’in istibdadını gölgede bırakan oligarşik bir mutlakiyete varılmıştır. *“Devri sâbık yaratmayacaklarını”* vaadedenler, eskisinden beter, demokratik görünüşlerle örtülü bir istibdat sistemine karar kılmışlardır .⁽⁷¹⁾

Sonuç olarak II. Meşrutiyet rejimi, demokrasi ve özgürlükler pratiğindeki olumsuzluklarına karşın, ulusal toplum, ulusal devlet ve ulusal egemenlik tezlerinin ilk mayalandığı ortam olması bakımından önemli bir hizmet görmüş sayılabilir. Nitekim Türkiye’nin 1918’den sonraki siyasal-anayasal gelişmelerinde II.Meşrutiyet’in bu olumlu mirasından yararlanılacaktır .⁽⁷²⁾ Bu bahtsız demokrasi denemesi ulaştığı sonuçlar bakımından tarihî olmaktan çıkar, bugüne bağlanabilir .⁽⁷³⁾

5.2.5. 1921 Anayasası (Teşkilât-ı Esasiye Kanunu - 20 Ocak 1921)

Osmanlı Meclis-i Meb'usanı, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'u işgal eden İngilizler tarafından basılmış, bazı meb'uslar tevkif edilmiş, bazı meb'uslar da yurt dışına kaçmışlardır. İstanbul'un işgal edilmesi üzerine Ankara'da 23 Nisan 1920'de toplanan Büyük Millet Meclisi bir müddet çalışmış daha sonra yeni bir Anayasa hazırlığına başlamıştır. Bu Anayasa 20 Kânun-u Sani 1337 (20 Ocak 1921) tarih ve 85 sayılı *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu*'dur. Bu Anayasa, 23 madde ve bir madde-i münferideden ibarettir. (74)

1921 Anayasası kısa bir Anayasaydı. İnsan haklarına ilişkin kurallar içermiyordu. Olağanüstü koşullar altında hazırlanmış ve çökmekte olan bir imparatorluktan, yeni bir ulusal devlet ortaya çıkarma işini üstlenerek üç yıl uygulanmıştır. Bu üç yıl içinde *Kurtuluş Savaşının kazanılması, saltanat ve hilafetin kaldırılması ve Cumhuriyetin ilan edilmesi* gibi çok önemli işler başarılmıştır. (75)

Bu Anayasaya göre, "*Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Kendi mukadderatını bizzat tayin etmek, halkın hakkıdır. Kanun yapma ve icra etme selahiyetleri, millî camiayı temsil eden Büyük Millet Meclisinde tecelli etmiştir.*" meclis hükümeti sistemi kabul edilmiştir. (76)

İşte, 1921 Anayasasında açıkça ifade edilen, 1924 Anayasasında tekrarlanan, hatta 1961 ve özellikle 1982 Anayasalarındaki değişik düzenlemelere karşın etki kalıntılarını bugünün politikasında bile hâlâ duyuran "*meclis üstünlüğü*" ilkesi o dönemden kalmaz. (77)

6. BÖLÜM

KAMU HAK VE HÜRRIYETLERİ İLE İNSAN HAKLARININ TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN KURULMASINDAN SONRAKİ GELİŞİMİ

6. KAMU HAK VE HÜRRİYETLERİ İLE İNSAN HAKLARININ TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN KURULMASINDAN SONRAKİ GELİŞİMİ

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde başlayan insan hakları hareketleri mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçişi ile ilk olumlu adımı atmıştır. Cumhuriyetin kurulmasından 1960 yılına kadar olan dönem Türkiye'nin anayasal demokrasisi içerisinde ikinci önemli merhalelerdir. *Ancak bugün anladığımız anlamda modern insan haklarının anayasal nitelik taşıması 1961 Anayasasından sonra olmuştur.* 1982 Anayasası bazı kısıtlamalarla beraber bu dönemin karakteristik özellikleri taşımaktadır. (78)

6.1. 1924 Anayasası (Teşkilât-ı Esasiye Kanunu 20 Nisan 1924)

Osmanlı Devleti yıkılmış, cumhuriyet ilan edilmiştir. TBMM yeni bir anayasa hazırlamış ve kabul etmiştir. Bu anayasa, 20 Nisan 1340 (20 Nisan 1924) tarihli ve 491 sayılı *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu*'dur. Bu kanun 1960 yılına kadar tatbik edilmiştir. Anayasa 6 fasıl ve 105 maddeden meydana gelmiştir. (79)

1924 Anayasasında, temel hak ve özgürlükler açısından 1876 Anayasasındaki temel ilkeler kabul edilmiş ve 1945 yılına kadar tek parti rejimi altında çağdaş, Batılı bir devlet olması için gerekli değişimler bu düzen içerisinde gerçekleştirilmiştir. Hürriyetin tanımı aynen 1789 İnsan ve Vatandaş Hakları Beyanname'sinden alınmış olup, *“hürriyet; başkasına muzır olmayacak her türlü tasarrufta bulunmaktır. Hukuku tabiyeden olan hürriyetin herkes için hududu, başkalarının hududu hürriyetidir”* şeklinde tarif edilmektedir. O halde, 1924 Anayasası'na göre özgürlüğün sınırı bir başkasının özgürlüğüdür, bu sınırı kanun çizer. (80)

Anayasa 5. faslında hak ve hürriyetlerden bahsetmektedir. Bu fasıl *“Türklerin hukuk-u âmmesi”* başlığını taşımaktadır. Bu fasılda bir çok hak ve hürriyetler yer almıştır. Meselâ her Türk'ün hür doğdu-

ğu, hür yaşama hakkı, imtiyazların kaldırıldığı, kişi güvenliği, can, mal, ırz, meskenin her türlü taarruzdan masun olduğu, işkence yaşa- sağı, basın hürriyeti, akit yapma, çalışma, mülk edinme, toplanma, cemiyet kurma, şirket kurma hürriyetleri, tedrisat serbestisi, posta- nın gizliliği, dilekçe hakkı, v.s. belirtilmiştir .⁽⁸¹⁾

Bu Anayasa döneminde insan hakları yönünden kayda değer gelişme *kadınlara 1930 yılında belediye seçimlerinde seçme, 1933 yılında çıkarılan Köy Kanunu ile Muhtar Seçme ve Köy He- yetine seçilme, 5 Aralık 1934'de Anayasada yapılan bir değişiklik ile milletvekili seçme ve seçilme hakları tanınmıştır*. Kadınlara oy hakkının verilmesi bazı Avrupa ülkelerinden daha eski bir tarihte gerçekleştirilmiştir. 1934 yılına kadar gerçekleştirilen değişikliklerle devletin laik niteliği pekiştirilmiş devletin din kurallarına dayalı olarak yönetilemeyeceği kabul edilmiştir .⁽⁸²⁾

1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, temel hak ve hürriyetler konu- sunda oldukça liberal bir anlayışa sahip olmasına rağmen, bu dö- nemde, özellikle 1950'lere kadar temel hak ve uygulamalar konu- sunda uygulama hiç de liberal olmamıştır .⁽⁸³⁾ Bütün aksaklıklarına rağmen bu Anayasa, Türk siyasal hayatının gelişmesine yardımcı olmuştur. Türk demokrasisinde geleneksel kurumların yerleşmesi- ni sağlamıştır .⁽⁸⁴⁾

6.2. 1961 Anayasası

27 Mayıs 1960 tarihinde, başta bulunan DP iktidarı askerî bir hareketle devrilmiştir. Bu hareketi yapanlar ordu mensubu subay- lar idi ve kendilerine *T.C. Millî Birlik Komitesi* ismini vermişlerdi. Millî Birlik Komitesi, 27 Mayıs 1960'tan sonra bir kanun yapmış ve 1924 tarihli Anayasa'nın ehemmiyetli bazı hükümlerini deği- şirmiş veya yürürlükten kaldırmıştır. Daha sonra bir komisyona Anayasa Tasarısı hazırlatılmıştır. Bu tasarı, 9 Temmuz 1961 tari- hinde referanduma sunulmuş ve halkın %61,5'i tarafından kabul

edilmiştir. 20 Temmuz 1961 tarihli Resmî Gazetede 9 Temmuz 1961 tarih ve 334 sayılı “*Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*” ismiyle yayınlanmış ve hemen yürürlüğe girmiştir .⁽⁸⁵⁾

1945 sonrası çok partili siyasal dönemde hükümetin demokrasi ve insan hakları ile bağdaşmayan uygulamalara giriştiği gerekçesi ile 1960’da bir darbe ile 1924 Anayasası fesh edildi. Demokrasinin çoğunluğun dilediği gibi davranacağı bir yönetim tarzı olmadığı, azınlıkların hak ve özgürlüklerinin korunması bu dönemde hazırlanan anayasanın üzerinde durduğu önemli bir husustur.⁽⁸⁶⁾

1961 Anayasası temel hak ve özgürlükler düzenlenirken, 1948 tarihli *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi* ve 1950 tarihli *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*’nden oldukça yararlanmış, bu belgelerde yer alan hükümlerin hemen hepsine yer verilerek, 1924 Anayasası’na göre daha geniş ve daha güvenceli hazırlanmıştır. 2. maddede Türkiye Cumhuriyeti’nin nitelikleri sayılırken, “*insan haklarına dayanan devlet*” olma niteliği belirtilerek, insan hakları Türk Devletinin temellerinden biri sayılarak hürriyetçi bir siyasal rejim ifade edilmiştir. 1961 Anayasası ile özgürlükler çok ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiş ve yasama organının özgürlükleri sınırlarken neleri yapamayacağı da belirtilerek, kanun koyucunun özgürlüklerin düzenlenmesindeki takdir yetkisi daraltılmış ve onun aşamayacağı bazı kayıtlar getirilmiştir. Sınırlamanın sebeplerini şeklini ve ölçüsünü belirten etraflı hükümler koyma yoluna gitmiştir .⁽⁸⁷⁾

1961 Anayasası temel hak ve hürriyetler bakımından, ferdi esas almıştır. “*Herkesin kişiliğine bağlı, dokunulmaz devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahip olduğu*” belirtilmek suretiyle, siyasi iktidarın arzu ve takdirine göre yok edilmeyecek tabii hak ve özgürlükler benimsenmiştir. Ayrıca, ne nedenle olursa olsun, özgürlüğün özünü zedeleyecek aşırı sınırlamayı önlemek amacıyla 11. maddede “*Kamu yararı, genel ahlak, kamu düzeni, sosyal adalet ve*

milli güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunulmayacağı” düzenlenmiştir. 1961 Anayasası’nın getirdiği en önemli yeniliklerden biri de çağdaş hürriyet anlayışı olmuştur. Klasik özgürlükler yanında kişilere sosyal ve ekonomik haklar tanınmış, devlete bu hakları yerine getirmesi ve uygun ortamı yaratması için de görevler verilmiştir. Özel bir hükümlerle Devrim Kanunlarını da tartışma dışı bırakmıştır .⁽⁸⁸⁾

Anayasa’nın getirdiği demokratik ve özgürlükçü düzen, ülkede baş gösteren şiddet eylemlerini önlemek gerekçesi ile, 12 Mart 1971 tarihinde, Silahlı Kuvvetlerin müdahalesi ile kesintiye uğradı. Müdahalenin ardından, Anayasa’da yer alan özgürlüklerin sınırlandırılması yoluna gidildi. TRT’nin özerkliği kaldırıldı. Üniversitelerin özerkliği zayıflatıldı. Fakat, bütün bu düzenlemeler, ne terörün tırmanmasını ne de sosyal ve ekonomik sorunların büyümesini önleyebildi. 12 Eylül 1980’e gelindiğinde Silahlı Kuvvetler TBMM’ni kapatarak, yönetime tekrar el koydu.⁽⁸⁹⁾

6.3. 1982 Anayasası

12 Eylül Askerî Müdahalesi ile ortaya çıkan yeni rejim hukukî çerçevesi, Millî Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen 27 Ekim 1980 tarih ve 2324 sayılı “*Anayasa Düzeni Hakkında Kanun*” ile çizilmiştir. 29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı “*Kurucu Meclis Hakkında Kanun*” ile yeni bir anayasa hazırlamakla görevli bir Kurucu Meclis kurulmuştur. Tasarı 18 Ekim 1982 tarihinde Millî Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilerek, halkoyuna sunulmak üzere 20 Ekim 1982 tarih ve 17844 sayılı Remî Gazetede yayımlandı. Tasarı 7 Kasım 1982 Pazar günü yapılan halkoylaması sonucu, %8,63 oranında “hayır” oyuna karşılık %91,37 oranında “evet” oyu ile kabul edilmiştir. Kabul edilen Anayasa, 2709 sayılı kanun olarak 9 Kasım 1982 tarih ve 17863 mükerrer sarılı Resmî Gazetede yayımlanmıştır .⁽⁹⁰⁾

1982 Anayasası temel hak ve özgürlükleri düzenlerken, bunları sırf temel hak ve özgürlük olarak anayasada bulunması şeklindeki klasik anlayıştan dolayı değil, doğrudan doğruya Türk toplumunun hak ve özgürlük ihtiyacını göz önünde tutarak yeniden ele almıştır. 1982 Anayasası, 1961 Anayasası'nın ferdi sorumsuz ve karşılıksız olarak hak ve hürriyet sahibi yapma anlayışını kabul etmemektedir. **1982 Anayasası, hak ve özgürlüğe sahip olma, kullanma ve yararlanma karşılığında ferdin de bir takım görevleri olduğu anlayışını benimsemektedir.** Kişiler, hak ve özgürlüklerini vatandaşı olduğu devletin birlik ve bütünlüğünü bozacak şekilde kullanamaz, diğer kişilerce, topluma, ailesine ve devlete karşı bazı görevleri de vardır (madde 12). Savaş, seferberlik ve sıkıyönetim hallerinde temel hak ve özgürlüklerin durdurulması dahi uygun görülmüştür. 1982 Anayasası'nın başlangıç kısmında **“Her Türk vatandaşının bu Anayasada temel hak ve özgürlüklerinden, eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak, milli kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu”** vurgulanarak “maddi ve manevi varlığını geliştirme” yoluyla “onurlu bir hayat sürme” haysiyet ve kişilik sahibi insan için vazgeçilmez hedefler olarak belirtilmiştir. ⁽⁹¹⁾

İnsan hakları kavramı, 1982 Anayasası'nın çeşitli maddelerinde, 1961 Anayasası'ndan daha geniş ve ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Cumhuriyetin temel niteliklerini düzenleyen İkinci maddede **“Türkiye Cumhuriyeti'nin insan haklarına saygılı bir devlet”** olduğu vurgulanmıştır. Böylece Anayasa, belli bir düşünce biçimini yansıtmak, insan haysiyeti kavramının evrenselliğini vurgulamak ve kişilerin insan olmaktan dolayı sahip oldukları hak ve özgürlüklerden yararlanacaklarını açıklamak istemiştir. ⁽⁹²⁾

Anayasada gerçi çok önemli bir kurum olarak İnsan Hakları ve Kamu Özgürlüklerine değer verilmiştir. Ama, bu **“değer verme”** öy-

lesine sıkı sınırlar ve istisnalar içindedir ki, anayasanın bu konudaki yapısı “*kısıtlılık kavramına*” daha fazla yer verildiği yargısına bile bizi bazı temel maddelerinde sürüklemektedir. ⁽⁹³⁾ Bu kısıtlayıcı yaklaşım Avrupa Konseyi ile olan ilişkiler neticesinde özgürlükçü bir ortama doğru değişim seyri izlemektedir. Bu nedenle 12 Eylül 2010 tarihi itibarıyla Anayasada 17 tane değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklere paralel uyum yasaları da çıkarılmıştır. AB ile olan gelişmeler doğrultusunda Avrupa Müktesebatına uyum çalışmaları devam etmektedir.

Ayrıca 2012 yılı içerisinde Meclis Başkanlığı Çatısı altında tamamen sivil bir anayasa yapma çalışmaları da devam etmektedir.

7. BÖLÜM

İNSAN HAKLARIN KORUNMASI VE GELİŞTİRİLMESİ

7. İNSAN HAKLARIN KORUNMASI VE GELİŞTİRİLMESİ ⁽⁹⁴⁾

Hakların korunması denince genellikle akla ilk gelen hakların hukukî olarak, daha özel olarak da yargı yoluyla korunmasıdır. Ne var ki, haklar sadece hukukî-yargısal yoldan değil, fakat aynı zamanda siyasî (teşriî) ve idarî yollardan da korunabilir. Hakların korunması, her şeyden önce, *pozitif hukukun insan haklarına uygun hale getirilmesini, kamu görevlilerinin –özellikle polis ve jandarmanın- insan hakları bilinciyle donatılmasını ve yargı mercilerinin pozitif hukuku insan hakları öncelikli bir perspektiften yorumlayıp uygulamalarını gerektirir*. Bunların yanında, resmî eğitim müfredatının ve eğitim kurumlarının ortamının insan hakları anlayışıyla bağdaşık olması ve eğitim personelinin insan hakları duyarlılığına sahip olması insan haklarının korunması bakımından zorunludur.

7.1. Ulusal Koruma

Anayasa'nın “*temel hak ve hürriyetlerin korunması*” başlıklı 40. maddesi, anayasal hakları ihlâl edilen herkesin “*yetkili makama*” geciktirilmeden başvurma hakkının sağlanmasını öngörmektedir. Burada geçen “yetkili makam” teriminden kasıt öncelikle yargı mercileri olmakla beraber, anayasal-hukukî sistemimizde başvuru makamlarının mahkemelerle sınırlı olmadığı da açıktır. Maddede ayrıca, idarî ve siyasi mercilere başvurma hakkına da işaret edilmiştir.

7.1.1. Yargısal Koruma

İnsan haklarını korumanın en etkili yolu, şüphesiz, kişilerin mahkemelerde davacı veya davalı olarak haklarını savunmasıdır. Kısaca buna yargı yolu denmektedir. *Yargı yolu*, kişinin bir hakkını elde etmek veya maruz kaldığı bir hak ihlâlinin giderilmesini yahut telâfi edilmesini sağlamak üzere dava açması kadar, kendisine karşı açılan davada kendi haklarını savunmasını da kapsamaktadır. Nitekim Anayasa'nın 36. maddesinin birinci fıkrası herkesin “*meşru vasıta ve*

yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma... hakkına sahip” olduğunu belirtmiştir. Belirtmek gerekir ki, dava yoluyla ihlâlin telâfi edilmesi, Anayasa'nın 40. maddesinde işaret edilen, devletin uğranılan zararı tazmin etmesini de şüphesiz kapsamaktadır. Aynı maddenin ikinci fıkrasında yargı yoluyla hak aramanın etkinliğini sağlayıcı başka bir hükme yer verilmiştir. Buna göre, *hiçbir mahkeme görev ve yetkisi içindeki davaya bakmaktan kaçınmaz*. Bu hükme dayanarak, yargı sisteminin kişilerin başvurularını mutlaka sonuçlandırması gerektiği sonucunu çıkarabiliriz. Yargı yolunun temel hakların korunmasına sahiden hizmet edebilmesinin bir şartı, “tabîî hakim” ilkesinin kabul edilmesidir. Anayasamızın 37. maddesinde güvence altına alınan “*kanunî hakim*” ilkesi önemli olmakla beraber, bunun “tabîî hakim”in bütün gereklerini İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi karşılamadığı açıktır.

Yargı yoluyla hak aramaya hem idarî, hem adlî hem de anayasal yargı aracılık edebilir. *İdarî yargı*, idarî işlem ve eylemlerden doğan hak ve menfaat uyuşmazlıklarının çözüm yeridir. Anayasa'ya göre (m. 125/1), kamu idaresinin her türlü eylem ve işlemine karşı yargı yolu açıktır. Askerî niteliktekiler dışında kalan idarî işlem ve eylemlerin hukuka uygunluğu, tepesinde Danıştay'ın bulunduğu ve genel ilk derece mahkemelerinin idare ve vergi mahkemeleri olduğu idarî yargı mercileri denetler. Buna karşılık askerî işlemlerin denetimi Askerî Yüksek İdare Mahkemesi (m. 157) tarafından yerine getirilir. Ancak Anayasa'nın Cumhurbaşkanının tek başına yaptığı işlemler (m. 105/2, 125/3) ile Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun (m. 159/4) ve Yüksek Askerî Şura'nın (m. 125/3) işlemlerini yargı denetiminden muaf tutması hukuk devleti ilkesi açısından eleştiriye açık bir husustur. Bu konularda iyileştirme çalışmaları ile terfi ve kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma hariç diğer ilişik kesmelere karşı yargı yolu açılmıştır (12/9/2010-5982/11.madde).

Temel hakların korunmasında adlî yargı da işlev görür. Kimi idarî işlemlerin bazı yönlerinden doğan uyuşmazlıklar (örneğin, mülkiyet hakkıyla ilgili olarak kamulaştırma bedeliyle ilgili uyuşmazlıklar) adlî yargıda çözüldüğü gibi, ceza yargılaması da pek çok durumda temel hakların korunmasıyla ilgilidir. Özellikle sanık hakları ve adil yargılama açısından durum böyledir. ***Adlî yargının en üst karar mercii Yargıtay'dır.***

Anayasa yargısının temel hakların korunmasında özel bir yeri vardır. Kanunların ve kanun hükmündeki kararnamelerin anayasaya uygunluğunu denetleyen Anayasa Mahkemesi (m. 146-153), temel hakların kapsamı, sınırları ve kötüye kullanılamaması konularındaki içtihatlarıyla bu hakların korunmasına hizmet etmesi gereken önemli bir organdır. Bu arada, anayasa yargısı sistemimizde Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru (“anayasa şikâyeti”) kurumunun yer almamış olmasının temel hakların korunması bakımından önemli bir eksik olduğunu da belirtmek gerekir. Anayasa'nın düzenlediği “itiraz yolu”nun (m. 152), yapısı gereği, temel hakların korunmasına katkısı ne yazık ki fazla değildir. Yeni yapılan düzenlemelerle Anayasa Mahkemesi'ne AİHS kapsamındaki temel hak ve özgürlüklerden herhangi birisinin kamu gücü tarafından ihlal edildiği iddiasıyla başvuru labilir (12/9/2010-5982/18.madde).

Yargı yoluyla hakların korunmasının nihaî aşamasını Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde hak arama oluşturmaktadır. Bu yol bir Avrupa Konseyi kurumuna başvurma şeklinde ortaya çıkmakla beraber, bugün itibariyle bu bizim iç hukukumuzun bir parçası durumundadır. Bu çerçevede, Türkiye'nin “yetki alanı”ndaki herkes (kişiler, kişi toplulukları ve devlet-dışı örgütler), Avrupa ***İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ve Türkiye'nin onayladığı Ek Protokollerde tanınan haklarından birinin Türkiye Cumhuriyeti tarafından ihlâl edildiği iddiasıyla kişisel olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuru bilir.*** Strasbourg Mahkemesi'ne kişisel başvuru hakkından sadece ve -

tandaşlar değil, o ülkede yaşayan yabancılar da yararlanabilir. Ancak, kişisel başvuru yolunun kullanılabilmesi için yukarıda açıkladığımız diğer *iş hukuk yollarının tüketilmiş olması* gerekmektedir.

7.1.2. Yargı Dışı Yollar

7.1.2.1. İdarî Başvuru

İdarî ve siyasî yollardan hak arama ise Anayasa'nın 74. maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, kişiler kendileriyle ve kamu ile ilgili dilek ve şikâyetleri hakkında *yetkili makamlara* ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yazılı olarak başvurabilirler. Hükümde TBMM özel olarak zikredilmiş olduğuna göre, burada sözü edilen “yetkili makamlar” idarî başvuruyla ilgili olup yürütme ve idare makamlarına işaret etmektedir. İdarî Yargılama Usulü Kanunu idarî başvuruyu ve sonuçlarını genel olarak düzenlemiş olduğu gibi, hukukumuzda idarî işlemlere karşı itiraz yoluyla başvurulabilecek makamları gösteren başka kanunlar ve düzenleyici işlemler de vardır. Bu nokta, özellikle disiplin işlemleri bakımından özel bir önem taşımaktadır.

İdarî başvurunun özel olarak insan hakları ihlâlleri ile ilgili olan bir türü, son yıllarda kurulan *Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı ile İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları*'na yapılabilecek başvurudur. Bununla beraber, İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları insan hakları ihlâlleri konusunda başvuru makamı olmanın yanında, insan haklarının korunmasına başka türlü de hizmet eden kuruluşlardır. Nitekim ilgili Yönetmelik'te bu kurulların görevleri arasında şu hususlar da sayılmış bulunmaktadır: *Her türlü ayrımcılığın önlenmesi için gerekli çalışmalar yapmak (m. 9/d), idarenin uygulamalarında vatandaşlara hoşgörü ve nezaketle yaklaşılmasını sağlayıcı çalışmalar yapmak (m. 9/f), görev ve çalışmalarında sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliğini geliştirmek (m. 10/e).*

İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının bu görevleri, onların sadece başvuru üzerine harekete geçen pasif merciler olmakla yetinmeyip,

aynı zamanda gerek insan haklarını korumak ve geliştirmek gerekse devlet-vatandaş ilişkisini insan hakları duyarlılığına uygun hale getirmek üzere inisiyatif alabilecek bir konuma yükseltmektedir. Bunun yanında, söz konusu kurullar sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliğini geliştiren çalışmalar yapmak suretiyle de, bir yandan kamu otoriteleri veya kamu görevlileri ile sivil kuruluşlar arasındaki mesafeli duruşun yumuşamasına, bir yandan da İnsan Hakları Kurulları'nın güvenilirliğinin artmasına hizmet edebilecek durumdadırlar. Bu da, özellikle, vatandaşların insan hakları ihlalleriyle ilgili şikâyetlerini kamu makamlarına –özellikle de İl ve İlçe İnsan Hakları kurullarına ulaştırmadaki çekingenliklerinin zamanla ortadan kalkmasına veya büyük ölçüde azalmasına katkı yapacaktır.

Ülkemizde insan haklarının daha iyi korunup geliştirilmesine yönelik idari bir yapılanma oluşturmak amacıyla 1990 yılından itibaren çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Bu dönemde kurulan hükümetlerde *insan haklarından sorumlu bir Devlet Bakanı* görev yapmış, 58 ve 59. Hükümetlerde ise bu görev Başbakan Yardımcılığı'na verilmiştir.

İnsan hakları alanındaki kurumsal yapı eksikliğini gidermek amacıyla 1993 yılında çıkarılan bir kanun hükmünde kararname ile *İnsan Hakları Müsteşarlığı* kurulmuş ise de, yetki kanununun Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi nedeniyle bu girişim sonuçsuz kalmıştır. Aynı amaç doğrultusunda 1994-2001 arasında oluşturulan *İnsan Hakları Başmüsavirliği*, *İnsan Hakları Yüksek Danışma Kurulu*, *İnsan Hakları Koordinasyon Üst Kurulu* gibi yeni yapılar ise çeşitli nedenlerle kalıcı olamamışlardır. Bu alandaki en son adım ise, 12.04.2001 tarih ve 4643 sayılı Kanun ile, Başbakanlık Merkez Teşkilatı Kanununda değişiklik yapılarak Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı'nın kurulması olmuştur.

İnsan Hakları Başkanlığı, kanunla kendisine verilen dört temel görevi yerine getirmektedir. Başkanlık, *ilk olarak*, insan hakları

ile ilgili konularda görevli kuruluşlarla sürekli temas halinde bulunmakta ve bu kuruluşlar arasında koordinasyonu sağlamaktadır. **İkinci olarak**, insan hakları konusundaki mevzuat hükümlerinin uygulanmasını izlemekte, izleme sonuçlarını değerlendirmekte, uygulamada ve mevzuatta görülen aksaklıkların giderilmesi ve Türkiye'nin ulusal mevzuatının insan hakları alanında taraf olduğu uluslararası belgelerle uyumlu hale getirilmesi doğrultusunda yapılacak çalışmaları koordine etmekte ve önerilerde bulunmaktadır. **Üçüncü olarak**, kamu kurum ve kuruluşlarının hizmet öncesi, staj ve hizmet içi insan hakları eğitim programlarını izlemekte, değerlendirmekte ve koordine etmektedir. **Dördüncü olarak**, insan hakları ihlâl iddiaları ile ilgili başvuruları incelemekte ve araştırmakta, inceleme ve araştırma sonuçlarını değerlendirerek alınabilecek önlemlere ilişkin çalışmaları koordine etmektedir.

İnsan haklarının korunmasına çeşitli şekillerde katkıda bulunan başka kurumlar da vardır. Bunlar arasında **İnsan Hakları Üst Kurulu**, **İnsan Hakları Danışma Kurulu** ile **İnsan Hakları Eğitimi 10 Yılı Ulusal Komitesi** yer almaktadır.

Bunlardan, Başbakanlık bünyesinde yer alan İnsan Hakları Üst Kurulu 2001 tarihinde kurulmuş olup, görev ve yetkileri bir yönetmelikle düzenlenmiştir. Başkanlığını Başbakanın görevlendireceği bir Devlet Bakanının yapması öngörülen İnsan Hakları Üst Kurulu, Başbakanlık, Adalet, İçişleri, Dışişleri, Millî Eğitim, Sağlık ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik bakanlıklarının müsteşarlarından oluşur. Kurul'un toplantılarına gerektiğinde ilgili kamu kuruluşları ile özel kuruluşların temsilcileri de çağrılabilir. Üst Kurul'un başlıca görevleri, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi için yasal ve idarî düzenlemelerle ilgili hazırlıkları yapmak, mevzuatın uluslararası insan hakları hukukuna uygun hale getirilmesine yönelik tavsiyelerde bulunmak, insan haklarının uluslar arası standartlara uygun olarak korunması ve geliştirilmesi için yapılacak çalışmaları

koordine etmektir. Kurul'un ayrıca, insan haklarıyla ilgili hizmet içi eğitim programlarının uygulanmasını izlemek, İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesi'nde görevlendirilecek öğretim üyeleri ve temsilci gönderecek gönüllü kuruluşlar ile İnsan Hakları Danışma Kurulu'nda görev alacak kurum ve kuruluş temsilcileri dışındaki üyeleri seçmek ve nihayet insan hakları ihlâl iddialarına ilişkin olarak ilgili kurulların yaptıkları incelemeleri değerlendirmek ve alınması gereken önlemlere ilişkin tavsiyelerde bulunmak gibi görevleri de vardır.

İnsan Hakları Danışma Kurulu ise, Devlet Bakanına bağlı olarak çalışmak ve insan haklarının korunması ve geliştirilmesinde danışma hizmeti vermek üzere kurulmuştur. Danışma organı olarak başlıca görevi, bu konularda öneri ve tavsiyeler içeren raporlar hazırlamaktır. Kurulda ağırlıklı olarak sivil toplum örgütleri, üniversiteler, sendikalar ve meslek kuruluşları temsil edilmektedir.

1998'de çıkarılan bir yönetmelikle kurulmuş olan **İnsan Hakları Eğitimi On yılı Ulusal Komitesi**, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Eylem Planı gereğince İnsan Hakları Üst Kurulu tarafından oluşturulmuştur. Kurul'un üyeleri çeşitli kamu kuruluşlarının ve insan hakları konusunda faaliyet gösteren gönüllü kuruluşların temsilcileri ile bu alandaki çalışmalarıyla tanınan beş öğretim üyesinden oluşmaktadır.

7.1.2.2. Siyasî Başvuru

Anayasa siyasî başvuru makamı olarak sadece TBMM'yi göstermiştir. TBMM'ye hem genel olarak kişisel ve kamu ile ilgili dilek ve şikâyetler, hem de özel olarak insan hakları talepleri ulaştırılabilir. Birinci türden şikâyetler **TBMM Dilekçe Komisyonu**'na, insan haklarıyla ilgili olanlar ise **TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu**'na incelenir. Bu talepler, yasal olarak tanınmış olma-

yan bir insan hakkının yasalaştırılması dileği şeklinde olabileceği gibi, maruz kalınan bir temel hak ihlâlinin giderilmesi için girişimde bulunulması dileği şeklinde de olabilir. Keza, kişinin somut bir hakkını ihlâl etmiş olan yürütme ve idare makamları hakkındaki denetim talepleri veya genel veya özel bir ihlâl iddiasının araştırılması talepleri de bu madde gereğince TBMM'ye iletilebilir.

Ayrıca, *Bilgi Edinme Kanunu* çerçevesinde kamu makamlarından belli konular hakkında bilgi alma usulü bir tür hak arama yoludur. Çünkü, bu yolla kişilerin elde edecekleri bilgiler çok kere onların kimi fiilî veya potansiyel hak ihlâlleri konusunda aydınlanmasını sağlayabilir ve böylece kişiler gerek kendilerini savunma gerekse diğer hak arama yollarını kullanma konusunda daha donanımlı hale gelirler.

7.2. Uluslararası Koruma

İnsan haklarının uluslararası alanda korunması çeşitli düzeylerde ortaya çıkmaktadır. Türkiye açısından bunların en önemlileri, Birleşmiş Milletler çerçevesindeki koruma mekanizmaları ile Avrupa Konseyi'nin insan hakları koruma sistemidir.

7.2.1. Birleşmiş Milletler'in İnsan Haklarını Koruma Mekanizmaları

7.2.1.1. BM Antlaşması'nın Kurduğu Sistem

Birleşmiş Milletler Antlaşması'na göre, BM'nin doğrudan doğruya insan hakları alanına giren konularda faaliyet yapan organı Ekonomik ve Sosyal Konsey'dir. *Ekonomik ve Sosyal Konsey* ve ona bağlı alt birimler insan hakları konusundaki uluslararası antlaşmaların hazırlanması çalışmalarının merkezinde yer alırlar. Nitekim, *Sivil ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi* ile *İktisadî, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi*, bu Konsey'e bağlı olan *İnsan Hakları Komisyonu* tarafından ha-

zırlanmıştır. 1947 yılında kurulmuş olan İnsan Hakları Komisyonu (Commission on Human Rights) gerek insan haklarını ihlâl ettiği ile ri sürülen devlet hakkında gerekse belli konulara özgü olarak insan hakları ihlâllerini ortaya koyan raporlar hazırlayabilir. Komisyon, ayrıca, belli bir uluslararası insan hakları antlaşmasına dayanmayan ihlâl iddialarının araştırılması için de özel raportörler görevlendirmeye yetkilidir.

İnsan Hakları Komisyonu, 60'ların ikinci yarısından itibaren, dünyadaki insan hakları ihlâllerini yakından izlemeye ve bu konudaki şikâyetleri incelemeye başlamıştır. Komisyon bu faaliyetlerini Ekonomik ve Sosyal Konsey'in kabul ettiği, başlıca, "**1235 Usulü**" ve "**1503 Usulü**" denen yollarla yapmaktadır. Ayrıca, bunların dışında duruma göre izlenebilecek bazı özel usuller de vardır. İnsan Hakları Komisyonu 1235 Usulü aracılığıyla "**insan hakları ve temel özgürlüklerin ağır ihlâllerine ilişkin bilgileri**" inceledikten sonra, bu ihlallerin süreklilik kazanmış olduğunu gösteren örnekleri etraf- lıca araştırıp, bu konudaki bulgularını kendi tavsiyeleri ile birlikte Ekonomik ve Sosyal Konsey'e sunacaktır. Bu usul çerçevesinde Komisyon'a tanınan yetki bir "**soruşturma**" yetkisi niteliğinde de- ğildir.

1503 Usulü ise **Azınlıklara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunmasına Dair Alt Komisyon'un** oluşturduğu ça- lışma grubunun insan hakları ihlâlleriyle ilgili olarak yapacağı in- celemelerle ilgilidir. Çalışma grubu bu konudaki bütün şikâyetleri ve eğer varsa ilgili hükümetlerin BM Genel Sekreteri'ne sundukları cevapları da inceleyip, *temel hak ve özgürlüklere ağır insan hakları ihlâllerinin süreklilik gösterip göstermediğini tespit edecektir*. Yap- tığı inceleme sonucunda çalışma grubunun bu nitelikteki durumları söz konusu Alt Komisyon'a, onun da İnsan Hakları Komisyonu'na sunması halinde bu Komisyon iki yol izleyecektir. Komisyon ya, kendisinin de yapacağı etraflı bir incelemenin bulgularıyla birlik-

te kendi tavsiyelerini de içeren bir rapor hazırlayıp Ekonomik ve Sosyal Konsey'e bildirecek, ya da bu konuda kendisi ayrı bir özel komisyon kurup onun konuyu soruşturmasını isteyecektir. İkinci usulün işleyebilmesi için, buna göre incelemeye tabi tutulacak olan devletin bunu açıkça kabul etmesi ve yürütülecek soruşturmanın şartlarını onunla varılacak bir anlaşmayla belirlenmesi gerekir. Bu durumda, soruşturmaya konu olan ihlâl iddiasıyla ilgili olarak ulusal düzeydeki bütün başvuru yollarının tüketilmiş olması gerekir. Ayrıca, ihlâlin uluslararası veya bölgesel bir sözleşme çerçevesinde zaten bir incelemeye tabi tutuluyor olmaması veya ilgili devletin bir uluslararası antlaşma uyarınca bu konuda başka bir usulün uygulanmasını tercih etmemiş olması gerekir. Bu soruşturma gizli yürütülür ve amacı "*dostane bir çözüm*"e ulaşmaktır.

Birleşmiş Milletler'e ulaştırılan insan hakları ihlâllerine ilişkin bazı şikâyetlerin konusu gerçekleşmesi çok yakın olan ve insan haklarının ağır biçimdeki ihlâlleri ile ilgili olabilir. Bu durumlarda, ilgili özel raportör veya çalışma grubuna yapılacak şikâyete konu olan durumun "*acil*" olduğunun belirtilmesi BM'nin "*acil eylem*"e geçmesini gerektirir. Bu sayede, ilgili birim hemen harekete geçirilerek, şikâyetçinin haklarının güvenceye alınması için şikâyet edilen devlet nezdinde girişimde bulunulması sağlanabilir.

7.2.1.2. BM İnsan Hakları Sözleşmelerinin Öngördükleri Mekanizmalar

Sivil ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin bu Sözleşme'de belirtilen hakların korunması için öngördüğü denetim sisteminin temel organı *İnsan Hakları Komitesi*'dir (Human Rights Committee). Bu Komite, taraf devletlerin vatandaşları arasından seçilmesi öngörülen 18 bağımsız uzman üyeden oluşur. Komite düzenli olarak yılda üç defa toplanmakta ve çalışmalarını "*Komite Usul Kuralları*" çerçevesinde yürütmektedir.

Komite'nin üç işlevi vardır. Bunlardan **birincisi**, *taraf devletlerin, Sözleşme'nin tanıdığı hakların uygulamaya geçirilmesi için aldıkları tedbirleri ve insan haklarının kullanımında sağladıkları ilerlemeyi gösterir bir raporu iki yılda bir Komite'ye sunmalarıyla ilgilidir*. Bu raporun, Sözleşme'nin o devlet bakımından yürürlüğe girmesini takip eden ilk yıl içinde sunulması gerekir. İnsan Hakları Komitesi bu raporlar üzerinde çalışmak ve bu taraf devletlere “**genel yorumlar**” hazırlayıp iletmek temel işleviyle donatılmıştır.

Komite'nin ikinci işlevi, Sözleşme'yle üstlendiği yükümlülükleri yerine getirmediği iddiasıyla bir taraf devlet hakkında başka bir taraf devletin Komite'ye şikâyetinde bulunması durumunda ortaya çıkmaktadır. Ancak bu yolun işleyebilmesi için, ilgili devletin Komite'nin bu yetkisini özel bir “**bildirim**” ile tanımış olması gerekir. Komite bu tür şikâyetleri dostane çözüme kavuşturmaya çalışır ve gerektiğinde bunun için özel bir komisyon kurar.

Nihayet İnsan Hakları Komitesi'nin **üçüncü ve belki de en önemli işlevi**, Komite'ye yazılı olarak yapılacak bireysel başvuruların karara bağlanmasıdır. Bu yetki, Sözleşme'nin İhtiyarî Protokol'ünde (Birinci Protokol) öngörülmüştür. Dolayısıyla, **bu yol, Sözleşme'nin yanında söz konusu Protokole de taraf olan devletlere karşı işletilebilir**. Belirtmek gerekir ki, İnsan Hakları Komitesi'nin bu başvuruyu incelemeye alabilmesi için, aynı konunun başka bir uluslar arası soruşturma veya çözüm usulü uyarınca inceleniyor olmaması ve başvurucunun iç hukuk yollarını tüketmiş olması gerekir. **Komite incelemesini kendisine sunulan yazılı bilgiler ışığında ve gizli olarak yürütür**. Komite'nin, duruma göre, ihtiyatî tedbir kararı alması mümkündür. Türkiye İhtiyarî Protokolü 1.3.2006 tarihinde onaylanmış bulunmaktadır.

Sivil ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'yle ilgili bu denetim mekanizmasından ayrı olarak, **İktisadî, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi**'nin tanıdığı haklara işlerlik kazandırılma-

sını izlemek amacıyla, Ekonomik ve Sosyal Konsey'in 1985 tarihli bir kararıyla İktisadî, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi kurulmuştur. İlk toplantısını 1987 yılında yapan Komite periyodik oturumlarında taraf devletlerin sundukları raporları değerlendirmektedir. Komite 1989 yılında aldığı bir kararla, Sözleşme'yle ilgili konularda kendisini “*genel yorum*”lar üretmeye yetkilendirmiştir.

Birleşmiş Milletler çerçevesindeki başka bir önemli insan hakları koruma mekanizması 1919 yılında kurulmuş olan *Uluslararası Çalışma Örgütü*'nün (ILO) bünyesinde yer almaktadır. ILO'nun amaç ve hedefleri İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden tanımlanmış ve bu safhada örgüt BM'nin “*özel uzmanlık birimi*” olarak belirlenmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü kurulduğu 1919 yılından 1999 yılına kadar uluslararası sosyal politika ve hukukun başlıca kaynaklarını oluşturan ikiyüze yakın sözleşmeyi kabul etmiş ve bir o kadar da tavsiye kararı almıştır. Bunlar arasında, birçoğu Türkiye tarafından da onaylanmış bulunan, örgütlenme ve sendika özgürlüğüyle, zorla çalıştırma ve ayrımcılık yasaklarıyla ilgili birçok hak ve özgürlük belgesi yer almaktadır. ILO'nun iki denetim mekanizması vardır. Bu mekanizmalardan biri, *rapor incelemesine dayalı* olarak, diğeri ise *şikayetlere bağlı* olarak işler.

Birleşmiş Milletler nezdinde başka tematik sözleşmelerle kurulmuş olan başka denetim organları da vardır. Bunları şu şekilde belirtebiliriz: *Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına Dair Komite, İşkenceye Karşı Komite, Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Komite ve Çocuk Hakları Komitesi*. Bu organlara da, ilgili oldukları sözleşmelerde tanınan hakların korunmasıyla ilgili olarak İnsan Hakları Komitesi'ninkine benzer yetkiler tanınmıştır.

7.2.2.Avrupa Konseyi'nin İnsan Hakları Koruma Sistemi

İnsan haklarının korunmasına ilişkin bölgesel düzenlemeler içinde işlevsel açıdan en etkin olanı şüphesiz Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin kurduğu denetim mekanizmasıdır. Öngördüğü koruma mekanizması bakımından bu Sözleşme'nin uluslararası hukukta önemli bir dönüm noktası teşkil ettiği genellikle kabul edilmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin taraflarından biri olması nedeniyle, bu Sözleşme'nin bizim açımızdan da özel bir önemi bulunduğu şüphesizdir. Sözleşme **4 Kasım 1950**'de imzalanmış ve **3 Eylül 1953**'te yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu Sözleşmeyi **10 Mart 1954 tarihinde onaylamış; bireysel başvuru hakkını 1987'de, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yargı yetkisini ise 1990'da kabul etmiştir.** Gerçi, bunun artık bir önemi kalmamıştır. Çünkü, Sözleşme'yi yeniden düzenleyen 11 No.lu Protokol kişisel başvuru yolunun işletilmesini taraf devletlerin iradesine bağlı olmaktan çıkarmıştır.

Sözleşme'nin, **1 Kasım 1998'de yürürlüğe giren 11 No.lu Ek Protokolle yeniden düzenlenmesinden sonraki duruma göre, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin kurduğu koruma mekanizmasının belkemiğini, hukuken bağlayıcı karar alma yetkisine sahip olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi oluşturmaktadır.** Daha önce, İnsan Hakları Komisyonu da bu koruma mekanizmasının içinde yer alıyordu. Söz konusu Protokol ise Komisyon ve Mahkeme ikiliğini kaldırarak, tam zamanlı çalışan tek bir Mahkeme kurmuştur. **Mahkeme Sözleşmeye taraf devletlerin sayısı kadar yargıçtan oluşmaktadır. Yargıçlar altı yıl için seçilirler, tekrar seçilmeleri mümkündür, ancak en fazla 70 yaşına kadar görev yapabilirler.** Yargıçlar seçtikleri ülkeden bağımsız olarak hareket ederler. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin kurduğu denetim mekanizması insan hakları konusunda ikincil veya tamamlayıcı nitelikte işlev görmektedir. Bu çerçevede Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin denetimi ulusal makamların yerine geçmek üzere oluşturulmuş değildir. İnsan hak-

larını korumada ve özel olarak ihlalleri gidermede ilk görev ulusal makamlara (yargı, yasama ve idare makamlarına) düşmektedir. *Avrupa Mahkemesi'nin yaptığı, sadece, ulusal düzeydeki denetimi tamamlayıcı bir denetimdir.* Onun içindir ki, *ihlâl iddiasında bulunanların Strasbourg Mahkemesi'ne başvurmadan önce, iç hukuk yollarını tüketmiş olmaları şartı getirilmiştir.* Esasen, Jack Donnelly'nin dikkat çektiği gibi “insan hakları nihâî olarak uluslararası değil, esas olarak ulusal bir konudur”. İnsan haklarının korunması konusunda, *uluslararası mekanizmalar olsa olsa ulusal girişimleri tamamlayıcı niteliktedir...* Çalışmalarımızın odağı insan haklarının uluslararası boyutları olsa bile, uluslararası girişimlerin başarıya ulaşmasında ulusal ve uluslararası faktörlerin arasındaki etkileşimin oynadığı role daha fazla önem verilmelidir. Uluslararası faktörler varolmakla birlikte, bunlar resmin küçük bir parçasını oluştururlar.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin başka bir önemli ve onu diğer uluslar arası antlaşmalardan ayıran özelliği de, *hükümlerinin ulusal hukuk sistemlerinde doğrudan doğruya uygulanabilir nitelikte olmasıdır.* Yani, Sözleşme hükümlerinin iç hukukta etki doğurabilmesi için, ulusal makamların onları iç hukuk kuralı haline dönüştürmek üzere ek yasama işlemi yapmalarına gerek yoktur. Sözleşme'ye taraf devletlerin yetki alanında bulunan kişiler, o devletin mahkemelerinde doğrudan doğruya bu Sözleşme'nin hükümlerine dayanarak hak talebinde bulunabilirler.

Yeni şekliyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi yargısal işlevini *Komiteler, Daireler ve Büyük Daire* aracılığıyla yerine getirmektedir. Komitelerin üçer, Dairelerin yedişer, Büyük Daire'nin ise 17 hakimden oluşan üyesi vardır. Komitelerden biri eskiden Komisyon'un yetkisinde olan “*kabul-edilemezlik*” kararlarını oybirliğiyle vermeye yetkilidir. Komitelerin karara bağlayamadığı bireysel başvuruların kabul edilebilirliği ve esası hakkında ise

Daireler karar verirler. Ayrıca, Sözleşme'nin 30. maddesine göre, Sözleşme'yle ilgili ciddi yorum sorunlarının ortaya çıkması veya Mahkemenin yerleşik içtihatlarına aykırı karar verilmesi ihtimalinin ortaya çıkması halinde, ilgili Daire – taraflar itiraz etmezlerse- Büyük Daire lehine yargı yetkisinden vazgeçebilir. Bir başvuru hakkında kesin kararın Büyük Daire tarafından verilmesinin başka bir yolu Sözleşme'nin 11. Protokol'le düzenlenmiş 43. maddesinde gösterilmiştir. Buna göre, ilgili ***Daire'nin kararını vermesinden itibaren üç ay içinde taraflardan biri davanın Büyük Daire'ye götürülmesini isteyebilir.*** Ancak bu istisnaî bir yoldur ve böyle bir talebin kabulü için, dava Sözleşme ve Protokollerle ilgili ciddi bir yorum sorununa ilişkin olmalıdır. Talebin kabul edilebilirliği hakkında karar vermeye Büyük Daire üyesi beş yargıçlı bir kurul yetkilidir. Büyük Daire'nin kararları kesindir ve uygulanması zorunludur. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, kendisine ulaşan başvuruyu kabul edilebilir bulursa, uyuşmazlığı –eskiden Komisyonun yaptığı gibi- “***dostane çözüm***” ile de sonuçlandırabilir. Başvurucu ile şikâyet edilen devlet arasında bir uzlaşma sağlamaya yönelik olan ***dostane çözüm süreci gizli yürütülür.***

Avrupa Mahkemesi'nde duruşmalar alenîdir, yani kamuya açık olarak yapılır; ancak Mahkeme istisnaî olarak duruşmanın gizli yapılmasına karar verebilir. Kural olarak dava dosyası da herkesin incelemesine açıktır. Dairelerin kararları, tarafların davanın Büyük Daireye gönderilmesini istemediklerini beyan etmeleri veya üç ay içinde Büyük Daire'ye gönderme talebinde bulunmamaları halinde ve ayrıca Büyük Daire içindeki kurulun istemi reddetmesi halinde kesinleşir. ***Âkît taraflar (üye devletler) Mahkeme'nin kesinleşmiş kararlarına uymak zorundadırlar. Kararların uygulanmasını Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi takip eder.***

“***Kişisel başvuru***” yolu, Sözleşme'yle güvence altına alınmış bir hakkının ihlâl edildiğini düşünen kişilere veya kişi topluluklarına Av-

*rupa Mahkemesi'ne başvurma imkânı sağlamaktadır. Ancak başvurulabilmesi için, daha önce şikâyet edilen devletin **iç hukukundaki bütün yasal başvuru** yollarının tüketilmiş olması ve başvurunun kesin karardan itibaren **altı ay** içinde yapılmış olması gerekir. İç hukuk yolları sadece mahkemelere başvuruyu değil, eğer varsa idarî başvuruları da kapsamaktadır. Yasayla öngörülmüş bir itiraz makamının varlığı ve bu yola başvurmanın etkili sonuç üretebilecek durumda olması halinde, idarî başvurudan kaçınılmış olması, iç hukuk yollarının tüketilmediği anlamına gelir. Bununla beraber, başvurunun sonuç doğurmayacağı veya başarı şansı bulunmadığı eğer açıksa bu yolun kullanılması zorunluluğu ortadan kalkar.*

8. BÖLÜM

YÜRÜRLÜKTEKİ ÖNEMLİ BAZI İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMELERİ

8. YÜRÜRLÜKTEKİ ÖNEMLİ BAZI İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMELERİ

8.1. Uluslar Arası Sözleşmelerin Türk Hukukundaki Yeri Ve Bağlayıcılığı

Toplumunu düzenleyen kurallardan en önemlisi hukuk kurallarıdır. Hukuk kuralları, ülkenin her yerinde uygulanması ve arkasında devlet müeyyidesinin bulunması açısından ahlâk, din, görgü, örf ve adet kurallarından farklılık arz eder.

Hukuk çeşitli kaynaklardan oluşmaktadır. Genel olarak kaynak kavramı; bir şeyin ilk çıktığı kaynağı yeri, temelini bulduğu kökleri ifade eder. Kaynaklar bağlayıcı ve yardımcı kaynaklar olarak ikiye ayrılabilir. **Bağlayıcı kaynaklar uyulması zorunlu olan kaynaklardır.** Bağlayıcı kaynaklar da kendi arasında; yazılı olan ve yazılı olmayan diye ikiye ayrılır. Yazılı kaynaklar; kanun tüzük yönetmelik gibi metinlerdir. Yazılı olmayan kaynaklar ise; hukukun genel ilkeleri ve gelenek hukuku gibi kaynaklardır. Yardımcı kaynaklar da; hukuki sorunların çözülmesinde yol gösterici, aydınlatıcı olan kaynaklardır. İtihatları birleştirme kararları dışındaki yargı kararları ve doktrin (bilimsel görüşler) yardımcı kaynak olarak kabul edilmektedir.

Yazılı hukuk kurallarının kendi aralarındaki astlık-üstlük ilişkisine Normlar Hiyerarşisi denmektedir. 1982 Anayasasının 137. maddesinde; “kamu hizmetlerinde herhangi bir sıfat ve suretle çalışmakta olan kimse, üstünden aldığı emri, yönetmelik, tüzük, kanun veya Anayasa hükümlerine aykırı görürse, yerine getirmez ve bu aykırılığı o emri verene bildirir...” denilmektedir.

Burada hukuk kurallarının aşağıdan yukarıya doğru sıralaması yapılmıştır. Bu hiyerarşiye göre en üstte bulunan kaynak Anayasa'dır. Bir altta yer alan kanunlar Anayasa'ya uygun olmak zorundadır. Anayasa Mahkemesi bunu denetler. Normlar hiyerarşisinin diğer bir sonucu da, Anayasa değişikliğinin kanun değişikliğine göre mecliste

daha fazla bir oyu gerektirmesidir.

Normlar hiyerarşisi bir sıralama olduğuna göre; yukardan aşağı doğru sıralamada birinci sırayı *Anayasa* alır. Anayasanın altında bulunan ve ona aykırı olmaması gereken hukukun ikinci en önemli kaynağı *Kanun*'dur. Kanunların altında yer olan üçüncü hukukun kaynağı *Tüzük*'tür. Tüzükler, Bakanlar Kurulu tarafından kanunun uygulanmasını göstermek veya emrettiği işleri belirlemek üzere Danıştayın görüşü alınarak çıkarılır. Tüzüklerin kanuna aykırı olmaması gerekir. Tüzüklerin altında sıralamada dördüncü sırayı Yönetmelikler alır. 1982 Anayasasının 91. maddesinde yer alan *Kanun Hükmünde Kararnameler* de normlar hiyerarşisinde kanunlar ile beraber ikinci sırayı alır ve kanunlara eş değer hukuki metindir. 1982 Anayasasının 90. maddesi ise "*Milletlerarası andlaşmaları uygun bulma*" başlığını taşımaktadır. Konunun değerlendirmesine geçmeden önce; 1982 Anayasasının 90'ıncı maddesine bir bütün olarak bakmakta fayda olacaktır:

Milletlerarası andlaşmaları uygun bulma

Madde 90.– Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kuruluşlarla yapılacak andlaşmaların onaylanması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır.

Ekonomik, ticarî veya teknik ilişkileri düzenleyen ve süresi bir yılı aşmayan andlaşmalar, Devlet Maliyesi bakımından bir yüklenme getirmemek, kişi hallerine ve Türklerin yabancı memleketlerdeki mülkiyet haklarına dokunmamak şartıyla, yayımlanma ile yürürlüğe konabilir. Bu takdirde bu andlaşmalar, yayımlarından başlayarak iki ay içinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin bilgisine sunulur. Milletlerarası bir andlaşmaya dayanan uygulama andlaşmaları ile kanunun verdiği yetkiye dayanılarak yapılan ekonomik, ticarî, teknik

veya idarî andlaşmaların Türkiye Büyük Millet Meclisince uygun bulunması zorunluğu yoktur; ancak, bu fıkraya göre yapılan ekonomik, ticarî veya özel kişilerin haklarını ilgilendiren andlaşmalar, yayımlanmadan yürürlüğe konulamaz. Türk kanunlarına değişiklik getiren her türlü andlaşmaların yapılmasında birinci fıkra hükmü uygulanır.

Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. (*Ek: 7.5.2004-5170/7 md.*)
Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.

Bu madde üzerinde farklı değerlendirmeler yapılabilmektedir. Bazı yazarlar, sözleşmelerin anayasa üstü nitelik taşıdığı, bazı yazarlar anayasayla eşdeğer güçte olduğu, bazı yazarlar anayasanın altında, ancak kanunun üstünde bir yerde olduğu, bazı yazarlar ise kanun ile eşdeğer güçte olduğu değerlendirmesini yapmaktadırlar. Madde bir bütün olarak değerlendirildiğinde genel olarak Uluslar arası Sözleşmelerin kanunlar ve kanun hükmünde kararname ile beraber normlar hiyerarşisinde ikinci sırada yer aldığını söyleyebiliriz. *Temel hak ve özgürlükleri konu alan sözleşmelerin Anayasa üstü olduğunu söyleyebiliriz.*

İki veya daha fazla devlet veya devletler ve uluslar arası kuruluşlar arasında hukuki yükümlülükler doğuran, değiştiren veya kaldıran yazılı irade açıklamalarına **uluslar arası sözleşme** denilmektedir. Türk hukukunda uluslar arası sözleşmelerin onaylanıp yürürlüğe konulması yetkisi yürütme ve yasama organı arasında paylaşılmıştır. Bu durum Anayasanın 104/b maddesinde cumhurbaşkanının yürütme alanına ilişkin görevleri arasında sayılmıştır. Uluslar arası sözleşmenin yürürlüğe girebilmesi için cumhurbaşkanınca onaylanması

gerekir. Cumhurbaşkanının da onaylaya bilmesi için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu sözleşmeyi bir yasa ile uygun bulması gerekir. Bundan sonra Cumhurbaşkanı bu sözleşmeyi onaylayıp, yayımlanmasını sağlar. Anayasa madde 90/I'e göre; Türk hukukunda değişiklik yapan her türlü sözleşmelerin onayı TBMM'nin bu onayı bir kanun ile uygun bulmasını zorunlu kılmaktadır.

Avrupalı İnsan Hakları Sözleşmesi, uluslar arası andlaşma olduğundan '*ahde vefa ilkesi*' (*pacta sunt servanda*) gereğince devletlerin sözleşme hükümlerine uyma yükümlülükleri söz konusudur. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, üye devletlere kendi kanunlarını ve hatta anayasalarını sözleşmeye uydurma ve sürekli gözden geçirme görevi yükler. Bazı devletler daha sözleşmeyi onaylamadan önce hukuk reformları yapmışlar ve böylece milli mevzuatlar ile sözleşme hükümleri arasındaki doğacak muhtemel çelişkileri gidermişlerdir. Diğer bazı devletler de sözleşmeyi olduğu gibi iç hukuklarına dahil etmişlerdir. Bu gibi devletlerde kişilerin doğrudan sözleşme hükümlerine dayanarak kendi ülke mahkemelerinde dava açmaları mümkündür. Hatta bu devletlerde sözleşme hükümleri iç hukuktan üstün sayılmaktadır. Diğer bir ifade ile *sözleşme hükümleri ve iç hukuk arasında bir çelişki olduğu takdirde mahkemeler doğrudan sözleşme hükümlerini uygulamak zorundadır*.

Diğer uluslar arası sözleşmeler gibi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Türk iç hukukundaki yeri, Anayasanın 90/V. maddesinde belirtilmiştir. Bu maddenin son fıkrasına göre, "*usulüne göre yürürlüğe konmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir*". Burada "*kanun hükmünde*" ifadesini "*en az kanun hükmündedir*" şeklinde anlamak gerekir.

Bu hakimlere antlaşma hükümlerine rahatça uysunlar ve onları kullanabilsinler diye getirilmiş bir hükümdür. Bunlar hakkında anayasaya aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvuru-

lamaz. Buna göre sözleşme Türk iç hukukunun bir parçası olmuştur. Sözleşmenin bireylere tanıdığı temel hak ve özgürlükler, Türk Mahkemeleri tarafından doğrudan uygulanabilir nitelikteki hukuk kurallarıdır. Ancak mahkemelerin özellikle insan haklarını ilgilendiren konularda çoğunlukla iç hukuk kurallarını benimseyip buna göre karar vermeleri, ülkemizin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi karşısında çok miktarda tazminat öder duruma düşmesine sebep olmuştur. Bunlarla bağlantılı olarak da, ülkemizin Avrupa Birliği sürecine katılma sürecinin olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Bu sıkıntının önünün açılması için, 7.5.2004 tarih ve 5170 sayılı uyum yasasının 7'nci maddesi ile; Anayasanın 90/V. Maddesine; ***“Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır”*** cümlesi ilave edilmiştir.

Anayasanın 148. maddesine göre ***Anayasa Mahkemesi*** kanunları, hatta anayasa değişikliklerini bile iptal edebilir; ancak uluslar arası antlaşmalara dokunamaz. Dolayısıyla, bu açıdan uluslar arası antlaşmalar, kanunlardan, anayasalardan bile üstün hukuk kurallarıdır. Bunun doğal sonucu olarak da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Türk mahkemelerinden hukuken olmasa da siyasi olarak daha üstün durumdadır. Burada ifade edilen üstünlük teknik bir üstünlüktür. ***Hiyerarşi olarak, Mahkeme bizim hukukumuzda bulunan yüksek mahkemelerin üstünde yer alan bir “Avrupa Anayasa Mahkemesi” gibi bir temyiz mahkemesi değildir. Mahkeme sadece, sözleşme ile güvence altına alınan hakların ihlal edilip edilmediği; eğer edilmişse uygun bir tazminata gerek olup olmadığını karara bağlar. Mahkemenin fonksiyonu üye devletlerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine uymalarını sağlamak için bir denetim mekanizması rolünü ifa etmektir.***

Mahkemenin verdiği kararlar yargı kararları olduğu için bağlayıcıdır. Verilen kararlar temyiz edilemez; bir başka mercide gözden geçirilemez. Sadece Mahkeme kendi kararını gözden geçirebilir. Bunun için önemli bir maddi gerçeğin gözden kaçırılmış olması gerekir. Mahkeme kararları her hangi bir hukuk kuralını bir mahkeme kararını veya hükümetlerin herhangi bir yürütme işlemini iptal etmemektedir. Mahkeme verdiği kararla ihtilaf konusu olan olayı ne iptal eder ne de ilga eder. Bu nedenle bir temyiz mahkemesi veya bir ilk derece mahkemesi değildir. Mahkemenin hükmettiği tazminat cezasını doğrudan kendisinin tahsil etme yetkisi de yoktur.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, bir iç hukuk kuralını sözleşmeye aykırı bulmuşsa, ilgili devlete düşen yükümlülük ilgili aykırılığın düzeltilmesidir. Bütün üye devletler zaman içinde iç hukuk mevzuatlarını Sözleşmeye uydurmuş ve uydurmaya devam etmektedirler. Ülkemizde de benzer sürecin işlemesi devam etmektedir. Türkiye açısından Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, gerek anayasadaki ilkelerin varlığı, gerek özel nitelikte uluslar arası bir antlaşma olması nedeni ile yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare birimlerini ve diğer örgüt ve kişileri bağlar. *Eğer mahkeme bir tazminat cezasına hükmetmişse bu paranın en kısa süre içerisinde ödenmesi ve durumun Bakanlar Komitesine bildirilmesi gerekmektedir. Bir kamu görevlisinin kişisel bir hatası dolayısı ile devlet tazminat ödemeye mahkum olmuşsa; Devlet Memurları Kanununda yapılan bir değişiklik ile (Madde:13/II), devlet bu kamu görevlisine rücu ederek tazminat parasını geri alabilecektir.*

8.2. Birleşmiş Milletler Çerçevesinde Yapılan Çalışmalar

8.2.1. Birleşmiş Milletler ve İnsan Hakları

İkinci Dünya Savaşının sonunda Almanya ve Japonya'ya savaş ilân eden devletler, 25 Nisan 1945'te San Francisco'da toplanarak,

Birleşmiş Milletler Antlaşmasını (Şartını) hazırlamışlar, 25 Haziran 1945’de oy birliğiyle kabul etmişler ve bu kurucu belge 24 Ekim 1945’de yürürlüğe girmiştir.111 maddeden oluşan Birleşmiş Milletler Antlaşması 19 bölüme ayrılmış olup, 70 maddelik Adalet Divanı Statüsü Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın “ayrılmaz parçası” olarak kabul edilmektedir. Birleşmiş Milletler Teşkilâtının merkezi New York’ta olup, Cenevre’de de Avrupa merkezi bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler örgütünün aslî (kurucu) üyeleri San Francisco Konferansı’na katılarak, Birleşmiş Milletler Antlaşmasını imzalayan 50 devlettir. Bunlar arasında Türkiye de bulunmaktadır. Bugün Birleşmiş Milletlere 192 devlet üyedir.

Birleşmiş Milletlerin amaçları şöyle özetlenebilir:

- (a) Uluslararası barış ve güvenliği korumak ve sürdürmek,
- (b) Uluslararası alanda dostça ilişkileri geliştirmek,
- (c) Uluslararası ilişkilerin her alanında devletlerarasında iş birliğini sağlamak,
- (d) Devletlerin dış politikalarını uyumlaştıran bir merkez olmak.

Birleşmiş Milletler Örgütü’nün altı ana organı vardır. Bunlar;

1. Genel Kurul,
2. Güvenlik Konseyi,
3. Ekonomik ve Sosyal Konsey,
4. Vesayet Konseyi,
5. Uluslararası Adalet Divanı, ve
6. Sekreterliktir. Bu organların içinden sadece ilk üçü insan hakları açısından önem taşıdığından burada kısaca ele alınacaktır.

Genel Kurul

1919 tarihli Milletler Cemiyeti Antlaşması insan haklarına açık bir şekilde değinmemişti. 24 Ekim 1945’de yürürlüğe giren Birleşmiş

Milletler Antlaşmasının önsözünde; *temel insan haklarına, kişinin onur ve değerine saygı inancını dile getirirken, ırk, cinsiyet, din ya da dil ayrımı gözetmeksizin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesi Birleşmiş Milletlerin asli amaçlarından birisi olarak sayılmıştır.* Antlaşma bu amaçları yerine getirebilmek için örgütün ana organı olan **Genel Kurula herkes için insan haklarının ve temel özgürlüklerin gerçekleştirilmesine yardımcı olmak üzere incelemeler yapmak ve tavsiyelerde bulunma görevi vermiştir (Madde 13(1b)).**

İlk olarak, Genel Kurul bütün üye devletlerin katıldığı ve eşit oya sahip olduğu en temel organdır. Genel Kurul uygulamada çalışma alanını çok genişleterek örgütün en önemli organı durumuna gelmiştir. Genel Kurul, Antlaşmanın amacına uygun olmak koşuluyla, diğer organların yetki alanlarına giren her konuyu görüşebilmek, bu konular hakkında önerilerde bulunmak olanağına sahiptir. ***Ancak bu öneriler bağlayıcı değildir. Eğer tavsiye kararları hiçbir itiraz olmadan kabul edilirse veya uzlaşma sağlanırsa o takdirde dolaylı yoldan bağlayıcı olur.*** Örneğin, Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi doğrudan bağlayıcı olmamakla birlikte zamanla değişik anlaşmalara kaynak olduğundan hükümleri uygulanmaktadır.

Genel Kurul kararları da, hukuk açısından bağlayıcı değildir. Genel Kurula verilen geniş yetkiler, bu organı tüm dünya sorunlarının görüşüldüğü bir platform durumuna getirmiştir. Uygulamada, Genel Kurul, Antlaşmanın kendisine tanıdığı yetkileri en geniş biçimde kullanmıştır. Uluslararası toplulukta meydana gelen her türlü olay üye devletler tarafından Genel Kurula getirilmekte ve dünya çapında aleni olarak tartışılmaktadır. Bu nedenle, hukuk açısından bağlayıcı olmamakla birlikte, Genel Kurulun kararları büyük ve güçlü devletlerin bile politik açıdan hoşlanmayacakları bir ağırlık taşımakta, devletler Genel Kuruldan kendi aleyhlerine bir kararın çıkıp prestij kaybetmemeye dikkat etmektedirler.

İnsan hakları konusunda Genel Kurul bir orkestra şefi gibidir. Aşağıda isimleri yazılı Ekonomik Sosyal Konsey, İnsan Hakları Komisyonu ve İnsan Haklarını Koruma ve Geliştirme Alt-Komisyonu ile Birleşmiş Milletler çerçevesinde hazırlanmış beş tane sözleşmeyi izlemek amacıyla kurulmuş beş tane ayrı komite hep Genel Kurulun gözetimi altında faaliyet göstermektedir.

Güvenlik Konseyi

Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması ile görevli Birleşmiş Milletlerin en önemli organıdır. ***Güvenlik Konseyi'nde 15 üye vardır. Bunlardan; Çin Cumhuriyeti, Fransa, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonu "sürekli" üyelerdir. Değişen diğer 10 üye ise "sürelî" üyelerdir.*** Güvenlik Konseyi yöntem sorunları ile ilgili önerileri, Konseyin herhangi 9 üyesinin olumlu oyları ile kabul eder; yöntem sorunları dışında kalan tüm öteki sorunlarda yapılan öneriler, sürekli üyelere hepsinin oyları bulunmak üzere, dokuz üyenin olumlu oyları ile kabul edilir. ***Sürekli bir üyenin olumsuz oy kullanarak karar alınmasını önlemesi hakkına 'veto' hakkı denilmektedir.***

Birleşmiş Milletler Antlaşmasınının 34. maddesi Güvenlik Konseyine uluslararası her hangi bir sorun hakkında veya anlaşmazlığa yol açabilecek bir durum konusunda ***uyuşmazlığın uluslararası barış ve güvenliği tehlikeye düşürme eğiliminde olup olmadığını saptamak için soruşturmada bulunma yetkisi vermektedir.*** Aslında böyle bir durum ısrarlı bir şekilde ve yaygın insan hakkı ihlallerinin olduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı doğrudan veya dolaylı olarak insan hakkı ihlallerine karşı Güvenlik Konseyinin önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Ayrıca, Güvenlik Konseyi 39. madde uyarınca ***barış ve güvenliği tehdit eden insan hakları ihlalleri olması durumunda silahlı kuvvet kullanmayı gerektiren veya gerektirme -yen önlemleri alabilir.***

Ekonomik ve Sosyal Konsey

54 üyeden oluşan Ekonomik ve Sosyal Konsey (ECOSOC) ***Birleşmiş Milletlerin ekonomik ve sosyal sorunlarla mücadele edebilmesi amacıyla kurulan bir organdır.*** Görevleri arasında özellikle aşağıdaki hususlar yer almaktadır.

(a) Ekonomik, sosyal, düşünsel, kültürel, eğitim ve sağlık alanlarında uluslararası sorunlarla ilgili incelemeler yapmak ve yaptırmak, bu alandaki bulgularını Genel Kurula, üye devletlere, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurduğu uzmanlık kuruluşlarına bildirmek ve bu konularda öğütlemelerde bulunmak,

(b) Yetkisine giren konulara ilişkin olarak, Genel Kurula sunulmak üzere antlaşma tasarıları hazırlamak,

(c) Herkesin insan haklarına ve ana özgürlüklerine saygı gösterilmesini sağlamak üzere örgütlenmelerde bulunmak.

İnsan Hakları Komisyonu

Ekonomik Sosyal Konsey görevini daha etkin yapabilmek amacıyla kendi gözetimi altında çalışacak komisyon ve komiteler kurmuştur. Bunlardan ilki Birleşmiş Milletler Antlaşmasınının 68. maddesi uyarınca kurulan İnsan Hakları Komisyonudur. ***1946 yılında kurulan İnsan Hakları Komisyonu, ECOSOC bünyesinde insan hakları normlarının hukuki bir şekle dönüştürülmesiyle ilgili olarak faaliyet gösterir. 43 üye değişik coğrafi bölgelerden eşit temsil esasına göre seçilir.*** 1967'ye kadar insan hakları ihlalleriyle ilgili olarak şikayetlere mani olmak için yaptırım gücü veya harekete geçme yetkisi yoktu. 1967'de 1235 sayılı ECOSOC kararıyla Komisyon ve onun alt organı olan ***Azınlıkların Korunması ve Ayrımcılığının Önlenmesi Alt-Komisyonu inceleme ve araştırma yetkileriyle donatıldılar.*** Aynı yıl, Güney Afrika'daki ihlaller için

bir alt-komisyon kuruldu. 1970’de 1503 sayılı ECOSOC kararı ile Komisyona insan hakkı ihlallerini soruşturma ve tavsiyelerde bulunma yetkisi verilmiştir (Bu yetkiler Haziran 2000 tarihinde yeniden gözden geçirilmiştir).

Böylece 1970 ve 80’li yıllarda Komisyon soruşturma teknikleri ve süreçleri üzerine yoğunlaşmıştır. 1990’larda Komisyon dikkatini bütün herkes tarafından insan haklarının elde edilmesi için karşılaşılan güçlüklerin ortadan kaldırılmasına yöneltmiştir. Aynı zamanda kalkınma ve yeterli yaşam standardı elde etme hakkı, azınlık hakları gibi haklara ağırlık vermiştir. Halihazırda, bizzat kendi girişimiyle veya Genel Kurul ve Güvenlik Konseyin istemi üzerine çalışan bu komisyonun görevi insan haklarıyla ilgili her konuda inceleme ve tavsiyelerde bulunmaktır.

8.2.2. Birleşmiş Milletler Belgelerinde İnsan Hakları ⁽⁹⁵⁾

İnsanlığın yeni bir savaş felaketi yaşamasını önlemek için 1945’den beri Birleşmiş Milletler özel bir gayretin içinde olmuştur. Kurulur kurulmaz Birleşmiş Milletler içerisinde oluşturulan İnsan Hakları Komisyonu, bütün halklar ve milletlerce ulaşılmaması istenen ortak bir idealin temelini oluşturacak bir uluslararası insan hakları bildirisi hazırlamakla görevlendirilmiştir. Bu gayretin ilk somut meyvesi **10 Aralık 1948’de kabul edilen Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi insan hak ve temel özgürlüklerini ilan ederek evrenselleştirmiştir.** Bu belge yukarıda ifade edildiği gibi devletleri bağlayıcı bir metin olarak kaleme alınmamıştır. Ancak zamanla içindeki hükümler o kadar yaygın olarak kabul edilmiştir ki, bugün bazı yazarlar bu deklarasyonun bir örf ve adet kuralı olarak bütün devletlere karşı uygulanması gerektiğinden bahsetmektedirler. Şimdi buradan başlayarak Birleşmiş Milletlerin kabul ettiği İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine bir göz atalım.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 10 Aralık 1948’de oybirliği ile kabul ettiği İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, birey ve toplumun isteklerini, kişi haklarıyla sosyal ve ekonomik hakları dengelemeyi amaç edinmiştir. ***Genel Kurul bu bildirgeyi tüm halklar ve uluslar için ulaşılabilecek bir ortak ülkü olarak nitelemiş, tüm üye devletlere ve halklara bildirmede sayılan hak ve özgürlüklerin etkin biçimde tanınması ve gözetilip korunmasını güvence altına alma çağrısında bulunmuştur.***

Türkiye, Birleşmiş Milletler Teşkilatı’nın kurucu üyelerinden birisi olarak, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ni ilk onaylayan ülkeler arasında yer almış; insan hakları konusundaki tüm Avrupa sözleşmeleri ile Birleşmiş Milletler çerçevesinde yapılan önemli sözleşmelerin büyük bölümüne taraf olup, hukuk sisteminin ayrılmaz birer parçası haline getirmiştir. Türkiye İnsan Hakları Evrensel Bildirgesini 6 Nisan 1949’da benimsemiştir.

Hukuksal bir bağlayıcılığı olmayan bu bildirme; Fransız Devriminden bugüne kadar savunulan ve klasik haklarda ve çağdaş anayasalarda giderek yerini bulan toplumsal ve ekonomik hakları, bir arada ve bütünlük içinde ele almıştır. Böylece kişi hak ve özgürlüklerinin ancak toplumsal ve ekonomik haklar temeli üzerinde gerçekleşebileceği anlayışını evrenselleştirmiştir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin giriş bölümünde insan hakları konusundaki duyarlılık şu şekilde dile getirilmiştir:

“İnsanlık ailesinin tüm üyelerine olan saygınlığın ve bunların eşit ve devredilemez nitelikteki hakların, özgürlüğün, adaletin ve dünyada barışın temelini oluşturduğunu,

İnsan haklarının tanınmamasının ve hor görülmesinin, insanlığın bilincini isyana yönelten barbarlık eylemleriyle

sonuçlandığını ve insanların konuşmak ve inanmakta serbest olduğunu, terör ve sefaletten kurtulmuş olacakları bir dünyanın insanoğlunun en büyük özlemi olarak ilan edildiğini,

İnsanın, son çare olarak, zorbalık ve zulme isyana zorlanmaması için, insan haklarının korunmasının ve uluslar arasındaki dostluk ilişkilerini geliştirmeyi teşvik etmenin temel nitelikte olduğunu,

Birleşmiş Milletler halklarının, Birleşmiş Milletler Antlaşmasında, insanın temel haklarına, saygınlık ve değerine, kadınların haklarıyla erkeklerin haklarının eşit olduğuna inançlarını bir kez daha ilan ettiklerini ve sosyal ilerlemeyi kolaylaştırmaya ve daha büyük bir özgürlük içinde daha iyi yaşam koşulları kurmaya kararlı olduklarını bildirdiklerini, Üye devletlerin, Birleşmiş Milletler örgütüyle işbirliği içinde, insan hakları ve temel özgürlüklere evrensel saygı sağlamayı taahhüt ettiğini,

Bu hak ve özgürlüklerle ilgili ortak bir anlayışın, bu taahhüdü tam olarak yerine getirmek bakımından son derece önemli olduğunu göz önünde tutarak,

Genel Kurul, bu İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ni tüm halklar ve uluslar tarafından, bu bildiri sürekli olarak zihninde bulunan toplumun tüm bireyleri ve organlarının, eğitim ve öğretimle, bu hak ve özgürlüklere saygıyı geliştirmesi ve ulusal ve uluslararası nitelikteki, gitgide ilerleyen önlemlerle, gerek üye devletler halklarının kendileri, gerek bunların yargı alanı içine konmuş olan halklar arasında tanınması ve uygulanmasının sağlanmasına çalışması için ortak ideal olarak ilan eder.

Önsöz ve otuz maddeden oluşan Beyanname incelendiğinde, bunun çağdaş anayasalarda yer alan insan hak ve özgürlüklerini kapsadığı ve yine çağdaş görüşe uygun olarak klasik özgürlüklerle, sosyal

ve ekonomik hakların bir sentezini gerçekleştirmeye çalıştığı görülmür.

Evrensel Bildirinin ilk maddesi *“tüm insanların özgür, onur ve hakları bakımından eşit” doğduğunu, ikinci maddesi “insanların ırk, renk, cins, dil, din, siyasi ya da farklı bir fikir, ulusal ya da sosyal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü ayırımı gözetmeksizin bildiride belirtilen tüm hak ve özgürlüklerden yararlanma hakkı”* bulunduğu ve ister bağımsız, ister bağımsız olmayan bir ülkede olsun, bir kimsenin siyasi, hukuksal ya da uluslararası statüsüne dayanarak hiç bir ayırım gözetilmeyeceği vurgulanmıştır.

Evrensel Bildirinin 3-21. maddelerinde yer alan klasik hak ve özgürlükler ile siyasi hak ve özgürlükler,

- Yaşama hakkı ve özgürlüğü ile kişi güvenliği hakkı,
- Kölelik ve köle ticareti yasası,
- İşkence yasağı,
- Keyfe bağlı tutuklamanın önlenmesi,
- Kanun önünde eşitlik,
- Özel hayatın korunması,
- Konut dokunulmazlığı,
- Haberleşme özgürlüğü,
- Mülkiyet hakkı,
- Din, vicdan, düşünce ve inanç özgürlüğü,
- Toplanma ve dernek kurma özgürlüğü,
- Yönetime katılma hakkı,
- Seçme ve seçilme hakkı olarak sıralanabilir.

Evrensel Beyanname daha sonraki maddelerde (22-27. maddeler) bireyi sosyal çevre içinde ele alarak ekonomik, sosyal ve kültürel hakları açıklanmaktadır. Bunlar;

- Sosyal güvenlik hakkı,
- Çalışma ve işsizlikten korunma hakkı,

- Sendika özgürlüğü,
- Ücretli tatil,
- Dinlenme ve eğlenme hakkı,
- Sağlık hakkı,
- Eğitim ve öğrenim hakkıdır.

Beyannamenin son iki maddesinde (Madde 29-30) hakların kullanılması ve düzenlenmesi ile ilgili hükümler yer almaktadır. Burada önce kişilerin de topluma karşı ödevleri bulunduğu belirtildikten sonra, herkese tanınmış olan hak ve özgürlüklerin hangi nedenlerle ve ne ölçüde sınırlanabileceği gösterilmiştir. Ayrıca bu hak ve özgürlüklerin Birleşmiş Milletler amaç ve ilkelerine aykırı olarak kullanılamayacağına da işaret edilmektedir. Son maddesine göre ***Beyannamenin hiç bir hükmü, açıklanan hak ve özgürlüklerin bir devlet, zümre ya da kişi tarafından yok edilmesine yönelik herhangi bir eylem ve davranışa girişmeye hak kazandırır biçiminde yorumlanamaz.***

Başka bir deyişle “***özgürlüğü yok etme özgürlüğü***” devlet de dahil hiç bir grup ya da kişi için söz konusu olamayacaktır. Birleşmiş Milletler Antlaşması uyarınca, Genel Kurul kararlarının çoğu bağlayıcı nitelikte olmadığı için, evrensel bağlayıcı bildirinin normlardan çok, moral değerleri dile getirdiği görüşü yaygın olarak benimsenmiştir.

Modern belgelerin çoğunda yer alan ***özürlüler ve azınlıklar*** gibi korunması gereken toplum kesimlerinin haklarına yer verilmemiştir. En başta etnik gruplar, din ve dil grupları olmak üzere azınlık gruplar, kadınlar, çocuklar, yaşlılar, özürlüler bir ülkede yabancı statüsünde olanlar, göçmen işçiler gibi gruplar Beyanname tarafından koruma şemsiyesi altına alınmayan toplum kesimleridir.

Öte yandan, ***üçüncü kuşak haklar*** olarak adlandırılan ve çeşitli uluslararası belgelerde öne sürülen ***barış hakkı, çevre hakkı, gelişme hakkı, self-determinasyon hakkı*** gibi çağdaş haklar, Evrensel Bildiri’de yer almamıştır. Bu ve benzeri gerekçelerle Evrensel

Bildiri'nin günümüz hak ve özgürlük gereksinimleri açısından yetersiz kaldığını söylemek mümkünse de o günün şartlarında bu tür hakların teminat altına alınmaması bir eksiklik olarak ileri sürülemez.

Sonuç olarak *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi yaptırım ve içerik olarak, insan hak ve özgürlükleri açısından oldukça zayıftır.* Ancak Beyannameyi kabul eden devletlerin sayısına ve içindeki ilkelerin onlarca anayasaya ilham kaynağı olmasına bakılırsa bu Belgenin dolaylı yoldan bir örf ve adet hukuku veya hukukun genel prensipleri haline geldiğini söyleyebiliriz. Örf ve adet hukuku veya hukukun genel prensipleri uluslar arası hukukun iki önemli kaynağıdır. Bir uyuşmazlıkta eğer olaya uygulanabilecek bir antlaşma yoksa, uyuşmazlığı çözümllemek için kaynak olarak kullanılabilir.

Beynamede kabul edilen haklar daha sonra Birleşmiş Milletler ikiz sözleşmeleri olarak bilinen *Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ve Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi* ile ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi yalnız Birleşmiş Milletler düzeyinde kalmamış, bölgesel nitelikte olan Avrupa, Amerika ve Afrika İnsan Hakları Sözleşmelerine de *ilham kaynağı olmuştur.*

8.3. Avrupa Konseyi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

İkinci Dünya Savaşından sonraki sosyal, kültürel ve siyasal çöküntü ve *insanlığa karşı işlenen suçlarla mücadele amacıyla önce Avrupa Konseyi kuruldu.* Avrupa'nın ilk siyasal kuruluşu olan Avrupa Konseyine ilişkin antlaşma *10 devlet tarafından 5 Mayıs 1949'da Londra'da imzalanmış ve 3 Ağustos 1949'da yürürlüğe girmiştir. Konsey Statüsünün Türkiye tarafından onaylanmasına ilişkin kanun 12 Aralık 1949'da kabul edilmiş ve 8 Ağustos 1949'dan itibaren Avrupa Konseyinin üyesi olmuştur.*

Bu sürecin sonunda hazırlanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), **4 Kasım 1950'de aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 15 devlet tarafından Roma'da imzalanmış ve 3 Eylül 1953'de yürürlüğe girmiştir. Avrupa'da İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Türkiye tarafından onaylanması 1954 yılında olmuştur. 18 Mart 1954'de onay belgesinin verilmesi ile sözleşme Türkiye açısından da yürürlüğe girmiş ve iç hukukumuzun bir parçası olmuştur.**

Bu sözleşme Avrupa Konseyi organları tarafından izlenmekte ve sözleşmede düzenlenen hak ve özgürlükler şöyle sıralanabilir; yaşama hakkı, işkence, insanlık dışı ve onur kırıcı davranışta bulunma, kölelik, kulluk ve zorla çalıştırma ve angarya yasağı, kişi özgürlüğü ve güvenliği, bağımsız mahkemelerde adil yargılama hakkı, suç ve cezaların kanuniliği, kanunsuz suç ve ceza olmayacağı, özel hayatın korunması, aile yaşamına saygı, konut ve haberleşme özgürlüğü, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, düşünceyi açıklama özgürlüğü, toplanma, dernek ve sendika kurma hak ve özgürlüğü, kadın, erkek herkesin evlenme ve aile kurma özgürlüğü, bağımsız mahkemelerde hak arama özgürlüğü, sözleşmenin tanıdığı hak ve özgürlüklerden, cinsiyet, renk, dil, siyasal görüş ulusal köken, mülkiyet, doğum, başka statü ayırımı gözetilmeden herkesin yararlanması, hiç kimsenin kendi hak ve özgürlüğünü kullanarak başkalarınınkini ortadan kaldıramayacağı, kısıtlamaların belirlenmiş amaç dışında kullanılmayacağı. Avrupa Konseyi sosyal hakları ayrı bir sözleşmede düzenlemiştir. Sözleşme ve eklerinde yer alan haklar sınırlı olduğu gibi ön görülen hakların çeşitleri ve öğeleri de ayrıntılı bir biçimde düzenlenmemiştir. **Sözleşme sınırlı da olsa hakları uluslararası bir güvenceye bağlamış ve bireye özgürlüğünü çiğneyen devleti şikayet edebilmesine imkan tanımıştır.**

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, esinlendiği İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nden daha dar kapsamlı olmakla birlikte, uluslararası

hukuka büyük katkısı olan bir sözleşmedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini insan hakları ile ilgili imzalanmış diğer sözleşmelerden ayıran kayda değer hususlar şunlardır:

1- Sözleşme ile bireylere uluslararası mahkemelerde dava açma yetkisi verilmiştir

2- Bireysel başvuru hakkı sözleşmenin ruhudur

3- Sözleşme protokollerle güncelleştirilmektedir

4- Devletler birbirlerini denetlemektedirler

5- İnsan hakları mahkemesi ne ilk derece ne de bir temyiz mahkemesidir

6- Sadece üye ülkelerin vatandaşları değil, yabancılar da sözleşmedeki haklardan yararlanır

7- Sözleşme öngördüğü hak ve özgürlükler bazı durumlarda sınırlandırılabilir

8- Sözleşme devletlerin çekince (rezervasyon) koyma hakkını kısıtlamıştır

9- Mütakabiliyet esası uygulanmaz

Diğer uluslararası sözleşmeler gibi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Türk iç hukukundaki yeri, Anayasanın 90. maddesinde belirtilmiştir. Bu maddenin son fıkrasına göre, “usulüne göre yürürlüğe konmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir”. Burada “kanun hükmünde” ifadesini “en az kanun hükmündedir” şeklinde anlamak gerekir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Anayasa Mahkemesi kararlarını göz önünde tutarak karar verme zorunda değildir. Buna karşılık Anayasa Mahkemesi, AİHM'si kararlarını göz önünde tutarak, bu kararlar doğrultusunda karar verme durumundadır.

Sözleşmenin ilk hazırlandığı yıllarda insan haklarının bölgesel korunması “*İnsan Hakları Komisyonu*”, “*İnsan Hakları Mahkemesi*” ve “*Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi*” tarafından sağlanmaktaydı. Ancak 1998 yılında yürürlüğe giren 11. Nolu pro-

tokol ile komisyon kaldırılmıştır. 11. Nolu protokolle komisyonun yerine tam-gün çalışan bir mahkeme kurulmuştur. Sözleşmeye göre, insan haklarının korunması “*İnsan Hakları Mahkemesi*” ve “*Bakanlar Komitesi*” tarafından sağlanmaktadır.

Sözleşme hükümlerine göre, mahkeme, üye devlet sayısına eşit hakimden oluşur (madde 20). Hakimler gönderildikleri ülke adına değil, kendi adlarına hareket ederler (madde 21/2). Görev süresince tarafsızlıklarını zedeleyecek her hangi bir görev alamazlar (madde 21/3). Hakimler üye devletler tarafından gösterilen adaylar arasından Parlamenterler Meclisi tarafından oyçokluğu ile seçilirler (madde 22/1). Hakimler altı yıl görevlerinin başında kalırlar; tekrar seçilmeleri mümkündür (madde 23/1).

Mahkeme kendi içinde *Komiteler, Daireler ve bir Büyük Daire* olmak üzere üç parçaya ayrılır. İstisari ve idari konularda karar alma yetkisi Büyük Daire adlı birime bırakılmıştır (madde 31). Mahkeme önüne gelen başvuruları incelemek üzere üç hakimli komiteler, yedi hakimli Daireler ve 17 hakimli bir Büyük Daire şeklinde toplanır (Madde 27). Kesinleşmiş kararlara uymak zorunludur. *Kararların yerine getirilmesini Avrupa Konseyinin siyasi kanadı olan Bakanlar Komitesi denetler*. Davanın ilk aşamasından son aşamasına kadar taraflar anlaşırsa *dostça çözüm* yoluyla masa başında meseleyi kendileri çözebilirler (madde 39). Böyle bir durumda mahkeme karar vermeden dava dosyasını kapatır.

Bir davanın karar aşamasına gelebilmesi için öncelikle usul yönünden bazı şartları gerçekleştirmiş olması gerekir (madde 35). Bunlar;

1- *İç hukuk yolları tüketilmiş ve kesin karardan itibaren en fazla altı aylık bir sürenin geçmiş olması*

2- *Mahkeme tarafından daha önce incelenmemiş olması ve başka bir milletlerarası mercii önünde hali hazırda sunulmamış olması*

3- Dava hakkı hakkın kötüye kullanılması şeklinde gerçekleşmemiş olmalı.

Bakanlar Komitesi'nin önemli bir görevi kendi kararının ve Di-vanın kararının ilgili devletçe yerine getirilmesi için gerekli önlem-leri alması, uymayan devletler için Avrupa Konseyi'nden çıkarma-ya kadar varan yaptırımlar uygulamasıdır. Bakanlar Komitesi'nce insan haklarının çiğnendiğine karar verilmesi durumunda, komite ilgili devlete bir süre vererek, kararın gereğini yerine getirilmesini isteyebilir. **Bakanlar Komitesi, Avrupa Konseyi üyesi devletlerin Dışişleri Bakanlarından oluşur.**

8.4. İşkencenin Önlenmesi Hakkında Avrupa Sözleşmesi

Avrupa Konseyinin AİHS'den sonra hazırladığı ikinci önemli sözleşme, kısaca "**İşkencenin Önlenmesi Sözleşmesi**" olarak bili-nen "**İşkenceyi ve İnsanlık Dışı ya da Aşağılayıcı Ceza veya Mua-melenin Önlenmesine İlişkin Avrupa Sözleşmesi**" dir. Türkiye geçmişte nispeten yeni olan bu Sözleşmeyi 11.01.1988 tarihinde imzalamış ve 26.02.1988 tarihinde onaylayarak 27.02. 1988 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

İşkence suçlarının bastırılması ve bu suçu işleyenlerin cezalan-dırılması amacını etkin sayan İşkenceye Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesine karşın **bu Sözleşme önleme amacına dayanmaktadır.** İşkencenin Önlenmesi Hakkında Avrupa Sözleşmesi, işkence ola-sılığı bulunan yerlere önceden ziyaret yaparak bu tür uygulamala-rın önüne geçmek için tasarlanmıştır. Sözleşme Birleşmiş Milletler Sözleşmesinden farklı olarak işkencenin maddi hukukuna ilişkin bir hüküm içermemekte, sadece Avrupa İşkenceyi Önleme Ko-mitesinin yetkilerini düzenlemektedir. AİHS'nin 3. maddesi "**hiç kimsenin işkence veya insanlık dışı veya küçültücü ceza veya muameleye tabi tutulamayacağını**" söylemektedir. İÖHAS'nin başlangıç bölümünde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 3. mad-

desine göndermede bulunarak, işkence yasağının bu madde ile kurala bağlandığı ve 3. madde ihlallerinin mağdurları olduklarını iddia eden kişiler için bu Sözleşmede öngörülen mekanizmanın işlemekte olduğu belirtilmektedir. Ayrıca yine aynı bölümde, özgürlüğünden yoksun bırakılan kişilerin, işkence ve insanlık dışı ya da aşağılayıcı ceza veya muameleye karşı korunmalarının *ziyaretlere dayanan, önleyici nitelikte, yargısal olmayan yollarla* sağlanmasının amaçlandığı vurgulanmaktadır.

Başka bir anlatımla bu Sözleşme, tutuklu veya hükümlü kişilerin işkenceye karşı korunmaları için, buldukları yerde gözlemler yaparak önlem alınması amacıyla tarafsız kişilerin aracılığıyla denetim mekanizmasına dayanmaktadır. Bu amaçla taraf devletlerce seçilen bir komite oluşturulmakta ve sözleşmenin uygulaması bu komite tarafından yapılmaktadır. Oluşturulan bu komitenin adı *Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesidir*.

8.4.1. Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi

Sözleşmenin 2. maddesi ile oluşturulan Komitenin *ziyaretler yaparak* özgürlüğünden yoksun kılınan kişilere uygulanan işlemleri, işkenceye, insanlık dışı ve küçültücü davranışa karşı korunmalarını güçlendirmek amacıyla *polis merkezlerine, nezarethanelere ve kısa süreli gözaltılar için kullanılan yerlere girerek*, incelemelerde bulunmak üzere inceleme yetkisi bulunmaktadır. Sözleşmeye taraf ülkeler komitenin yapacağı ziyaretlerde işbirliğine girme konusunda yükümlülük altına girmişlerdir.

Komite, gözaltında tutulanlara nasıl davranıldığını görmek üzere cezaevleri, karakollar, nezarethaneler, yabancıların kaldıkları merkezler, kışlalar ya da psikiyatrik kurumlar gibi gözaltı yerlerini *önceden haber vermeksizin ziyaret edebilir*. Komite, gözaltı yerlerine sınırlama olmaksızın girebilmekte ve gözaltında tutulanlarla ya da insan haklarıyla ilgilenen hükümet dışı kuruluşlar ile, yetkililerin

kendileri dahil olmak üzere bilgi verebilecek herhangi bir kimseyle özel görüşme yapabilmektedir. Ayrıca AİÖK heyeti üyeleri görevli polislerle konuşabilir, ***gözetilene alınanların dosyalarına bakabilir, ve gözetilinin nasıl yapıldığına ilişkin sorular sorabilirler.***

Komite, ***sözleşmeye taraf üyelerin sayısınca üyeden oluşmaktadır.*** Üyeler sözleşmenin kapsadığı alanlarda, insan hakları konusunda yetkileri ile tanınan veya mesleki deneyimleri olan, olgun ahlaksal karaktere sahip kişilerden seçilmektedir. ***Üyeler ülkeleri adına değil kendi adlarına bağımsız ve tarafsız olarak görev yapmaktadırlar.*** Çoğu avukat ve doktorlardan oluşsa da farklı mesleklerden mesleki geçmişe sahip olanlar da bulunabilmektedir.

Komite, ziyaretlerini belli aralıklarla yapabileceği gibi, gerektiğinde de yapabilmektedir. ***Ziyaretlerde en az 2 Komite Üyesi bulunur ve gerekiyorsa uzman ve çevirmenlerden yararlanılır.*** Bu insanlar ***Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesince atanırlar.*** Çoğunluğu doktor ve avukatlardan oluşmaktadır. Ziyaretten önce Komite ilgili taraf hükümeti yazılı olarak haberdar eder. Bu bildirimden sonra özgürlüğünden yoksun bırakılan kişilerin buldukları herhangi bir yeri herhangi bir zamanda ziyaret edebilmektedir. ***Taraf devletler bu ziyaretlerde komite üyelerine kolaylık göstermekle yükümlüdür.*** Bazı polis memurları bu isteklerin milli egemenlikten feragat anlamına geldiğini düşünebilir. Ancak bir polisin ülkesi sözleşmeye taraf ise izin verip vermemek oradaki memurların inisiyatifine bırakılmış değildir. Üyeler konuyla ilgili tüm bilgileri isteme hakkına sahiptir. Özgürlüğünden yoksun bırakılan kişilerin bulunduğu her türlü yere sınırlama olmaksızın girebilmekte, bu kişilerle görüşebilmekte ve bilgi alabileceği her kişi ile serbestçe iletişim kurabilmektedir.

Sözleşmenin 10. maddesine göre ***Komite, ziyaretlerinden sonra ilgili tarafın gözlemlerini de dikkate alarak bir rapor düzen-***

lemektedir. Gerekli gördüğü taktirde, önerilerine de yer verdiği raporu ilgili tarafa gönderebilmekte ve özgürlüğünden yoksun bırakılan kişilerin daha iyi korunmaları konusunda önerilerde bulunmak amacıyla danışmalarda bulunabilmektedir. **Taraf devlet işbirliği yapmadığı veya öneriler doğrultusunda iyileştirme yapmayı kabul etmediğinde Komite, kamu açıklaması yapma yoluna gitmektedir. Kamu açıklaması Komitenin en ağır yaptırımıdır (madde 10/2).**

Komite raporu, ziyaret ile ilgili olarak toplanan bilgiler ve taraf devletle yapılan görüşmeler gizlidir. Komite taraf devletin istemi durumunda, o devletin yorumlarını da dikkate alarak raporunu yayınlatabilmektedir. Kişisel bilgiler ise, ilgili kişinin kabul etmesi halinde yayınlanabilmektedir.

8.4.2. Komitenin Türkiye Ziyaretleri

Komitenin genel olarak belirli aralıklarla yapılan **periyodik** ve koşulların gerektirdiği zaman yapılan **özel (ad hoc)** olmak üzere iki tür ziyareti bulunmaktadır. Komite bunların yanında **izleme, üst düzey temas ve davet** üzerine gerçekleştirilen ziyaretlerde de bulunabilmektedir. Periyodik ziyaretler ayırım gözetmeden taraf bütün ülkelere belirli aralıklarla yapılan ziyaretlerdir. Özel ziyaretler ise kısa süreli ve tek bir görev için koşulların gerektirdiği durumlarda yapılır. İzleme ziyareti ise daha önce periyodik veya özel ziyaret yapılan bir yere bu ziyaretlerin sonuçlarının gözlenmesi ve önerilere uyulup uyulmadığının kontrol edilmesi için yapılan ziyarettir. Bunların yanında üst düzey temaslarda bulunmak için ve ülkelerin daveti üzerine gerçekleştirilen ziyaretler de bulunmaktadır.

Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi ziyaretlerindeki gözlem ve incelemeleri neticesinde kamu açıklaması yapma yaptırımını Aralık 1992 ve Aralık 1996 yıllarında olmak üzere iki kez ve sadece Türkiye'ye karşı yapmıştır. Söz konusu açıklamalar uluslararası top-

lantılarda ve ikili ilişkilerde Türkiye aleyhine geniş şekilde kullanılmaktadır.

Komite 1991-1992 yılları arasında gerçekleştirdiği her ziyaretten sonra yetkililerle çeşitli toplantılar yapmış ve bilgi almıştır. Ancak şikayetlerin azalmaması üzerine, komite 2 Ekim 1992 tarihinde Sözleşmenin 10. maddesinin 2. fıkrasında geçen “**kamu açıklaması**” yapma kararı almıştır. Yapılan bu kamu açıklamasında, Emniyet Teşkilatı ile ilgili bölümde, gözaltındaki kişilerin işkence ve kötü davranış gördüklerinin belirlendiği ve bu uygulamanın yaygın olduğu vurgulanmıştır. Türkiye’deki işkence ve kötü davranış olayları ile çok yönlü olarak mücadele edilmesi ve konuyla ilgili yasaların gözden geçirilerek yeni önlemler alınması, insan hakları eğitimine önem verilmesi, özellikle polis ve asker gibi zor kullanma yetkisi olan organ üyelerinin eğitimi konuları komitenin önerileri arasındadır.

Komite, 1992 yılında yapmış olduğu kamu açıklamasında vurguladığı ve önerdiği konuların dışında, yapmış olduğu diğer ziyaretler sonucunda genel olarak; kanunlara uyulmasını sağlamakla görevli **kolluk kuvvetlerinin mesleki eğitimini** vurgulamaktadır. Bununla birlikte, polis tarafından göz altına alınan kişilerin gözaltına alındıklarının yakınlarına bildirilmesi, bir avukatın yardımından yararlanılması, bir doktor tarafından tıbbi kontrolden geçirilmesi konularını önermiştir. Uygunsuz ve sağlıksız gözaltı koşullarını eleştirmiştir. Tutuklulara hücre dışında uygun bir süre geçirme, eğitim ve spor gibi çeşitli etkinliklere katılma olanağı sağlanmasını önermiştir. Önerilen ve vurgulanan konulara bakıldığında eğitim konusunun en başta geldiği görülmektedir.

8.4.3. Birleşmiş Milletler ve Avrupa İşkenceyi Önleme Sözleşmelerinin Farklılıkları

İşkencenin Önlenmesi Hakkında Avrupa Sözleşmesinde *işleve ilişkin* kurallara yer verildiği halde, İşkenceye Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesinde *hem işleve hem de maddi hukuka ilişkin* olanlara yer verilmiştir ve işkenceyi uğrayanların zararlarının karşılanması için *tazminat hakkının doğacağından söz edilmektedir*. Birleşmiş Milletlere ait sözleşmeye çekince konulmasına olanak verilmişken, Avrupa Sözleşmesinde bu olanak tanınmamıştır. Bu nedenle Avrupa Konseyine ait bu sözleşmenin *sert yapıda* olduğu söylenebilir. Bunlarla birlikte Avrupa Konseyine ait sözleşme üye ülkelerin neredeyse bazı egemenlik hakları üzerinde tartışmaya yol açacak nitelikte bir denetim mekanizması getirildiği halde, *Birleşmiş Milletlere ait sözleşmede bu mekanizma daha gevşek tutulmuştur*.

Genel olarak bakıldığında Birleşmiş Milletlere ait sözleşmede işkence iddialarının araştırılması yönünde bazı kanallar açılmıştır ancak; *sonuçta taraf devletlerin tutumu ağırlık kazanmaktadır*. Taraf ülke için, *işbirliğine davet edilmekten ve hakkında görüş sunmaktan başka yükümlülük yoktur*. Sonuçların yayınlanmasında dahi taraf ülkeye danışılması öngörülmektedir. Avrupa Konseyine ait sözleşmede ise bunun tam tersi olarak, Komiteye, ilgili ülkelere karşı gerekli görüldüğünde *incelemek için doğrudan hareket etmeye kadar varan ve ilgili ülkeye bunu kabule zorlayan derecede geniş yetkiler tanınmıştır*.

9. BÖLÜM

YÜRÜRLÜKTEKİ ÖNEMLİ BAZI MEVZUATTA İNSAN HAKLARI

9. YÜRÜRLÜKTEKİ ÖNEMLİ BAZI MEVZUATTA İNSAN HAKLARI

Bu başlık altında İnsan hakları açısından yürürlükte bulunan Anayasa, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu, Ceza Muhakemesi Kanunu, Türk Ceza Kanunu ve Devlet Memurları Kanununun bazı maddeleri belirtilerek bilgi verilmeye çalışılmıştır.

9.1. 1982 Tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası

Kanun Numarası : 2709; Kabul Tarihi : 18/10/1982

Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 09/11/1982

Yayımlandığı Resmi Gazete Sayısı: 17863 Mükerrer

Başlangıç (Değişik: 23.7.1995-4121/1 Md.)

Her Türk vatandaşının bu Anayasadaki temel *hak ve hürriyetlerden eşitlik* ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak millî kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde *onurlu bir hayat sürdürme* ve maddî ve manevî varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu;

Topluca Türk vatandaşlarının millî gurur ve iftiharlarda, millî sevinç ve kederlerde, millî varlığa karşı hak ve ödevlerde, nimet ve külfetlerde ve millet hayatının her türlü tecellisinde ortak olduğu, birbirinin hak ve hürriyetlerine kesin saygı, karşılıklı içten sevgi ve kardeşlik duygularıyla ve “*Yurtta sulh, cihanda sulh*” arzu ve inancı içinde, huzurlu bir hayat talebine hakları bulunduğu;

II. Cumhuriyetin Nitelikleri

Madde 2 - Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, *insan haklarına saygılı*, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, *demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devletidir.*

V. Devletin Temel Amaç Ve Görevleri

Madde 5 - Devletin temel amaç ve görevleri, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; *kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır.*

X. Kanun Önünde Eşitlik

Madde 10 - ***Herkes***, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin ***kanun önünde*** eşittir.

(Ek fıkra: 07/05/2004 - 5170 S.K./1.mad) ***Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir.*** Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür.

Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz.

Devlet organları ve ***idare makamları bütün işlemlerinde kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadırlar.***

I. Temel Hak ve Hürriyetlerin Niteliği

Madde 12 - Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir.

Temel hak ve hürriyetler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder.

II. Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması

Madde 13 - (Değişik madde: 03/10/2001 - 4709 S.K./2. md.)

Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca

Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ***ancak kanunla sınırlanabilir***. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve laik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.

III. Temel Hak ve Hürriyetlerin Kötüye Kullanılmaması

Madde 14 - (Değişik madde: 03/10/2001 - 4709 S.K./3. md.)

Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve ***insan haklarına dayanan demokratik ve laik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz***. Anayasa hükümlerinden hiçbirisi, Devlete veya kişilere, Anayasayla tanınan temel hak ve hürriyetlerin yok edilmesini veya Anayasada belirtilenden daha geniş şekilde sınırlandırılmasını amaçlayan bir faaliyette bulunmayı mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz.

Bu hükümlere aykırı faaliyette bulunanlar hakkında uygulanacak müeyyideler, kanunla düzenlenir.

IV. Temel Hak ve Hürriyetlerin Kullanılmasının Durdurulması

Madde 15 - Savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir.

Birinci fıkrada belirlenen durumlarda da, savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler ... dışında, kişinin yaşama ***hakkına, maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe yürütülmez; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz.***

V. Yabancıların Durumu

Madde 16 - Temel hak ve hürriyetler, yabancılar için, milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabilir.

İkinci Bölüm

Kişinin Hakları ve Ödevleri (Negatif Statü Hakları)

Madde 17: Kişinin Dokunulmazlığı, Maddî ve Manevî Varlığı

Madde 18: Zorla Çalıştırma Yasağı

Madde 19: Kişi Hürriyeti ve Güvenliği Özel Hayatın

Gizliliği ve Korunması

Madde 20: Özel Hayatın Gizliliği

Madde 21: Konut Dokunulmazlığı

Madde 22: Haberleşme Hürriyeti

Madde 23: Yerleşme ve Seyahat Hürriyeti

Madde 24: Din ve Vicdan Hürriyeti

Madde 25: Düşünce ve Kanaat Hürriyeti

Madde 26: Düşünceyi Açıklama ve Yayma Hürriyeti

Madde 27: Bilim ve Sanat Hürriyeti Basın ve Yayınla İlgili Hükümler

Madde 28: Basın Hürriyeti

Madde 29: Süreli ve Süresiz Yayın Hakkı

Madde 30: Basın Araçlarının Korunması

Madde 31: Kamu Tüzel Kişilerinin Elindeki Basın Dışı Kitle Haberleşme Araçlarından Yararlanma Hakkı

Madde 32: Düzeltme ve Cevap Hakkı Toplantı Hak ve Hürriyetleri

Madde 33: Dernek Kurma Hürriyeti

Madde 34: Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı

Madde 35: Mülkiyet Hakkı

Madde 36: Hak Arama Hürriyeti

Madde 37: Kanunî Hâkim Güvencesi

Madde 38: Suç ve Cezalara İlişkin Esaslar

Madde 39: İspat Hakkı

Madde 40: Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması

Üçüncü Bölüm

Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler (Pozitif Statü Hakları)

Madde 41: Ailenin Korunması

Madde 42: Eğitim ve Öğrenim Hakkı ve Ödevi

Kamu Yararı

Madde 43: Kıyılardan Yararlanma

Madde 44: Toprak Mülkiyeti

Madde 45: Tarım, Hayvancılık ve Bu Üretim Dallarında Çalışanların
Korunması

Madde 46: Kamulaştırma

Madde 47: Devletleştirme ve Özelleştirme

Madde 48: Çalışma ve Sözleşme Hürriyeti

Çalışma İle İlgili Hükümler

Madde 49: Çalışma Hakkı ve Ödevi

Madde 50: Çalışma Şartları ve Dinlenme Hakkı

Madde 51: Sendika Kurma Hakkı

Madde 52: (Mülga)

Madde 53: Toplu İş Sözleşmesi Hakkı

Madde 54: Grev Hakkı ve Lokavt

Madde 55: Ücrette Adalet Sağlanması

Sağlık, Çevre ve Konut

Madde 56: Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması

Madde 57: Konut Hakkı

Gençlik ve Spor

Madde 58: Gençliğin Korunması

Madde 59: Sporun Geliştirilmesi

Sosyal Güvenlik Hakları

Madde 60: Sosyal Güvenlik Hakkı

Madde 61: Sosyal Güvenlik Bakımından Özel Olarak Korunması
Gerekenler

Madde 62: Yabancı Ülkelerde Çalışan Türk Vatandaşları

Madde 63: Tarih, Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması

Madde 64: Sanatın ve Sanatçının Korunması

Madde 65: Devletin İktisadî Ve Sosyal Ödevlerinin Sınırları

Dördüncü Bölüm

Siyasî Haklar ve Ödevler (Aktif Statü Hakları)

Madde 66: Türk Vatandaşlığı

Madde 67: Seçme, Seçilme ve Siyasî Faaliyette Bulunma
Hakları

Siyasî Partilerle İlgili Hükümler

Madde 68: Parti Kurma, Partilere Girme ve Partilerden Ayrılma

Madde 69: Siyasî Partilerin Uyacakları Esaslar

Kamu Hizmetlerine Girme Hakkı

Madde 70: Hizmete Girme

Madde 71: Mal Bildirimi

Madde 72: Vatan Hizmeti

Madde 73: Vergi Ödevi

Madde 74: Dilekçe Hakkı

9.2. Polis Vazife Ve Selahiyet Kanunu

Kanun Numarası: 2559; Kabul Tarihi: 04/07/1934

Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 14/07/1934

Yayımlandığı Resmi Gazete Sayısı: 2751

Madde 1 - Polis, asayişi amme, şahıs, tasarruf emniyetini ve mesken masuniyetini korur. Halkın ırz, can ve malını muhafaza ve amme nin istirahatini temin eder. Yardım istiyenlerle yardıma muhtaç olan çocuk, alil ve acizlere muavenet eder. Kanun ve nizamnamelerinin kendisine verdiği vazifeleri yapar.

9.3. Ceza Muhakemesi Kanunu (147 VE 148. Maddeler)

Kanun Numarası : 5271; Kanun Kabul Tarihi : 04/12/2004

Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi :17/12/2004

Yayımlandığı Resmi Gazete Sayısı : 25673

İkinci Bölüm: İfade ve Sorgu Usulü İfade ve Sorgunun Tarzı

Madde 147 - (1) Şüphelinin veya sanığın ifadesinin alınmasında veya sorguya çekilmesinde aşağıdaki hususlara uyulur:

- Şüpheli veya sanığın kimliği saptanır. Şüpheli veya sanık, kimliğine ilişkin soruları doğru olarak cevaplandırmakla yükümlüdür.
- Kendisine yüklenen suç anlatılır.
- Müdafî seçme hakkının bulunduğu ve onun hukukî yardımından yararlanabileceği, müdafîin ifade veya sorgusunda hazır bulunabileceği, kendisine bildirilir. Müdafî seçecek durumda olmadığı ve bir müdafî yardımından faydalanmak istediği takdirde, kendisine baro tarafından bir müdafî görevlendirilir.
- 95 inci Madde hükmü saklı kalmak üzere, yakalanan kişinin yakınlarından istediğine yakalandığı derhâl bildirilir.
- Yüklenen suç hakkında açıklamada bulunmamasının kanunî hakkı olduğu söylenir.
- Şüpheden kurtulması için somut delillerin toplanmasını isteyebileceği hatırlatılır ve kendisi aleyhine var olan şüphe nedenlerini ortadan kaldırmak ve lehine olan hususları ileri sürmek olanağı tanınır.

g) İfade verenin veya sorguya çekilenin kişisel ve ekonomik durumu hakkında bilgi alınır.

h) **İfade ve sorgu işlemlerinin kaydında, teknik imkânlardan yararlanılır.**

i) **İfade veya sorgu bir tutanağa bağlanır. Bu tutanakta aşağıda belirtilen hususlar yer alır:**

1. İfade alma veya sorguya çekme işleminin yapıldığı yer ve tarih.
2. İfade alma veya sorguya çekme sırasında hazır bulunan kişilerin isim ve sıfatları ile ifade veren veya sorguya çekilen kişinin açık kimliği.
3. İfade almanın veya sorgunun yapılmasında yukarıdaki işlemlerin yerine getirilip getirilmediği, bu işlemler yerine getirilmemiş ise nedenleri.
4. Tutanak içeriğinin ifade veren veya sorguya çekilen ile hazır olan müdafî tarafından okunduğu ve imzalarının alındığı.
5. İmzadan çekinme hâlinde bunun nedenleri.

İfade Alma ve Sorguda Yasak Usuller

Madde 148 - (1) *Şüphelinin ve sanığın beyanı özgür iradesine dayanmalıdır. Bunu engelleyici nitelikte kötü davranma, işkence, ilâç verme, yorma, aldatma, cebir veya tehditte bulunma, bazı araçları kullanma gibi bedensel veya ruhsal müdahaleler yapılamaz.*

(2) Kanuna aykırı bir yarar vaat edilemez.

(3) *Yasak usullerle elde edilen ifadeler rıza ile verilmiş olsa da delil olarak değerlendirilemez.*

(4) Müdafî hazır bulunmaksızın kollukça alınan ifade, hâkim veya mahkeme huzurunda şüpheli veya sanık tarafından doğrulanmadıkça hükme esas alınamaz.

(5) Şüphelinin aynı olayla ilgili olarak yeniden ifadesinin alınması ihtiyacı ortaya çıktığında, bu işlem ancak Cumhuriyet savcısı tarafından yapılabilir.

9.4. Türk Ceza Kanunu

Kanun Numarası: 5237; Kabul Tarihi: 26/09/2004

Yayımladığı Resmi Gazete Tarih: 12/10/2004

Yayımladığı Resmi Gazete Sayısı: 25611

Üçüncü Bölüm:İşkence ve Eziyet

İşkence

Madde 94 - (1) Bir kişiye karşı insan onuruyla bağdaşmayan ve bedensel veya ruhsal yönden acı çekmesine, algılama veya irade yeteneğinin etkilenmesine, aşağılanmasına yol açacak davranışları gerçekleştiren *kamu görevlisi* hakkında üç yıldan oniki yıla kadar hapis cezasına hükmolunur.

(2) Suçun;

a) Çocuğa, beden veya ruh bakımından kendisini savunamayacak durumda bulunan kişiye ya da gebe kadına karşı,

b) Avukata veya diğer kamu görevlisine karşı görevi dolayısıyla, İşlenmesi hâlinde, sekiz yıldan onbeş yıla kadar hapis cezasına hükmolunur.

(3) Fiilin cinsel yönden taciz şeklinde gerçekleşmesi hâlinde, on yıldan onbeş yıla kadar hapis cezasına hükmolunur.

(4) *Bu suçun işlenişine iştirak eden diğer kişiler de kamu görevlisi gibi cezalandırılır.*

(5) Bu suçun ihmali davranışla işlenmesi hâlinde, verilecek cezada bu nedenle indirim yapılmaz.

Neticesi Sebebiyle Ağırlaşmış İşkence

Madde 95 - (1) İşkence fiilleri, mağdurun;

a) Duyularından veya organlarından birinin işlevinin sürekli zayıflamasına,

b) Konuşmasında sürekli zorluğa,

c) Yüzünde sabit ize,

- d) Yaşamını tehlikeye sokan bir duruma,
e) Gebe bir kadına karşı işlenip de çocuğunun vaktinden önce doğmasına,
Neden olmuşsa, yukarıdaki maddeye göre belirlenen ceza, yarı oranında artırılır.
- (2) İşkence fiilleri, mağdurun;
a) İyileşmesi olanağı bulunmayan bir hastalığa veya bitkisel hayata girmesine,
b) Duyularından veya organlarından birinin işlevinin yitirilmesine,
c) Konuşma ya da çocuk yapma yeteneklerinin kaybolmasına,
d) Yüzünün sürekli değişikliğine,
e) Gebe bir kadına karşı işlenip de çocuğunun düşmesine,
Neden olmuşsa, yukarıdaki maddeye göre belirlenen ceza, bir kat artırılır.
- (3) İşkence fiillerinin vücutta kemik kırılmasına neden olması hâlinde, kırığın hayat fonksiyonlarındaki etkisine göre sekiz yıldan onbeş yıla kadar hapis cezasına hükmolunur.
- (4) İşkence sonucunda ölüm meydana gelmişse, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına hükmolunur.

Eziyet

Madde 96 - (1) Bir kimsenin eziyet çekmesine yol açacak davranışları gerçekleştiren kişi hakkında iki yıldan beş yıla kadar hapis cezasına hükmolunur.

- (2) Yukarıdaki fıkra kapsamına giren fiillerin;
a) Çocuğa, beden veya ruh bakımından kendisini savunamayacak durumda bulunan kişiye ya da gebe kadına karşı,
b) Üstsoy veya altsoya, babalık veya analığa ya da eşe karşı,
İşlenmesi hâlinde, kişi hakkında üç yıldan sekiz yıla kadar hapis cezasına hükmolunur.

Kişiyi Hürriyetinden Yoksun Kılma

Madde 109 - (1) Bir kimseyi hukuka aykırı olarak bir yere gitmek veya bir yerde kalmak hürriyetinden yoksun bırakan kişiye, bir yıldan beş yıla kadar hapis cezası verilir.

(2) Kişi, fiili işlemek için veya işlediği sırada cebir, tehdit veya hile kullanırsa, iki yıldan yedi yıla kadar hapis cezasına hükmolunur.

(3) Bu suçun;

a) Silâhla,

b) Birden fazla kişi tarafından birlikte,

c) Kişinin yerine getirdiği kamu görevi nedeniyle,

d) Kamu görevinin sağladığı nüfuz kötüye kullanılmak suretiyle,

e) Üstsoy, altsoy veya eşe karşı,

f) Çocuğa ya da beden veya ruh bakımından kendini savunamayacak durumda bulunan kişiye karşı,

İşlenmesi hâlinde, yukarıdaki fıkralara göre verilecek ceza bir kat artırılır.

(4) Bu suçun mağdurun ekonomik bakımdan önemli bir kaybına neden olması hâlinde, ayrıca bin güne kadar adlî para cezasına hükmolunur.

(5) Suçun cinsel amaçla işlenmesi hâlinde, yukarıdaki fıkralara göre verilecek cezalar yarı oranında artırılır.

(6) Bu suçun işlenmesi amacıyla veya sırasında kasten yaralama suçunun neticesi sebebiyle ağırlaşmış hâllerinin gerçekleşmesi durumunda, ayrıca kasten yaralama suçuna ilişkin hükümler uygulanır.

Konut Dokunulmazlığının İhlâli

Madde 116 - (1) Bir kimsenin konutuna, konutunun eklentilerine rızasına aykırı olarak giren veya rıza ile girdikten sonra buradan çıkmayan kişi, mağdurun şikâyeti üzerine, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(2) (Değişik fıkra: 31/03/2005 - 5328 S.K./8.mad) *1* Birinci fıkra

kapsamına giren fiillerin, açık bir rızaya gerek duyulmaksızın girilmesi mutlak olan yerler dışında kalan işyerleri ve eklentileri hakkında işlenmesi halinde, mağdurun şikayeti üzerine altı aydan bir yıla kadar hapis veya adli para cezasına hükmolunur.

(3) (Değişik fıkra: 31/03/2005 - 5328 S.K./8.mad) *1* Evlilik birliğinde aile bireylerinden ya da konutun veya işyerinin birden fazla kişi tarafından ortak kullanılması durumunda bu kişilerden birinin rızası varsa, yukarıdaki fıkralar hükümleri uygulanmaz. Ancak bunun için rıza açıklamasının meşru bir amaca yönelik olması gerekir.

(4) Fiilin, cebir veya tehdit kullanılmak suretiyle ya da gece vakti işlenmesi hâlinde, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezasına hükmolunur.

Haksız Arama

Madde 120 - (1) *Hukuka aykırı olarak bir kimsenin üstünü veya eşyasını arayan kamu görevlisine üç aydan bir yıla kadar hapis cezası verilir.*

Dilekçe Hakkının Kullanılmasının Engellenmesi

Madde 121 - (1) Kişinin belli bir hakkı kullanmak için yetkili kamu makamlarına verdiği *dilekçenin hukukî bir neden olmaksızın kabul edilmemesi hâlinde*, fail hakkında altı aya kadar hapis cezasına hükmolunur.

Zor Kullanma Yetkisine İlişkin Sınırın Aşılması

Madde 256 - (1) Zor kullanma yetkisine sahip kamu görevlisinin, görevini yaptığı sırada, kişilere karşı *görevinin gerektirdiği ölçünün dışında kuvvet kullanması hâlinde, kasten yaralama suçuna ilişkin hükümler uygulanır.*

9.5. 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu

Kanun Numarası : 657; Kabul Tarihi : 14/07/1965

Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 23/07/1965

Yayımlandığı Resmi Gazete Sayısı: 12056

Kişisel Sorumluluk ve Zarar:

Madde 12 - (Değişik madde: 12/05/1982 - 2670/5 md.)

Devlet memurları, görevlerini dikkat ve itina ile yerine getirmek ve kendilerine teslim edilen Devlet malını korumak ve her an hizmete hazır halde bulundurmak için gerekli tedbirleri almak zorundadırlar.

Devlet memurunun kasıt, kusur, ihmâl veya tedbirsizliği sonucu idare zarara uğratılmışsa, bu zararın ilgili memur tarafından rayiç bedeli üzerinden ödenmesi esastır.

Zararların ödettirilmesinde bu konudaki genel hükümler uygulanır. Ancak fiilin meydana geldiği tarihte en alt derecenin birinci kademesinde bulunan memurun brüt aylığının yarısını geçmeyen zararlar, kabul etmesi halinde disiplin amiri veya yetkili disiplin kurulu kararına göre ilgili memurca ödenir.

Kişilerin Uğradıkları Zararlar:

Madde 13 - (Değişik madde: 12/05/1982 - 2670/6 md.)

(Değişik fıkra: 06/06/1990 - 3657/1 md.) *Kişiler kamu hukukuna tabi görevlerle ilgili olarak uğradıkları zararlardan dolayı bu görevleri yerine getiren personel aleyhine değil, ilgili kurum aleyhine dava açarlar. Ancak, Devlet dairelerine tevdi veya bu dairelerce tahsil veya muhafaza edilen para ve para hükmündeki değerli kağıtların ilgili personel tarafından zimmete geçirilmesi halinde, zimmete geçirilen miktar, cezai takibat sonucu beklenmeden Hazine tarafından hak sahibine ödenir. Kurumun, genel hükümlere göre sorumlu personele rücu hakkı saklıdır.*

(Ek fıkra: 26/03/2002 - 4748 S.K./3. md.) *İşkence ya da zalimane, gayri insani veya haysiyet kırıcı muamele suçları nedeniyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesince verilen kararlar sonucunda Devletçe ödenen tazminatlardan dolayı sorumlu personele rücu edilmesi hakkında da yukarıdaki fıkra hükmü uygulanır.*

12'inci maddeyle bu maddede belirtilen zararların nevi, miktarlarının tespiti, takibi, amirlerin sorumlulukları ve yapılacak işlemlerle ilgili diğer hususlar Başbakanlıkça düzenlenecek yönetmelikle belirlenir.

9.6. İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik (Başbakanlıktan)

Resmi Gazete Tarihi: 23/11/2003; Resmi Gazete Sayısı: 25298

Birinci Bölüm

Amaç, Kapsam, Hukuki Dayanak ve Tanımlar

Amaç

Madde 1 - Bu Yönetmeliğin amacı; toplumda ve kamu görevlilerinde insan hakları bilincini geliştirmek, insan haklarını korumak, ihlal iddialarını incelemek ve araştırmak, insan hak ve özgürlüklerinin kullanılmasının önündeki engeller ile hak ihlallerine yol açan sosyal, siyasi, hukuki ve idari nedenleri incelemek, araştırmak ve bunların çözümüne ilişkin önerilerde bulunmak üzere, illerde “İl İnsan Hakları Kurulu” ile ilçelerde “İlçe İnsan Hakları Kurulu”nun kuruluş, görev ve çalışma esaslarını belirlemektir.

Üçüncü Bölüm

İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Görevleri

Genel Görevler

Madde 9 - İl ve İlçe Kurulları;

a) İllerde Bakanlık, Başkanlık, Valilik, İl Masası, İl Kurulu üyeleri ve İlçe Kurulları tarafından İl Kurulunun gündemine getirilen;

ilçelerde de Bakanlık, Başkanlık, Valilik, İl Kurulu, Kaymakamlık, İlçe Masası ve İlçe Kurulu üyeleri tarafından İlçe Kurulu gündemine getirilen konuları değerlendirmek,

- b) İnsan hakları ihlal iddialarını incelemek ve araştırmak,
- c) İnsan haklarının korunması ve insan hak ve özgürlüklerinin kullanılmasının önündeki engeller ile hak ihlallerine yol açan sosyal, siyasi, hukuki ve idari sebepleri incelemek, araştırmak ve bunların çözümüne ilişkin valilik veya kaymakamlık makamına önerilerde bulunmak,
- d) Her türlü ayrımcılığın önlenmesi için gerekli çalışmaları yapmak,
- e) İdarenin uygulamalarında vatandaşlara hoşgörü ve nezaketle yaklaşılmasını sağlamak amacıyla gerekli çalışmaları yapmak,
- f) Ayda bir tüm çalışmaları özet olarak, ilçelerde İl Kuruluna, illerde Başkanlığa bildirmek, ile görevlidir.

Araştırma ve İzleme

Madde 12 - İl ve İlçe Kurulları;

- a) İnsan haklarıyla ilgili konularda üniversiteler, kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları ve diğer kurumlarla işbirliği yaparak araştırma yapılması, yaptırılması ve rapor hazırlanmasını sağlamak,
- b) ***Kadın, çocuk, hasta ve özürlü hakları ile ilgili araştırmalar yapılması ve çözümler üretilmesini teşvik etmek,***
- c) ***İnsan hakları ihlaline neden olan çevre ve trafik sorunları ile ilgili araştırmalar yapılması ve çözümler üretilmesini teşvik etmek,***
- d) İlköğretim çağına geldiği halde çeşitli sebeplerle okula gidemeyen çocuklarla ilgili araştırmalar yapılmasını sağlamak,
- e) Sokak çocuklarının sorunlarının çözümüne, çocuk işçiliğinin ve çocuk dilenciliklerinin önlenmesine yönelik çalışmalar yapılmasını sağlamak,

- f) *İnsan hakları uygulamalarını yerinde görmek amacıyla ilgili kurum ve kuruluşlara ziyaretler gerçekleştirmek,*
- g) İnsan hakları uygulamalarının teşvik edilmesi amacıyla örnek kurum ve kuruluşlar ile kamu görevlilerinin tespit edilerek ödüllendirilmesini sağlamak,
- h) *Karakol ve nezarethane denetleme formlarını inceleyerek varsa aksaklıkların giderilmesi hususunda ilgililere tavsiyelerde bulunmak,*
- i) *Nezarethane koşullarının iyileştirilmesi ve ilgili mevzuata uygun hale getirilmesi hususunda tavsiyelerde bulunmak,*
- j) *Sanık haklarının etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamaya yönelik araştırma ve inceleme yapmak, ile görevlidir.*

İhlal iddialarını inceleme ve karara bağlama

Madde 13 - İl ve İlçe Kurulları; insan hakları ihlali iddiaları ile ilgili başvuruları incelemek ve araştırmak, inceleme ve araştırma sonuçlarını değerlendirmek, ***ulaşılabilir sonuçları konusuna göre Cumhuriyet savcılıklarına ya da ilgili idari makamlara iletmek ve sonucunu takip etmekle görevlidir.***

10. BÖLÜM

BİR DÖNEM YAYGIN İNSAN HAKLARI İHLALLERİ

10. BİR DÖNEM YAYGIN İNSAN HAKLARI İHLALLERİ ⁽⁹⁶⁾

Timurtaş v. Türkiye ve Taş v. Türkiye davalarında güvenlik güçlerince yakalanmış ve gözaltına alınmış kişilerin gözaltı süreleri içerisinde mazeretsiz veya gerçekleşmesi zayıf ihtimallerle kaybolması veya ölmesi. M. Kaya v. Türkiye, S. Veznedaoğlu v. Türkiye, İlhan v. Türkiye ve Çakıcı v. Türkiye davalarında olduğu gibi şahısları vücutlarında iz bırakacak şekilde dövmek, Çakıcı v. Türkiye, S. Veznedaroğlu v. Türkiye, Akkoç v. Türkiye ve Tekin v. Türkiye davalarında olduğu gibi şahıslara elektrik vermek, Aydın v. Türkiye davasında olduğu gibi şahıslara tecavüz etmek, Aydın v. Türkiye, Akkoç v. Türkiye ve Tekin v. Türkiye davalarında olduğu gibi şahısları tazyikli sıcak veya soğuk suya maruz bırakma, Akkoç v. Türkiye davasında olduğu gibi şahıslara aşırı derecede psikolojik baskı uygulamak, Akkoç v. Türkiye davasında olduğu gibi şahıslara cinsel tacizde bulunmak, Aydın v. Türkiye, Akkoç v. Türkiye ve S. Veznedaroğlu v. Türkiye davalarında olduğu gibi şahısların gözlerinin kapatılması, neredeyse tüm davalarda olduğu gibi şahısların sorgu esnasında soyulması, Akkoç v. Türkiye davasında olduğu gibi şahısları falakaya yatırmak, Akkoç v. Türkiye ve S. Veznedaroğlu v. Türkiye davalarında olduğu gibi şahısları kollarından yüksek bir yere asmak (filistin askısı), Akkoç v. Türkiye davasında olduğu gibi şahıslara sürekli yüksek seste müzik dinletmek, İlhan v. Türkiye davasında olduğu gibi şahıslara gerekli tıbbi yardımı zamanında vermemek, Tekin v. Türkiye davasında olduğu gibi şahısların beslenme ihtiyaçlarını gidermemek, Tekin v. Türkiye davasında olduğu gibi şahısları çok düşük sıcaklıklarda tutmak ve Bilgin v. Türkiye davasında olduğu gibi evlerinin yakılması suretiyle insanların evsiz bırakılması ve yol gösterilmemesi gibi muameleler Mahkeme tarafından *yoğunluklarına ve uygulanan şahısların kişisel durumlarına göre işkence veya insanlık dışı muamele veya küçültücü muamele olarak algılanmaktadır.*

AIHM’de Türkiye ile ilgili davalarda Türkiye’nin avukatlığını yapan Prof. Dr. Durmuş Tezcan tarafından hazırlanan ve İçişleri Bakanlığı’na gönderilen raporda, kolluk güçlerinin, ön soruşturma sırasında sanığın üzerine atılan suçu ispatlamada üzerine düşen görevleri yerine getirirken bazı eksikler içinde olduğunun görüldüğü kaydedilmiştir. Rapora göre başta adam öldürme olayları olmak üzere olay yerine giden kolluk güçleri, suçu aydınlatacak ve faili ortaya çıkaracak tüm deliller titiz bir şekilde toplamalı. ***Olay yeri, fotoğraf makinesi ile çeşitli yönlerden görüntülenmeli, parmak izi ve varsa ayak izi tespit edilmeli. Olay yerinde mermi kovanlarının yani sıra vücuda isabet etmeyen mermi çekirdeklerinin toprak, duvar ve ağaca saplanacağı düşünüülerek kontrol edilmeli.***

Olay yerinin krokisi çizilirken merminin geliş istikameti, vücuda giriş yeri, elbise üzerinde bıraktığı izlerin yolu muayene tutanağına geçirilmesi konusunda, olay yerine gelen Cumhuriyet Savcısı’na yardımcı olunmalı. Tüm bilgiler tespit tutanağına işlenmeli. Suç faili ve faileri olay yerinden kaçmışsa onu yakalamak için neler yapıldığı; faili yakalamak için yapılan aramanın nelerde ve ne kadar sürdüğü; olay yeri tespit tutanağı düzenleyenler ve aramayı yapanların, aynı görevliler olup olmadığı belirtilmeli. ***Faili meçhul olaylarda olayın siyasi yönü varsa, çok titiz bir fezleke düzenlenmesi ve devletin fail veya faileri yakalamak için ne derece titiz davrandığını ortaya koymak açısından büyük önem taşımaktadır.***

Polis karakollarında tutulan gözaltı, sorgulama ve yakalama tutanakları eksik doldurulmakta. İleride mahkeme önünde karşı bir iddia geldiğinde aksi ispat edilememektedir. Belge ve dokümanların usulüne uygun olarak tutulması AIHM tarafından bu konuda aleyhimize verdiği kararlarda olduğu gibi kolayca mahkum olmamızı engelliyecektir (Muharrem Ergi Kararı 28 Temmuz 1998). ***Özellikle işkence iddialarını önlemek için nezarete girmeden ve***

girdikten sonra şüphelinin durumu bir doktor raporu ile tespit edilmeli, çıkarken ise resimlenmelidir.

Yakalanıp karakola götürülen şahısların, yakalanma sebep ve saati; karakola getiriliş, savcıya sevk ile nezarethaneye konulduğu saatin de tutanaklara geçirilmesi gerekmektedir. *Gözaltına alınma surecinin, yakalanma anından başladığının unutulmaması gerekmektedir olup Strazburg’da yapılan soruşturmalarda, gözaltı kayıtlarının bulunmadığına sıkça rastlanılmaktadır.* 24 saati aşan sürelerde her gün bir tutanak hazırlanması gerekmektedir.

Güvenlik güçlerinin, tutmaları gereken defterlerin doldurulmalarında gösterdikleri kayıtsızlık veya ihmali, güvenlik güçlerinin *kötü niyetine karine teşkil eder.* Aslında bu tür defter ve tutanaklar güvenlik güçlerinin denetlenmesi için bir araç oldukları gibi güvenlik güçlerinin eksiksiz, ayrıntılı ve iyi bir şekilde dolduracakları defterler veya hazırlayacakları tutanaklar, bir olay karşısında güvenlik görevlisinin hangi durumlarda niçin, nasıl davrandığını, yapmış olduğu bir fiili meydana getiren sebepleri, üzerine düşen vazifeleri yapıp yapmadığını gösteren ve ileride şüphelilerin olası suiistimal ve iddialarına karşı kullanılacak birer kalkan ve delildirler. Bu yüzden *her güvenlik görevlisi asgari düzeyde defter doldurma ve tutanak yazma konularında bilgili daha önemlisi de bilinçli olmalıdır.*

Gözaltında işkence iddialarının ortadan kaldırılması için failin nezarethaneye konulmadan önce ve burada geçen süre sonunda Cumhuriyet Savcılığı’na sevkinde Emniyet ve Jandarmada görevli olmayan *bağımsız bir hekim tarafından hekim raporu alınması gerekmektedir.* Kolluk tutanaklarında, failin, “*suçluluğu kanıtlanmış*” bir kişi gibi gösterilmemesi gerektiğine işaret eden Prof. Tezcan, özellikle “*hırsızın yakalanıp karakola getirildiği*” ya da “*emniyet güçleri ile çatışmaya giren teröristin cesedinin bulunduğu yerde yapılan incelemede*” ifadelerinin kullanılmamasına özen gösterilmesini önermektedir.

Devletin sorumluluğunun, sanığın yakalanmasından itibaren başladığını; yakalama sırasında direnen sanığa karşı kuvvet kullanılması veya kaçarken yakalanması halinde, bu durumun hekim tarafından tespit edilmesi gerekmektedir. Uzun süreli gözaltılarda sanığın vücudundaki darp izleri hakkında cumhuriyet savcılıklarının çoğu kez “*takipsizlik*” kararı vermesine rağmen AİHM’de “*işkence ve kötü muamele*” olarak değerlendirilmektedir. *Gözaltındaki kimselerin gözaltı süresinin ne zaman ve hangi muamele ile sona erdiği ispatlanmalı*. Böyle bir iddianın duyumu halinde, kişinin serbest bırakılmasında hazır bulunan kişiler dinlenmeli. Ayrıca çevresinde her türlü olasılık araştırılmalı. *Devlet, yakalanan kişinin, yakalama sonrası kayıbdan sorumludur*. Bu sorumluluğun kalkması için devletin bu kişiyi salıverdiğini ve bundan sonra devlet görevlilerine atfedilmeyecek bir biçimde kaybolduğunun ispatlanması gerekir.

Yenisey’e göre devletin otoritesini temsil eden polis ve savcılık makamları devletin tarafını tutan organlar olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle bu makamlar bir insanın suçlu olup olmadığına karar vermemelidirler. Polis işi gereği yakaladığı şahsı suçlu görme eğiliminde olduğundan topladığı delilleri sanığın aleyhine görme eğilimindedir. Polisin yakaladığı şahıslara suçunu söyletmek istediği varsayılmaktadır. Bu nedenle *polisine ceza yargılamasında yaptığı işlemlere denetimsiz güvenilmemektedir*. Ancak, mahkemelerin çoğunun karar verirken hazırlık soruşturmasında toplanan bilgi ve belgeler ışığında karar verdiği dikkate alınırsa polisin bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunmasında ne denli önemli bir rol oynadığı kabul edilecektir. Bundan dolayı, hazırlık soruşturması sırasında şüpheli olan şahısların polis tarafından suçlu gibi gösterilmesine ve muamele edilmesine mani olacak önlemler alınmalıdır. İşkence, gayri insani muamele, kötü muamele iddialarının bulunması halinde, “personeli koruyacağım” diyerek, ilk

bakışta dış görünümü kurtarmaya yönelik yolların izlenmemesi; olayın titiz olarak araştırılmasından sonra “gerçek dışı” veya “doğru” olduğunu ortaya koyan fezleke hazırlanması gerektiğine dikkati çeken Raporda, polis müfettişlerince yapılan soruşturmalarda, olaya karıştığı öne sürülen görevlilerin görevlendirilmemesine dikkat edilmesinin gerekli olduğunu ifade etmektedir. Aynı raporda suç mağdurunun yakınlarının, faili meçhul olaylarda zaman zaman karakola davet edilip, olayla ilgili yeni bir bilgiye sahip olup olmadıklarının sorulması halinde bunların da her defasında tutanağa yazılmasının önemi üzerinde durulmaktadır (<http://bilgi.atavista.net/insanhaklari>).

Karakol ve hizmet binalarının mimari planlarında gözükmeyen bazı bina eklentilerin işkence amacıyla kullanılmasına gelince şunlar söylenebilir. Bu tür yerlerin hangi ihtiyaca binaen kullanıldıkları belirtilmiş olmalı ve mutlaka bina planlarında ek olarak olsa bile gösterilmeli. ***Bu tür yerlerin mevcudiyetleri kesinlikle reddedilmemeli ve planlar herhangi bir organ tarafından istendiğinde bildirilmelidir.*** Aksi takdirde Aydın v. Türkiye davasında olduğu gibi bu tür yerlerin planlarda belirtilmemesi güvenlik güçlerinin kötü niyetine veya amacına bir başka karine teşkil edebileceği gibi TBMM İnsan Hakları Komisyonu üyelerinin, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu üyelerinin ve İşkence, Gayri İnsani veya Küçük Düşürücü Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi ile kurulan Komisyon üyelerinin karakol ve diğer hizmet binalarını Hükümet izini olmadan denetleme ve kontrol etme yetkisine sahip oldukları unutulmamalı ve güvenlik güçlenince yapılan red veya ihmalin yapılan bir denetleme ile asılsız çıkması ile bir davanın ülke aleyhine sonuçlanmasına sebebiyet verebileceği bilinmelidir.

11. BÖLÜM

İNSAN HAKLARI İLE İLGİLİ HAK ARAMA USULÜ

11. İNSAN HAKLARI İLE İLGİLİ HAK ARAMA USULÜ ⁽⁹⁷⁾

Temel hak ve özgürlüklerin ihlali halinde idari başvuru yolları bulunmaktadır. Türkiye bir hukuk devletidir (Anayasa, Madde 2). Devlet kurumları ve onların emri altında bulunan kamu görevlileri kaynağını Anayasadan almayan bir devlet yetkisini kullanamaz (Anayasa Madde 6/3). Dolayısıyla bir idari birim olan **polis**in **kullandığı yetkinin kaynağı da Anayasa ve kanunlardır. Anayasa ve kanunlar polis**in yetkisine genel sınırlar çizmişlerdir.

Buna göre polis

in temel amacı kamu düzenini ve güvenliğini korumaktır. *Polis*in *yaptığı hukuka aykırı eylem ve işlemlerden dolayı İçişleri Bakanlığının sorumlu olması Anayasamızın gereğidir*. Çünkü Anayasa'nın 125. maddesi idarenin her türlü eylem ve işleminden dolayı yargı yolunu açık bırakmış; bireylerin haklarını kullanmalarına izin vermiştir.

11.1. Hukuk ve Polis Devletinde İdare Kavramı

İdare (yönetim) kavramı maddi yönden devletin egemenlikten kaynaklanan yasama ve yürütme ve yargı organlarını da içine alan geniş bir terimdir. Türk Polis Teşkilatı veya Emniyet Genel Müdürlüğü, İç İşleri Bakanlığına bağlı olarak faaliyet gösteren bir yürütme organının içinde tüzel kişiliği olmayan bir idari birimdir. İç İşleri Bakanlığı ise hükümetin içerisinde devlet tüzel kişiliğini temsil eden bir bakanlıktır. **İdare kavramı yapısal anlamda ele alındığında yasama ve yargı makamı olmayan devlet kuruluşlarının bütünü; faaliyet olarak da bu örgütün kamu hizmetlerini yerine getirmek için yaptıkları faaliyetler olarak tanımlanabilir**. Anayasamızın 101-137. maddeleri yürütmenin görevlerini ayrıntılı olarak düzenlemektedir. İdari faaliyetler, idarenin yasama ve yargı organları dışındaki kamu otoriteleri tarafından, kamu yararını sağlamak amacıyla gerektiğinde kamu gücünü kullanarak yürüttüğü faaliyetleridir.

İdari fonksiyonun özelliklerinden biri devletin üzerine düşen görevleri sahip olduğu üstün ve ayrıcalıklı yetkiler, yani kamu gücü, ile yerine getirmesidir. Devlet kamu yararı amacıyla düzenleyici işlemleri tek taraflı olarak yapabilir. ***Kamu yararı, ilgilinin rızası gerekmeksizin, yeni hukuki durumlar, yani mevcut olan hukuki durumu ortadan kaldırarak, değiştirmesi veya mevcut olmayan yeni haklar ve borçlar yaratması şeklinde ortaya çıkar.*** Bu sebeple icrai karar alma ve gerekirse res'en (kendiliğinden) icra etme yetkisi, ancak özgürlükleri idarenin keyfiliğine karşı koruyan kanunlar çerçevesinde kullanılabilir. Yani esas anlamı ile hukuk devleti anlayışı içinde idari faaliyetlerinin yürütülmesi zorunludur. Aksi uygulamaların tümü polis devleti anlayışlarının farklı biçimlerini ortaya çıkaracaktır.

Polis devleti; 17 ve 18. yüzyıllarda Kıta Avrupası (İngiltere hariç diğer Avrupa ülkeleri)nde mutlakiyetçi rejimleri açıklamak için kullanılan ve kamunun refahı ve huzuru için her türlü önlemi alabilen, kişilerin hak ve özgürlüklerini olabildiğince müdahale eden, insanlara yükümlülükler yükleyebilen ve bunların icrası sırasında idare ve kolluk kuvvetlerinin hukuka bağlı olmadan keyfi olarak hareket ettikleri bir devlet modelini anlatmaktadır. Keyfilik esas olunca kolluk kuvvetlerinin ve idarenin yaptığı her türlü eylem ve işlemde yargı denetimine bağlı değildi. Polis devletindeki 'polis' kavramı sadece kolluk kuvvetleri veya zabıtayı kapsamamakta, kamu düzenin sağlanması için gerekli her türlü faaliyet polisiye olarak adlandırılıyordu. Polis devletinde yönetenler hukuk kurallarına bağlı değildi.

Bugün bunun tam tersi olarak kabul edilen ***hukuk devleti'nin özelliği ise devletin faaliyetlerinin hukuk kuralları ile bağlı, onlara tabi olmasıdır.*** Devletin hukuki işlemleri ancak üstün hukuk kurallarına uygun olmak şartıyla varlık kazanabilirler. Ancak hukuk devletinin varolmasının yegane şartı da bağımsız bir yargı

denetimidir. 1982 Anayasası 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin bir *hukuk devleti* olduğundan bahsetmiş ve 125. maddesinde ise *idarenin yaptığı her türlü eylem ve işlemin yargı denetimine tabi olduğunu açıklamıştır*. İdarenin eylem ve işlemlerinden dolayı zarara uğrayan vatandaşların bu zararlarının giderilmesi de, yine hukuk devletinin bir gereğidir.

Polis teşkilatının her bireyi yaptıkları idari eylem ve işlemlerden dolayı hizmetin kötü işlemesi, hiç işlememesi ve eksik işlemesinden dolayı Anayasa veya kanunlar tarafından güvenceye alınan temel hak ve hürriyetlere aykırı davranırlarsa bu takdirde hukuk devletinin doğal bir gereği olarak bireylerin idareye karşı hak arama özgürlüğü ortaya çıkar. Bireyler bu özgürlükleri üç şekilde kullanırlar. Bunlar dilekçe hakkı, iptal ve tam yargı davaları ve kamu denetçisine başvurmadır.

11.2. Dilekçe Hakkı

Anayasanın 74. maddesinde anayasal bir hak olarak düzenlenen Dilekçe Hakkı şu şekilde düzenlenmiştir: *“Vatandaşlar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikayetleri hakkında- yetkili makamlara- ve TBMM.’ye yazıyla başvurma hakkına sahiptir. Kendileriyle ilgili başvuruların sonucu sahiplerine yazılı olarak bildirilir. Bu hakkın kullanma biçimi kanunla düzenlenir.”* Bu tanımdan iki sonuç çıkmaktadır: Birincisi dilekçeci kendini ve toplumun menfaatini korumaya çalışmakta; ikincisi, yetkili makamlar ve TBMM, kendisine sunulan dilekçeleri, kabul, muhtevasını tetkik ve neticeyi dilekçeciye bildirmek vecibesi altında bulunmaktadır. Aksi halde, Anayasa’da düzenlenmiş bir hakkın kullanılmasına engel olunduğu için anayasal bir suç işlenmiş olur. *Dilekçesinin reddi halinde dilekçe sahibine idari mahkemede dava açma hakkı doğar.*

1984 tarihli ve 3071 sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanunla, dilekçe hakkı daha geniş şekilde düzenlenmiştir. Bu Kanun-

nun 3. maddesine göre Türk vatandaşları kendileri ile veya kamu ile ilgili dilek ve şikayetleri hakkında TBMM'ne ve yetkili makamlara verdikleri veya gönderdikleri *dilekçede dilekçe sahibinin adı-soyadı ve imzası ile iş veya ikametgah adreslerinin bulunması gerekir.* Aynı Kanunun 6. maddesi ise şöyledir; “TBMM’ye veya yetkili makamlara verilen veya gönderilen *dilekçelerden; a-) belli bir konuyu ihtiva etmeyenler, b-) yargı mercilerinin görevine giren konularla ilgili olanlar, c-) madde 3’te gösterilen şartlardan her hangi birini taşımayanlar İncelenmezler.* 7. maddeye göre Türk vatandaşlarının kendileri ve kamu ile ilgili dilek ve şikayetleri konusunda *yetkili makamlara yaptıkları başvuruların sonucu veya yapılmakta olan işlemin safahatı hakkında dilekçe sahiplerine en geç iki ay içinde cevap verilir.* İşlem safahatının duyurulması halinde alınan sonuç ayrıca bildirilir.

11.3. İptal ve Tam Yargı Davaları

Devletin eylem ve işlemlerinin hukukla bağlı olması ve bu bağlılığın yargı organlarının denetimi ile güvence altına alınması hukuk devletinin temelidir. Bu hak arama özgürlüğü idarenin kolluk alanındaki işlem ve eylemlerinin diğer faaliyetlere kıyasla daha sıkı bir denetim altında bulunmasını gerektirir. Genel kolluk teşkilatı olan Emniyet Genel Müdürlüğü tüzel kişiliğe sahip olmadığından hiyerarşik üst durumunda olan İçişleri Bakanlığı polislerin işlemlerini yasal olarak düzenlemek ve hem yerindelik açısından hem de yasal olarak denetlemek hakkına sahiptir. Bundan dolayı İdari Yargılama Usulü Kanunu’nun 11. maddesine göre kolluk personelin yetkilerini kötüye kullanması halinde ortaya çıkan insan hak ve hürriyetlerinin hukuka aykırı sınırlandırılmasından dolayı mağdur olanlara bir hak verilmiştir. Buna göre ilgili şahıslar kolluk personelinin bir üstüne başvurarak yapılan işlemin değiştirilmesini, kaldırılmasını, geri alınmasını veya yeni bir işlem yapılması

için başvurabilirler. Eğer ortada bir üst makam söz konusu değilse o takdirde işlemi yapan makama başvurulur. ***Kolluk makamları 60 gün içerisinde cevap vermezlerse istek reddedilmiş sayılır. Bu tarihten itibaren 60 gün içerisinde idare mahkemelerinde dava açma süresi başlar.*** Bu konuda uygulanacak olan Kanun Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkındaki Kanundur.

Diyelim ki, idarenin yani devlet içerisindeki herhangi bir kuruluşun bir işlemi veya eylemi ile karşı karşıya kalan polis işyerinize baskın düzenleyip mühürledi. Bu gibi durumlarda ***hakkının yenildiğini düşünen, yani hukukun tanıdığı bu menfaatin ihlal edildiğini düşünen bireyler iptal ve tam yargı davası açabilirler.***

İdari başvuruya 60 gün içinde cevap verilmez ise red edilmiş sayılır. Bir idari işlemin hukuk aleminden kalkması için iptal davası açılır. İptal edilmek istenen idari işlem aleyhine, İçişleri Bakanlığı hasım göstererek ***60 gün içerisinde o idari merciin bulunduğu yerdeki idare mahkemesinde, dava açılır.*** Ancak, idari işlemin birey aleyhine yürütmesini yani işlemlerini durdurmaz. Bunun için mahkemenin ***davacının yürütmenin durdurulması kararı istemesi gerekir. Ve bu isteği mutlaka dava dilekçesinde göstermelidir.*** Mahkemenin istem doğrultusunda karar verebilmesi için iki şartın gerçekleşmesi gerekir;

1. Dava konusu işlem açıkça hukuka aykırı olmalıdır.

2. Vatandaş bu işlem yüzünden telifisi güç veya imkansız bir zarara uğramış veya uğrayacak olmalıdır. Ve mahkemenin “yürütmenin durdurulması” istendiğinde olumsuz cevap verirse ***7 gün içerisinde “bölge idare mahkemesine” başvurabilme hakkı vardır.*** Bölge idare mahkemesinin bu konuda vereceği karar kesindir.

Bir idari işlem yada eylem sonucunda, bir zarara uğrayan birey zararını tazmin ettirmek isteyebilir. ***Kişi olayın farkına vardığı andan itibaren 1 yıl yada olayın oluş tarihinden itibaren 5 yıl içinde maddi-manevi zarara mal olan eylemi yapan idareye başvurusu***

gerekir. İdari yargıdan ilk derece mahkemeleri olan idari mahkemelerinden şikayetçinin istediği doğrultuda karar çıkmaz ise, bu *kararın tebliğinden itibaren 30 gün içerisinde idari yargı üst derece* makamı olan Danıştay'a bu kararın temyizi için başvurulabilir.

Anayasa tarafından güvenceye alınan temel hak ve özgürlükler kamu düzeninin korunması amacıyla güvence altına alınabilir. Kamu düzeni insanların dışı bakan tarafını ortaya koyar: Yollar, parklar, meydanlar gibi kamuya ait yerler, gazino, kahvehane, tiyatro, sinema, lokanta, otel gibi kamuya açık yerlerde bireylerin dirlik ve esenlik içinde yaşamalarının temin edilmesi gerekir.

PVSK madde 1, 8/d ve madde 9/f polise kamu düzenini koruma amacıyla yetki vermektedir. Madde 11/A'da polise yapılan eylemi men yetkisi vermektedir. Madde 13/c'de kamu düzenini bozanları yakalama yetkisi vermiştir. Eğer polisin müdahalesi *dışa yansımamış, kamuya mal olmamış bir eylem ve davranış yasaklama şeklinde ortaya çıkarsa bir insan hakkı ihlali söz konusudur.*

11.4. 2011 AİHM İstatistiklerinde Türkiye ⁽⁹⁸⁾

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) 2010 yılına ilişkin verilerini yıllık rapor şeklinde açıklamıştır. Her zaman olduğu gibi gözler hakkında en fazla ihlal kararı verilen veya aleyhine en fazla başvuru yapılan ülkelere çevrilmiştir.

Avrupa Konseyi (AK) 47 ülkenin üye olduğu ve 800 milyon insanın yaşadığı çok geniş bir coğrafyayı temsil etmektedir. AK bünyesinde oluşturulan AİHM'nin varlığı ise bu kuruma olan ilgiyi gün geçtikçe arttırmıştır. AK'ne üye ülkelerin vatandaşları tarafından AİHM etkili bir hak arama merci olarak görülmektedir.

Öyle ki 31.12.2010 tarihi itibariye AİHM önünde 139.650 başvuru karar verilmeyi beklemektedir. Elbette bu sayı 47 ülke aleyhi-

ne yapılan başvuruların toplamını ifade etmektedir. Ancak bu kadar çok sayıdaki başvuruyu karara bağlamanın bir mahkemenin kapasitesinin çok üstünde olduğu da bir gerçektir. AK, AİHM'deki söz konusu sıkıntıyı aşmak üzere bir dizi reform yapmayı planlamaktadır. 14. Protokol bunlardan biri olup, karar verme sürecini hızlandırmaya dönük bir düzenlemedir.

AİHM'nin 2010 yıllık raporundaki verilerin analiz edilmesi neticesinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır (www.echr.coe.int). AİHM önünde karar verilmeyi bekleyen toplam başvuru sayılarına göre 31.12.2010 itibariyle ilk on ülkeye baktığımızda ***Türkiye 2. sıradadır. Bu ülkeler ve karar verilmeyi bekleyen başvuru sayıları aşağıda verilmiştir.***

Rusya	40.300
Türkiye.....	15.200
Romanya	11.950
Ukrayna.....	10.450
İtalya	10.200
Polonya	6.450
Moldova	3.850
Sırbistan	3.500
Bulgaristan	3.450
Slovenya	3.450

Görüldüğü üzere sadece Rusya ve Türkiye aleyhindeki başvuruların toplamı tüm başvuruların yaklaşık % 40'ına tekabül etmektedir. Bu da ülkemizin imajı açısından olumlu bir görünüm değildir.

Türkiye aleyhine yıl içinde yapılan başvuru sayılarının da gittikçe arttığı görülmektedir. Yıllara göre başvuru sayılarına bakıldığında aşağıdaki sonuç çıkmaktadır.

<u>Yıllar</u>	<u>Başvuru Sayısı</u>
2005	2488
2006	2328
2007	2830
2008	3706
2009	4474
2010	5821

Türkiye 2010 yılında yapılan 5.821 başvuru ile yıl içinde yapılan başvuru sayısı bakımından 47 ülke arasında 3. sırada yer almıştır. ***Ancak başvuru sayıları ülkelerin nüfuslarına oranlandığında ise Türkiye 47 ülke arasında 24. sıradadır.***

AİHM'nin (01.11.1998-31.12.2010 Dönemi) vermiş olduğu kararların ülkelere göre dağılımında ise Türkiye ilk sıradadır. Hakkında en fazla karar verilen ülkelerin başlıcaları aşağıda verilmiştir.

Toplam Karar Sayıları:

Türkiye	2539
İtalya	1964
Rusya	1079
Polonya	980
Romanya	789
Ukrayna.....	717
Fransa.....	698
Yunanistan.....	571

2010 Yılında AİHM tarafından verilen kararlara baktığımızda, Türkiye, Rusya, Romanya ve Ukrayna hakkında verilen kararların toplamının tüm kararların yaklaşık % 50'sini oluşturduğu görülmektedir.

Karar Sayıları:

Türkiye	278
Rusya	216
Romanya	143

Ukrayna.....	109
Polonya	107
İtalya	98

2010 yılında AİHM'nin ihlal kararı verdiği başvuru sayılarına bakıldığında yine ülkemizin ilk sırada yer aldığı görülmektedir.

İhlal Kararları:

Türkiye.....	228
Rusya	204
Romanya	135
Polonya	87
Bulgaristan.....	69

Türkiye ile ilgili 1987-31.12.2010 Dönemindeki toplam 2573 karara baktığımızda ise büyük çoğunluğunun ülkemiz aleyhine sonuçlandığı görülmektedir.

Kararların türlerine göre dağılımı:

Toplam Sonuçlanan Başvuru Sayısı	2573
İhlal Kararı Verilen Başvurular.....	2245
Dostane Çözüme Gidilen Başvurular	204
İhlal Yok Kararları	55
Diğer Kararlar	69

Kararların büyük çoğunluğu ihlal kararı şeklinde görülmekle birlikte AİHM'nin çeşitli sebeplerle kabul edilemez bularak kayıt dışında bıraktığı başvuruların sayısı da oldukça yüksektir. AİHM'nin 01.11.1998-31.12.2010 döneminde Türkiye aleyhine toplam 35.152 başvurunun yapıldığı, bunlardan 18.921'inin kabul edilemez bulunduğu görülmektedir. Bu nedenle AİHM'nin ülkemizle ilgili hep ihlal kararı verdiği şeklinde bir yorumun doğru olmayacağı değerlendirilmektedir.

AİHM'nin 31.12.2010 tarihine kadar verdiği ihlal kararlarının konularına baktığımızda ise ilk sırayı adil yargılanma ve mülkiyet hakları konularının oluşturduğu görülmektedir.

Türkiye Aleyhine verilen İhlal Kararlarının İlgili AİHS maddelerine göre dağılımı:

Adil Yargılanma Hakkı	1139
Mülkiyet Hakkı	574
Özgürlük ve Güvenlik Hakkı	516
İşkence Yasağı.....	332
İşkence	25
Kötü Muamele	209
Etkili Soruşturma Eksikliği.....	98
Etkili Başvuru Hakkı	231
Yaşam Hakkı	222
İfade Özgürlüğü	201
Aile ve Özel Hayatına Saygı.....	74
Toplantı ve Dernek Kurma Özgürlüğü	49
Diğer Maddeler	56

AİHS 3. madde yani İşkence Yasağıyla ilgili ihlal kararlarının yıllara göre dağılımı:

Yıllar Başvuru	
2004	16
2005	28
2006	28
2007	47
2008	57
2009	56
2010	59

İşkence yasağı başlığı altındaki ihlal kararlarının tamamı işkence yapılmış anlamında değildir. Bunlardan bir kısmı işkence, bir kısmı kötü veya insanlık dışı muamele ve bir kısmı da etkili soruşturma eksikliği nedeniyle verilen ihlal kararlarıdır.

AİHM'nin işkence yasağı başlığı altındaki ihlal kararlarının kendi içinde dağılımı:

<u>Yıllar</u>	<u>İşkence</u>	<u>Kötü Mua.</u>	<u>Etkili Sor.Eksikliği</u>
2006	3	24	1
2007	8	23	16
2008	3	30	24
2009	0	30	26
2010	3	32	24

AİHM kararları hem uluslararası platformda, hem de ülke gündeminde önemli bir yer işgal etmektedir. İstatistiklere bakıldığında önümüzdeki yıllarda da ülkemiz aleyhine AİHM'ye çok sayıda başvurunun yapılacağı söylenebilir. Başvuruların nitelikleri değişmekle birlikte önümüzdeki dönemde de AİHM'nin etkili bir hak arama mercii olarak görülmeye devam edeceği değerlendirilmektedir.

12. BÖLÜM

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

12. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Geçmiş devirlerdeki atalarımız, insanın ve tabiatta bulunan varlıkların birbirini tamamladıklarının farkına varmışlardır. Her canlıya, her varlığa ayrı ayrı değerler vererek saygı göstermişlerdir. İnsanla beraber bu varlıkların da devamına özen göstermişlerdir. Aynı düşünceler dini kültürümüzle de güçlendirilmiştir. Uygur şehirlerinin kalıntılarında, çeşitli dinlere ait tapınakların yan yana bulunması, yönetimin hakan etrafında boy beylerinden oluşan bir danışma meclisine dayalı olması, İslam'dan önceki toplumlarımızda insana karşı geniş bir hoşgörü ortamının varlığını ortaya koymaktadır. İslam'dan sonrada bu yapı istişare meclisi niteliğindeki Divan ile varlığını geliştirerek sürdürmüştür. Batı ortaçağ karanlığında mezhep kavgaları ile kendi dininin farklı mezheplerinden olanları, Kilisenin görüşü haricinde görüş ileri süren bilim adamlarını Engizisyon Mahkemelelerinde işkence ile öldürüp yakarken Osmanlı dünyası Selçuklulardan devraldığı medeniyeti geliştirerek tüm insanlık için yararlı bir halde kullanmıştır. 1490'lı yıllarda İspanyolların Endülüs'teki katliamlarından Yahudileri Osmanlı gemilerinin gelerek kurtardığı tarihte bilinen bir gerçektir.

Yakın zamanlarda bulunan bir belgeden de Fatih Sultan Mehmet'in 1463 yılında Bosnalı Fransiskenlere mal, can, inanç, seyahat ve istedikleri yere yerleşme hakkı ile başka ülkelerde bulunan yakınlarının da aynı haklardan yararlanma hakkının verildiğini görmekteyiz. Tarihimiz iyice araştırıldığı taktirde daha bunlar gibi insanlık tarihine örnek olacak çok güzelliklerin ortaya çıkacağına yürekten inanıyoruz.

Bir zamanlar batıdan önde olduğumuz insani değerleri ne yazık ki bizler çeşitli yozlaşmalar ile elimizden geçirirken Batılılar bu değerlere sahip çıkmışlardır. Bugün tarihimizde önceden mevcut olan ve yabancı olmadığı bu insani değerleri çeşitli politik araçlarla

bizlere kabul ettirmeye çalışılmaktadır.

Bugün İnsan Hakları olarak dile getirilen insani değerler yalnız Batı'nın değil tüm insanlığın ortak medeniyet tarihinin ortaya çıkardığı ortak değerlerdir. Dolayısı ile geçmişimize uygun düşen bu değerlere sırt çevirmemeliyiz, sahip çıkarak bütün insanlık ailesinin yararlanmasına çalışmalıyız. Bazı devletlerin veya kesimlerin kendi politik çıkarları için bu değerleri kullanmış olmaları bu değerlere karşı olumsuz bir tutum takınmamıza neden olmamalıdır.

Millet olarak tarihteki eski onurlu rollerimizi, içinde bulunduğumuz çağın gereklerine göre yeniden üstlenmek istiyorsak, İnsan Haklarına dayalı, Kamu Özgürlüklerini her bakımdan tanıyan bir demokratik rejim içerisinde yaşamak zorundayız.

Türkiye, tarihi ve kültürel temelinde yatan ilkelere bağlı kaldıkça ve onları içinde bulunduğu çağın ihtiyaçlarına göre geliştirdikçe, İnsan Hakları, Kamu Özgürlükleri ve demokrasi konusunda örnek olarak gösterilen bir konuma gelecektir. Herkes bu inancı paylaştığı zaman, aksaklıklar çok kısa bir süre içerisinde elbirliği ve hoşgörü içerisinde giderilebilir.

Demokratik hukuk devletinde, şiddet içermeyen bütün inanç ve düşünce sistemleri ve bunlara dayanan hayat tarzları karşısında devlet, eşit mesafede durur. Siyasal karar alma yetkisi halkın demokratik usullerle seçilmiş temsilcilerine aittir. Sivil ve askeri bürokrasi halkın siyasi sorumluluk yüklediği hükümetlerin demokratik yöntemlerle belirlediği politikaların uygulanmasıyla görevlidir. Demokratik hukuk devleti düşüncesi, çoğunluk iradesinin mutlak egemenliği düşüncesiyle de bağdaşmaz. Seçime dayalı çoğunlukla iktidara gelenlerin bile, temel özgürlükleri ve hukuk devleti güvencelerini ortadan kaldırma hakkı yoktur.

Batı demokrasilerinin, hukuk devleti ve insan hakları açısından geçirmiş olduğu, feodal yapı ve insanlık tarihinde unutulmayacak acı izler bırakmış engizisyon mahkemeleri ve ortaçağ karanlığı dö-

nemlerini özellikle bizim ÷lkemiz yaşamamıştır. Milletimiz kendine özgü sosyal kültürel yapısı ile gelir düzeyi ve sosyal statüye göre en alttakiler ve en üsttekiler arasında aşırı bir gerginlik ve sınıf ayırmacılığı yaşamamıştır. Bir Fransız İhtilali'nin oluşmasını sağlayacak sosyal yapı zemini oluşmamıştır. Bu durum doğal olarak özgürlük ve haklar mücadelesi açısından batıdaki gelişmelerden farklı bir yapı göstermesine neden olmuştur. Kısaca, İslam demokratik hukuk devletinin önünde bir engel oluşturmamıştır.

Türkiye'de demokratik hukuk devleti anlayışının yerleşmesi, farklı dünya görüşlerine veya sosyokültürel yapıya sahip kesimlerin barışçı bir şekilde bir arada yaşayabilmelerinin ve ortak bir vatandaşlık anlayışının geliştirilebilmesinin ilk basamağını oluşturmaktadır. Bu nedenle siyaset ve kamu hayatı her birey ve guruba (şiddet içermemek şartıyla) açık olmalıdır.

Sonuç olarak hükümetlerimiz, hukuk devleti ve insan hakları konusunda Avrupa'daki gelişmeleri takip ederek Avrupa Müktesebatını ÷lkemize kazandırılmasına çalışılmaktadır. Ancak bu ***yeniliklerin toplum hayatında uygulamaya dönüğe bilmesi, sırf yasal düzenlemelerle gerçekleştirilemez. Kanun uygulayıcıları da görevlerini bu gelişmelere uygun olarak yapmak zorundadırlar. En önemli diğer bir konu da vatandaşlarında eğitim yoluyla bilinçlendirilerek, kendisine verilen haklara sahip çıkarak benimsenmesinin sağlanmasıdır.***

Terör örgütlerinin hedeflerinden birisi, devleti vatandaşlara karşı sert önlemler almaya zorlamaktır. Devlet sertleştikçe demokrasiden uzaklaşacak, vatandaşlara sağladığı hakları yavaş yavaş rafa kaldıracaktır. Demokratik ÷lkeler, terör örgütlerinin bu tuzağına düşmedikleri oranda ve diğer komşu ÷lkelerin desteklerini aldıkları ölçüde hem demokratik kalabilirler hem de terörle başarılı mücadele edebilirler.

Türk milleti kendi hür iradesiyle; monarşiden meşruti monarşiye, meşruti monarşiden laik tek partili otoriter bir düzene, tek partiden çoğulcu demokrasiye geçmeyi bilmiş ve başarmıştır. Bu milletin kurmuş olduğu T.C. Devletinin de terör sorununu demokratik mücadele ile alt edebilecek güce sahip olduğuna inanıyor ve başarılı neticelerini görüyoruz.

DİPNOTLAR

1. Ali KUYAKSİL, “ Kabulütünün 54. Yılında İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”, Türk İdare Dergisi, Yıl:74, Aralık 2002, Sayı:437, s.229.
2. Kemal BAŞLAR ve Ali KUYAKSİL *İnsan Hakları ve Kamu Hürriyetleri (1)*, Polis Akademisi Başkanlığı Yayınları-3, Ankara, 2001, s.11.
3. Murat BAŞEKİOĞLU İçişleri Bakanı, *İl Valileri ve İl Emniyet Müdürleri İnsan Hakları Konferansı 30-31 Mart 1998*, Öztürkler Matbaası, Ankara, 1998, s.17.
4. Hasan EREN ve Diğerleri, Türkçe Sözlük, Cilt:1, Türk Dil Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.
5. BAŞLAR K. ve KUYAKSİL A., age., s.3.
6. BAŞLAR K. ve KUYAKSİL A., age., s.4-5.
7. İonna KUÇURALDI, “Felsefe ve İnsan Hakları”, *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s.49.
8. Müriyyet BİLEN, *Sağlıklı İnsan ilişkileri*, Armoni Ltd.Şti., Beşinci Baskı, Ankara, Tarih Yok., s.3-10
9. Oktay UYGUN, “İnsan Hakları Kuramı”, *İnsan Hakları*, (Editör: Korkut TANKUTER), Cogito Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s.13-44.
10. Turgut AKINTÜRK, *Temel Hukuk*, AÜ Açık Öğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir, 1997.
11. UYGUN O., agm., s.16. Kavramlar konusunda daha geniş bilgi için bkz.: Münci KAPANİ, *Kamu Hürriyetleri*, AÜHF Yayını, 1981, s.13-14.; Bülent TANÖR, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, BDS Yay. 3. Bası, İstanbul, 1994, s.13-14.; Oktay UYGUN, *1982 Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi*, Kazancı Yay., İstanbul, 1992, s.2-6.; Ahmet MUMCU, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Ankara: Savaş Yayınları, 1992, s.9-18.; Burhan KUZU, “Türkiye’de Anayasal Planda ve Uygulamada İnsan Hak ve Hürriyetlerine Genel Bir Bakış”, *İnsan Hakları Sempozyumu 10-11 Aralık 1994*, İstanbul, 1995, s.207-212.; Oktay UYGUN, *Türkiye’de Demokrasi ve İnsan Hakları*, TODAİE Yay., Ankara, 1996, s. 8-9.; Mahmut KUTKAN ve Battalgazi TANRIVERDİ, *İnsan Hakları*, Jandarma Basımevi Müdürlüğü, Ankara, 2003, s.1-4 / 1-12.
12. Anıl ÇEÇEN, *İnsan Hakları*, Savaş Yayınevi, Ankara, 2000, s.21.; KUTKAN M. ve TANRIVERDİ B., age., s.1-8.
13. MUMCU A., age., s.16.; Ali KUYAKSİL, *İnsan Hakları Bilgileri*, Ankara, 2002, s.3.
14. KUYAKSİL A., age., s.3.
15. Yasemin KEPENEKÇİ, *İnsan Hakları Eğitimi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2000, s.2.
16. KAPANİ M., age., s.14.
17. BAŞLAR K. ve KUYAKSİL A., age., s.11.
18. BAŞLAR K. ve KUYAKSİL A., age., s.
19. MUMCU A., age., s.23-53.; BAŞLAR K. ve KUYAKSİL A., age., s.25-31.; Tarık Zafer TUNAYA, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1975, s.279-288.; KAPANİ M., age., s.17-60.; İlhan F. AKIN, *Kamu Hukuku*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, T.Y., s.277-305.
20. Batı demokrasi ülkelerinde kamu hak ve özgürlükleri ile insan haklarının gelişimi aynı zamanda insan hakları ihlallerinin de göstergesidir. Geniş bilgi için bkz.: Tahsin ERDİNÇ, *Batı Demokrasilerinde Klasik Kamu Özgürlüklerinin Gelişmesi Alanında Görülen Sapmalar Tarihi Açısından İnsan Hakları İhlalleri*, Alkım Yayınları, İstanbul, 1998, s.24-66.
21. İbrahim Ağah ÇUBUKÇU, *Türk-İslâm Düşünürleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.5.
22. MUMCU A., age., s.148.
23. MUMCU A., age., s.149.
24. Hunlar’da kamu hukuku ve uygulanması hakkında geniş bilgi için bkz.: Halil CİN – Ahmet AK-GÜNDÜZ, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi 1. Cilt*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1990, s.41-47.
25. Salim KOCA, “Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı”, *Genel Türk Tarihi –2*, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 2002, s.330.
26. CİN H. – AKGÜNDÜZ A., age., s.57.
27. CİN H. – AKGÜNDÜZ A., age., s.57.
28. KOCA S. Age., s.330. Uygurlar ve Kutatgu Bilig’te anlatılan devlet, kenun ve adalet hakkında geniş bilgi için bkz.: CİN H. – AKGÜNDÜZ A., age., s. 59-78.
29. MUMCU A., age., s.148.

30. Ahmet AKGÜNDÜZ, *Eski Anayasa Hukukumuz ve İslam Anayasası*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1989, s.13-14.
31. Ahmet AKGÜNDÜZ, *İslâm'da İnsan Hakları Beyânnâmesi*, OSAY Yay., İstanbul, 1997, s.81.
32. Servet ARMAĞAN, İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler, DİB Yay., Ankara, 1996, s. 59.
33. AKGÜNDÜZ A., age., s.15.
34. MUMCU A., age., s.149.
35. Davut DURSUN, *Siyaset Bilimi*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2002, s.47.
36. DURSUN D., age., s.48-49.
37. NİZAMÜLMÜLK, *Siyasetnâme*, (Ter:Nurettin BAYBURTLUGİL), Dergah Yay., İstanbul, 1987, s.6-14.
38. Orhan ALDIKAÇTI, *Anayasa Hukukumuzun gelişmesi ve 1961 Anayasası*, 4. Baskı, Fakülte-ler Matbaası, İstanbul, 1982, s.28.
39. İbrahim Ağâh ÇUBUKÇU, "Türk kültüründe Hoşgörü ve Mevlânâ", s.59, *İnsan Hakları, Hoşgörü ve Mevlânâ Sempozyumu 26-27 Ekim 1994 Konya*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay. No:72, 1994.
40. Halil CİN, "Sunuş Konuşması", s.9-10, *İnsan Hakları, Hoşgörü ve Mevlânâ Sempozyumu 26-27 Ekim 1994 Konya*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay. No:72, 1994.
41. MUMCU A., age., s.152.
42. Ahmet AKGÜNDÜZ, *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor (3)*, Nil A.Ş., İzmir, 1991, s.9-109. Aksi görüş için bkz.:Yılmaz ÖZTUNA, *Osmanlı Devleti Tarihi –2*, FFK Yay., İstanbul, 1986, s.142.: (Osmanlı devleti bir din devleti değildir. Olabilmesi için zâten yalnız müslümanlardan oluşması gerekti. İki hukuk sistemi vardır: şeriat ki, ne olduğunu izâha hâcet yoktur. Osmanlı'nın "sultânî" ve daha çok "hâkaanî" dediği sistem ki, Eski Türk Sistemidir. Devlet'in, dolayısıyla dinin yüce menfaatleri için, hâkaanî adına, şeriat'te olmayan hükümler getirilip kanunlar konabilir. Şeriat'le açıkça aykırı düşmemesine dikkat edilir.)
43. AKGÜNDÜZ A., *Eski Anayasa Hukukumuz...*, s.49. İslam Düşüncesinde yönetilenlerin korunmasıyla ilgili hürriyet teorisi için bkz.: TUNAYA T.Z. age., s.317-323.
44. Bu belge Gaziantep Polis Meslek Yüksekokulu Müdürlüğü tarafından çıkarılan, *Polis ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Nisan 2003, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1'in arka kapağında yayınlanmıştır.
45. KUYAKSİL A., agm., s.231.
46. Bu muvafakat kâğıdında hastanın adı, hastaneye girdiği tarih, protokol numarası ve hastalığı belirtilmektedir. Daha sonra hastaya "Ben aşağıda daimi ikâmetgâh adresim yazılı müptelâ olduğum hastalığım tedavisi için Hastanesi mütehasısı tarafından yapılması lüzum gösterilen cerrahi ameliyeye ve bu ameliyat sırasında zuhuru melhuz olan diğer ârizalar ve ihtilâtların dahi, fenni zaruret görüldüğü takdirde keza cerrahi ameliyat yapılmak suretiyle tedavisine aklım başımda olduğu halde muvafakat eylerim. Tarih/İmza – İmza sahibinin daimi ikâmetgâh adresi" belirtilen matbu bir evrak imzalatılmaktadır. Ameliyat olacak kişi çocuk ise benzer bir belge velisine imzalatılmaktadır.
47. Ahmet AKGÜNDÜZ, *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor (1)*, Nil Yayınları, İzmir, 1989, s.2.
48. AKGÜNDÜZ A., *Belgeler Gerçekleri Konuşuyor (1)*, s.1.
49. BAŞEKİOĞLU M., age., s.18. İnsan Hakları konusunda yaşanan Batıdaki ortaçağ karanlığı karşısında İslamiyet'in getirdiği yenilikler için bkz; Ahmet MUMCU, "İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi", s.41-42. *İl Valileri ve İl Emniyet Müdürleri İnsan Hakları Konferansı 30-31 Mart 1998*, Öztürkler Matbaası, Ankara, 1998.; Bahriye ÜÇÖK, "İnsan Haklarının Gerçekleşmesinde Dinin Etkileri", s.127-129. *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*, (Yayıma Hazırlayan: İonna KUÇURALDI), Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, Ankara, 1996.; Ahmet AKGÜNDÜZ, *İslâm'da İnsan Hakları Beyânnâmesi*, OSAY Yayınları, İstanbul, 1997.; Ahmet MUMCU, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Savaş Yayınları, Ankara, 1992, s.39-42.; Saïd Vakkas GÖZLÜGÖL, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İç Hukukumuzda Etkisi*, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara, 1999, s.17-20.; İsmail METİN – Fetullah ERASLAN, *Türkiye'de Polis ve Kişi Hakları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.67.
50. AKGÜNDÜZ A., *İslâm'da İnsan Hakları Beyânnâmesi*, s.84-85.
51. Ahmet MUMCU, "Türkiye'de İnsan Haklarının Tarihi Gelişimi", *Türkiye'de İnsan Haklarının Gelişimi Sempozyumu İzmir, 9 Eylül 1992*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:55,

- s.28-29. Türk toplum yapısındaki farklılık hakkında geniş bilgi için bkz.:Mümtaz SOYSAL, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1986, s.24-26.
52. ALDIKAÇTI O., age., s.39.
53. Servet ARMAĞAN, *Bugünkü Anayasa Düzeni*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1980, s.9-12.
54. SOYSAL M., age., s.27.
55. MUMCU A., age., s.153.
56. Mustafa ERDOĞAN, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2001, s.4. Daha geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz.: TUNAYA T.Z. age., s.235-238.; Bülent TANÖR, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, AFA Yayınları, İstanbul, 1996, s.30-47.
57. ARMAĞAN S., *Bugünkü Anayasa Düzeni*, s.13-15
58. MUMCU A., age., s.158-159.
59. ALDIKAÇTI O., age., s.46.
60. AKGÜNDÜZ A., *Eski Anayasa Hukukumuz..*, s.70. Gülhane Hattı Hümayunu hakkında daha geniş bir değerlendirme için bkz.: KAPANI M., age., s.92-98. Kemal GÖZLER, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000, s.9-16.; TANÖR B., *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.64-71.
61. SOYSAL M., age., s.29.
62. KAPANI M., age., s.100. Geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz.:TANÖR B., *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.72-73 .
63. MUMCU A., age., s.160.
64. AKIN İ.F., age., s.304-305.
65. TANÖR B., *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.127.; GÖZLER K., age., s.34.
66. GÖZLER K., age., s.21-22.
67. Tark Zafer TUNAYA, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul Bilgi Ün.v. Yay., İstanbul, 2003, s.13.
68. UYGUN O., *Türkiye’de Demokrasi ve İnsan Hakları*, s.14.
69. GÖZLER K., age., s.31.; MUMCU A., age., s.173.; ALDIKAÇTI O., age., s.71.
70. UYGUN O., *Türkiye’de Demokrasi ve İnsan Hakları*, s.17
71. Tark Zafer TUNAYA, *Hürriyetin İlanı İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, ARBA Yay., İstanbul, 1996, s.80.
72. TANÖR B., *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.169
73. TUNAYA, *Hürriyetin İlanı İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, s.85.
74. ARMAĞAN S., *Bugünkü Anayasa Düzeni*, s.23.
75. UYGUN O., *Türkiye’de Demokrasi ve İnsan Hakları*, s.19.
76. ARMAĞAN S., *Bugünkü Anayasa Düzeni*, s.24.
77. SOYSAL M., age., s.39.
78. KUYAKSIL A., age., s.19.
79. ARMAĞAN S., *Bugünkü Anayasa Düzeni*, s.26.
80. MÜNÇİ K., age., s.109-110.
81. ARMAĞAN S., *Bugünkü Anayasa Düzeni*, s.29.
82. UYGUN O., *Türkiye’de Demokrasi ve İnsan Hakları*, s.20.; TANÖR B., *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.236-239.; ALDIKAÇTI O., age., s.93.; MUMCU A., age., s.184-191.;
83. GÖZLER K., age., s.57.; Temel hak ve kısıtlama örnekleri için bkz.: TANÖR B., *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.243-245.; MUMCU A., age., s.187-189.
84. MUMCU A., age., s.192.
85. ARMAĞAN S., *Bugünkü Anayasa Düzeni*, s.35-39.
86. Çok partili döneme geçişle ilgili geniş bilgi için bkz.: GÖZLER K., age., s.57-61.; SOYSAL M., age., s.52-62.; ALDIKAÇTI O., age., s.107-124.; TANÖR B., *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.254-273.; MÜNÇİ K., age., s.112-115.; MUMCU A., age., s.190-194.
87. KUZU B., age., s.211.
88. MÜNÇİ K., age., s.115-120.
89. UYGUN O., *Türkiye’de Demokrasi ve İnsan Hakları*, s.27.

90. GÖZLER K., age., s.80-83.

91. KUYAKSİL A., age., s.21.

92. BAŞLAR K. ve KUYAKSİL A., age., s.40. İnsan haklarına Dayanan/Saygılı devlet kavramlarının farklılıkları için bkz.: SOYSAL M., age., s.188-190.; GÖZLER K., age., s.104-105.

93. MUMCU A., age., s.126.

94. Bu kısım, Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığınca hazırlanan, *İnsan Hakları, Temel Bilgiler,Koruma Mekanizmaları, İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları*, isimli kitaptan derlenmiştir. Ankara, 2006.

95. Bu kitapta 'belge' deyiminden hem insan hakları konusunda Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen andlaşma, sözleşme, protokol gibi onaylayan devletleri bağlayıcı kaynakları, hem de deklarasyon (bildirge veya beyanname), tavsiye kararı, hareket planları gibi bağlayıcı olmayan belgeleri kast ediyoruz. Uluslararası insan hakları belgeleri genellikle ya sözleşme ve ona bağlı protokoller veya deklarasyonlar şeklinde ortaya çıkmaktadır. 'Andlaşma' terimi ise anlaşma, sözleşme, misak, şart, protokol, genel senet, nihai senet, nota (mektup), uzlaş, statü, protokol, kapitülasyon, tahkimname, gibi kavramları da içine alan çok genel bir kavramdır ve sayılan terimlerin tümünü kapsayan çerçeve kavram niteliğine sahiptir.

• Beyanname, deklarasyon, bildirge aynı anlamda kullanılan kelimeler olup uygulamada her üç terimle de karşılaşmak mümkündür. Bunlar arasında nitelik yönünden her hangi bir farklılık yoktur.

96. Ali KUYAKSİL, *İnsan Hakları Bilgileri*, 2002, Ankara, Eylül Kitap ve Yayınevi, 144-147'inci sayfalardan alınmıştır.

97. Ali KUYAKSİL, *İnsan Hakları Bilgileri*, 2002, Ankara, Eylül Kitap ve Yayınevi, 34-39'uncu sayfalardan alınmıştır.

98. Sedat ÖZCAN, *Çağın Polisi Dergisi*, Sayı: 112, Sayfa: 37-38

EKLER

EK-I: VEDÂ HUTBESİ (9 Zilhicce 10 H./8 Mart 632 M. Cuma)

Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.) Vedâ haccında, 9 Zilhicce Cuma günü zevâlden sonra Kasvâ adlı devesi üzerinde, Arafat Vâdisi'nin ortasında 124 bin Müslümanın şahsında bütün insanlığa şöyle hitab etti:

"Hamd Allah'a mahsustur. O'na hamdeder, O'ndan yardım isteriz. Allah kime hidâyet ederse, artık onu kimse saptıramaz. Sapıklığa düşürdüğünü de kimse hidâyete erdiremez. Şehâdet ederim ki; Allah'dan başka ilâh yoktur. Tektir, eşi ortağı, dengi ve benzeri yoktur. Yine şehâdet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve Rasûlüdür."

"Ey insanlar! Sözümlü iyi dinleyiniz! Bilmiyorum, belki bu seneden sonra sizinle burada bir daha buluşamayacağım. İnsanlar! Bugünleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise, bu şehriniz (Mekke) nasıl mübarek bir şehir ise, **canlarınız, mallarınız, namuslarınız da öyle mukaddestir, her türlü tecâvülden korunmuştur.**

Ashabım! Muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. O'da sizi yaptıklarınızdan dolayı sorguya çekecektir. Sakin benden sonra eski sapıklıklara dönmeyiniz ve birbirinizin boynunu vurmayınız! Bu vasiyetimi, burada bulunanlar, bulunmayanlara ulaştırın. Olabilir ki, burada bulunan kimse bunları daha iyi anlayan birisine ulaştırmış olur.

Ashabım! Kimin yanında bir emanet varsa, onu hemen sahibine versin. Biliniz ki, faizin her çeşidi kaldırılmıştır. Allah böyle hükmetmiştir. İlk kaldırdığım faiz de Abdulmutallib'in oğlu (amcam) Abbas'ın faizidir. Lakin anaparanız size aittir. **Ne zulmediniz, ne de zulme uğrayınız.**

Ashabım! Dikkat ediniz, cahiliyeden kalma bütün adetler kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. **Cahiliye devrinde güdülen kan davaları da tamamen kaldırılmıştır.** Kaldırdığım ilk kan davası Abdulmuttalib'in torunu İlyas bin Rabia'nın kan davasıdır.

Ey insanlar! Muhakkak ki, şeytan şu toprağınızda kendisine tapınmaktan tamamen ümidini kesmiştir. Fakat siz bunun dışında ufak tefek işlerinizde ona uyarmanız, bu da onu memnun edecektir. Dininizi korumak için bunlardan da sakınız.

Ey insanlar! **Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim.** Siz kadınları, Allah'ın emaneti olarak aldınız ve onların namusunu kendinize Allah'ın emriyle helal kıldınız. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, kadınların da sizin üzerinizde hakkı vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınızı; yatağınızı hiç kimseye çiğnetmemeleri, hoşlanmadığınız kimseleri izniniz olmadıkça

evlerinize almamalarıdır. Eğer gelmesine müsaade etmediğiniz bir kimseyi evinize alırlarsa, Allah, size onları yataklarında yalnız bırakmanıza ve daha olmazsa hafifçe dövüp sakındırmanıza izin vermiştir. Kadınların da sizin üzerinizdeki hakları, meşru örf ve adete göre yiyecek ve giyeceklerini temin etmenizdir.

Ey mü'minler! Size iki emanet bırakıyorum, onlara sarılıp uydukça yolunuzu hiç şaşırmasınız. O emanetler, Allah'ın kitabı Kur-ân-i Kerim ve Peygamberin sünnetidir.

Mü'minler! Sözümü iyi dinleyiniz ve iyi belleyniz! **Müslüman Müslüman'ın kardeşidir ve böylece bütün Müslümanlar kardeşirler. Bir Müslüman'a kardeşinin kanı da, malı da helal olmaz.** Fakat malını gönül hoşluğu ile vermişse o başkadır.

Ey insanlar! Cenab-ı Hak her hak sahibine hakkını vermiştir. Her insanın mirastan hissesini ayırmıştır. Mirasçıya vasiyet etmeye lüzum yoktur. Çocuk kimin döşğinde doğmuşsa ona aittir. Zina eden kimse için mahrumiyet vardır.

Ey insanlar! Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. **Hepiniz Adem'in çocuklarısınız, Adem ise topraktandır. Arabın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap üzerine üstünlüğü olmadığı gibi; kırmızı tenlinin siyah üzerine, siyahın da kırmızı tenli üzerinde bir üstünlüğü yoktur.** Üstünlük ancak takvada, Allah'tan korkmaktadır. Allah yanında en kıymetli olanınız O'ndan en çok korkanınızdır. Azası kesik siyahî bir köle başınıza amir olarak tayin edilse, sizi Allah'ın kitabı ile idare ederse, onu dinleyiniz ve itaat ediniz. **Kimse kendi suçundan başkası ile suçlanamaz. Baba, oğlunun suçu üzerine, oğlu da babasının suçu üzerine suçlanamaz.**

Dikkat ediniz! Şu dört şeyi kesinlikle yapmayacaksınız:

- Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacaksınız.
- Allah'ın haram ve dokunulmaz kıldığı canı, haksız yere öldürmeyeceksiniz.
- Zina etmeyeceksiniz.
- Hırsızlık yapmayacaksınız.

İnsanlar! Yarın beni sizden soracaklar, ne diyeceksiniz? "

Sahabe-i Kiram birden şöyle dediler:

"Allah'ın elçiliğini ifa ettiniz, vazifenizi hakkıyla yerine getirdiniz, bize vasiyet ve nasihatte bulundunuz, diye şahadet ederiz!"

Bunun üzerine Resul-i Ekrem Efendimiz (S.A.V.) şahadet parmağını kaldırdı, sonra da cemaatin üzerine çevirip indirdi ve şöyle buyurdu:

"Şahit ol yâ Rab! Şahit ol yâ Rab! Şahit ol yâ Rab! "

<http://www.diyabet.gov.tr/turkish/hutbe/vedahutbesi.asp>;

Erişim Tarihi:07.04.2012)

EK 2: VİRGINIA İNSAN HAKLARI BİLDİRİSİ (12 Haziran 1776)

İşbu bildiri, Virginia halkının eksiksiz ve özgürce bir araya gelen temsilcileri tarafından ilan edilen bir haklar bildirisidir. Bu haklar, Virginia halkı ve Virginia halkının gelecek nesilleri için, yönetimlerinin temeli ve hukuki dayanağı olacaktır.

Madde 1

Tüm insanlar doğuştan eşit derecede özgür ve bağımsızdırlar. Doğar doğmaz edindikleri belli bazı hakları vardır; siyasal bir topluluk kurdukları zaman, hiçbir antlaşmayla gelecek nesilleri bu haklardan yoksun bırakamaz, onları bu haklardan vazgeçmeleri için zorlayamazlar; yaşama ve özgürlük haklarıyla, mülk edinme ve sahip olma, mutluluk ve güvenlik arama ve kazanma olanağı da bunların arasındadır.

Madde 2

Tüm güç halkta toplanır ve halktan gelir; yetkili kişiler halkın vekilleridirler; halk için çalışırlar; halka karşı her zaman sorumludurlar.

Madde 3

Yönetim; halkın, ulusun ya da kamuoyunun ortak yararı, savunması ve güvenliği için kurulmuştur, bu amaçla kurulmalıdır; çeşitli yönetimler ve yönetim biçimleri içinde en iyisi, en fazla mutluluğu ve güvenliği sağlayabilen ve iktidarın kötüye kullanılması tehlikesine karşı en etkin önlemleri alabilen yönetimdir; herhangi bir yönetim bu göreve layık olmadığını gösterir ya da bu görevi hiçe sayarsa, toplumun çoğunluğunun, kamu yararına en uygun gördükleri bir biçimde, bu yönetimde ıslahata gitmek, yapısını değiştirmek ya da yönetimi ilga etmek hakkı doğar; bu hak vazgeçilmez, devredilemez ve iptal edilemez bir haktır.

Madde 4

Herkese açık kamu görevinde bulunan, hiçbir kişi ya da kişiler topluluğu, kamu yararına ters düşecek, özel ve ayrı kazançlar ya da ayrıcalıklar sağlayamaz; bu görevler devredilemeyecekleri gibi, memurların, milletvekillerinin ve yargıçların makamları da babadan oğula geçmemelidir.

Madde 5

Devletin yasama ve yürütme güçleri, yargılama gücünden ayrı ve bağımsız olmalıdır; bu ilk iki gücün üyeleri, halkın sıkıntılarını hissedebilmeli, bu sıkıntılara ortak olabilmeli ve belli aralıklarla, kendi seçim bölgelerine, özel yaşamlarına geri dönmelidirler ki, iktidarsızlık çekmesinler; kadrolardaki açıklar, önceden kararlaştırılan sürekli ve düzenli seçimlerle doldurulmalıdır; bu seçimlerde eski görevlilerin tamamı ya da bir kısmı, yasaya uygunluğuna bakılarak yeniden seçilebilir.

Madde 6

Meclislerde halkın temsilcisi olarak çalışılacak kişilerin seçimi serbesttir; topluma bağılılık ve sürekli genel ilgi beslediğine dair yeterli delili alan herkesin oy hakkı vardır; kamu yararı için, kendinin ya da seçtiği temsilcilerin rızası olmadan, kimse ne vergi ödemeye zorlanabilir, ne de mülkü elinden alınabilir; aynı biçimde kimse, kamu yararını gözönünde bulundurarak kabul etmediği yasalara uymakla yükümlü değildir.

Madde 7

Herhangi bir yetkinin, herhangi bir makam tarafından kullanılması, yasaların icrası ya da sürüncemede bırakılmaları, halk temsilcilerinin onayı olmadıkça, halkın haklarına bir tecavüzdür; bu yüzden asla yapılmamalıdır.

Madde 8

Tüm ciddi yolsuzluk ve cürüm hallerinde, herkes kendisi hakkında yapılan suçlamanın gerekçesini ve niteliğini sormak, suçlamayı yapanlarla, tanıklarla yüzleşmek, kendi lehine olan delilleri göstermek, kendi çevresinden seçilmiş oybirliğiyle karar vermedikçe suçlu sayılmayacağı, tarafsız bir jüri önünde, hızla yargılanmak hakkına sahiptir. Hiç kimse kendi aleyhine delil göstermeye zorlanamaz. Ülkenin bu konuda bir yasası ya da kendisine eşit kişilerin bir kararı olmadıkça kimsenin özgürlüğü elinden alınmaz.

Madde 9

Hiç kimseden aşırı kefalet akçesi istenemez; yüksek para cezaları ya da zulüm sayılabilecek, olağandışı cezalar verilemez.

Madde 10

Bir memura ya da özel görevliye, işlenen suç hakkında açık bir delil olmadan kuşkulu yerleri araması ya da tarif edilmemiş, suçu açıkça anlatılıp, delilleri gösterilmemiş kişi ya da kişileri yakalaması için verilen arama ve tutuklama müzекkereleri haksız ve despotiktir; bu tür müzекkerelerin verilmemesi gerekir.

Madde 11

Mülkiyetle ilgili ya da kişiler arasındaki özel davalarda, eski, jüriyle yargılama yöntemine dokunulmamalı ve bu yöntem diğer yargılama yöntemlerine yeğlenmelidir.

Madde 12

Özgürlüğün en güçlü kalelerinden birisi de basın özgürlüğüdür; despotik yönetimler dışında, asla sınırlanamaz.

Madde 13

Vatandaşlar arasından seçilen, silah eğitimi görmüş kişilerden kurulu, düzenli bir milis gücü özgür bir ülkenin en uygun, en doğal ve en emin güvenlik aracıdır; barış zamanında sürekli ordular bulundurmamak, ülkenin iç özgürlüğü için tehlikeli sayılmalı ve bundan kaçınılmalıdır; ordu her durumda, sivil gücün emri altında bulunmalı ve sivil güç tarafından yönetilmelidir.

Madde 14

Halkın bölünmez bir yönetim kurmaya hakkı vardır, bu yüzden bu sınırlar içinde Virginia yönetiminden ayrı, bağımsız bir yönetim kurulamaz ya da oluşturulamaz.

Madde 15

Ancak adalete, ılımlılığa, tutumluluğa, alçakgönüllülüğe ve erdeme sıkı sıkıya bağlı kalarak, her fırsatta temel ilkeleri anarak, bir halk özgür bir yönetime ve özgürlüğün nimetlerine sahip olabilir.

Madde 16

Yaradan'a borçlu olduğumuz görevimiz, dinimiz ve bunu yerine getirme tarzımız, şiddet ve baskıyla değil, ancak irade ve inançla belirlenebilir; bu yüzden herkes, dininin gereklerini, vicdanının buyruklarına göre yerine getirmek hakkına sahiptir; birbirine karşı, Hıristiyan sabrını, sevgisini ve merhametini göstermek herkesin görevidir.

(Janko Muslin, Hürriyet Bildirgeleri – Magna Charta'dan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne, İstanbul: Belge Yayınları, 1983:75-78)

EK 3: FRANSIZ İNSAN VE YURTTAŞ HAKLARI BİLDİRİSİ (3 Eylül 1791)

26 Ağustos 1789 İnsan ve Yurttaş Bildirisi şöyle başlar: Ulusal Meclis halinde toplanan Fransız halkı temsilcileri, toplumların uğradıkları felaketlerin ve yönetimlerin bozulmasının yegane nedeninin; insan haklarının bilinmemesi, unutulmuş olması ya da hor görülüp kâle alınmamasına bağlı olduğu görüşünden hareketle; insanın doğal, devredilemez ve kutsal haklarının resmi bir bildiri içinde açıklamaya karar vermişlerdir. Öyle ki, bu bildiri tüm toplum üyelerinin hiçbir zaman akıllarından çıkmayın, sürekli olarak onlara haklarını ve ödevlerini hatırlatsın. Öyle ki, yasama ve yürütme iktidarlarının faaliyetleri siyasal toplumların amacına uygun olup olmadığı her an denetlenebilsin ve bu iktidarlara daha çok saygı gösterilsin. Öyle ki, bundan böyle yurttaşların basit ve tartışma konusu olmayan ilkelere dayanan istekleri hep anayasanın korunmasına ve herkesin mutluluğuna yönelik olsun. Sonuç olarak Ulusal Meclis Yüce Varlığın huzurunda ve himayesinde aşağıdaki İnsan ve Yurttaş Haklarını kabul ve ilan eder:

Madde 1

İnsanlar, haklar yönünden özgür ve eşit doğarlar ve yaşarlar. Sosyal farklılıklar ancak ortak yarara dayanabilir.

Madde 2

Her siyasal toplumun amacı, insanın doğal ve zamanaşımı ile kaybedilmeyen haklarını korumaktır. Bu haklar; özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnmedir.

Madde 3

Egemenliğin özü esas olarak ulustadır. Hiçbir kuruluş, hiçbir kimse açıkça ulustan kaynaklanmayan bir iktidarı kullanamaz.

Madde 4

Özgürlük, başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir. Böylece her insanın doğal haklarının kullanımı, toplumun diğer üyelerinin aynı haklardan yararlanmalarını sağlayan sınırlarla belirlidir. Bu sınırlar ise ancak yasa ile belirlenebilir.

Madde 5

Yasa ancak toplum için zararlı fiilleri yasaklayabilir. Yasanın yasaklamadığı bir şey engellenemez ve hiç kimse yasanın emretmediği bir şeyi yapmaya zorlanamaz.

Madde 6

Yasa, genel iradenin ifadesidir. Tüm yurttaşların, bizzat ya da temsilcileri aracılığı ile yasanın yapılmasına katılma hakları vardır. Yasa ister koruyucu, ister cezalandırıcı

cı olsun herkes için aynıdır. Tüm yurttaşlar yasa önünde eşit olduklarından, yeteneklerine göre her türlü kamu görevi, rütbe ve mevkiine eşit olarak kabul edilirler, bu konuda yurttaşlar arasında erdem ve yeteneklerinden başka bir ayırım gözetilmez.

Madde 7

Bir kimse, ancak yasanın belirlediği hallerde ve yasanın öngördüğü şekillere uyularak suçlanabilir, yakalanabilir ve tutuklanabilir. Keyfi emirler verilmesini isteyenler, keyfi emirler verenler, bunları uygulayanlar ya da uygulatanlar cezalandırılır. Ancak yasaya uygun olarak yakalanan, yasaya uymaya çağrılan her yurttaş anında itaat etmelidir, direnirse suçlu olur.

Madde 8

Yasa ancak açık ve zorunlu olarak gerekliliği beliren cezaları koymalıdır ve bir kimse ancak suçun işlenmesinden önce kabul ve ilan edilmiş olan ve usullüne göre uygulanan bir yasa gereğince cezalandırılabilir.

Madde 9

Her insan suçlu olduğuna karar verilinceye kadar masum sayılacağından, tutuklanmasının zorunlu olduğuna karar verildiğinde, yakalanması için zorunlu olmayan her türlü sert davranış yasa tarafından ağır biçimde cezalandırılmalıdır.

Madde 10

Hiç kimse inançları nedeniyle, bunlar dini nitelikteki inançlar olsa bile, tedirgin edilmemelidir; meğer ki, bu inançların açıklanması, yasayla kurulan kamu düzenini bozmuş olsun.

Madde 11

Düşüncelerin ve inançların serbest iletimi insanın en değerli haklarından. Bu nedenle her yurttaş serbestçe konuşabilir, yazabilir ve yayınlatabilir, ancak bu özgürlüğün yasada belirlenen kötüye kullanılması hallerinden sorumlu olur.

Madde 12

İnsan ve yurttaş haklarının güvenliği bir kamu gücünü gerektirir, bu nedenle bu güç herkesin yararı için kurulmuştur, yoksa bu gücün emanet edildiği kişilerin özel çıkarları için değil.

Madde 13

Kamu gücünün devamını sağlamak ve idarenin masraflarını karşılamak için herkesin bir vergi vermesi kaçınılmazdır. Vergi tüm yurttaşlar arasından olanakları oranında eşit olarak dağıtılır.

Madde 14

Tüm yurttaşların bizzat ya da temsilcileri aracılığı ile verginin gerekliliğini belirlemeğe, vergilemeyi serbestçe kabul etmeye, vergi gelirlerinin kullanılmasını gözlemeye ve verginin miktarını, matrahını, tahakkuk biçim ve süresini belirlemeye hakkı vardır.

Madde 15

Toplumun tüm kamu görevlilerinden, görevleriyle ilgili olarak hesap sormak hakkı vardır.

Madde 16

Hakların güven altına alınmadığı kuvvetler ayrılığının yapılmadığı bir toplumda Anayasa yoktur.

Madde 17

Mülkiyet dokunulmaz ve kutsal bir hak olması nedeniyle, yasa ile belirlenen kamu ihtiyacı açıkça gerekmedikçe ve adil ve peşin bir tazminat ödenmedikçe, kimse bu haktan yoksun bırakılamaz.

(Ayferi Göze, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, İstanbul: Beta, 1986. S.564-566.)

EK-4: İNSAN HAKLARI EVRENSEL BEYANNAMESİ (10 Aralık 1948)

(Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 10 Aralık 1948 tarih ve 217 A(III) sayılı Kararıyla ilan edilmiştir).

6 Nisan 1949 tarih ve 9119 Sayılı Bakanlar Kurulu ile "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin Resmi Gazete ile yayınlanması yayımdan sonra okullarda ve diğer eğitim müesseselerinde okutulması ve yorumlanması ve bu Beyanname hakkında radyo ve gazetelerde münasip neşriyatta bulunulması" kararlaştırılmıştır. Bakanlar Kurulu Kararı 27 Mayıs 1949 tarih ve 7217 Sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu;

... İnsanlık topluluğunun bütün bireyleriyle kuruluşlarının bu Bildirgeyi her zaman göz önünde tutarak eğitim ve öğretim yoluyla bu hak ve özgürlüklere saygıyı geliştirmeye, giderek artan ulusal ve uluslararası önlemlerle gerek üye devletlerin halkları ve gerekse bu devletlerin yönetimi altındaki ülkeler halkları arasında bu hakların dünyaca etkin olarak tanınmasını ve uygulanmasını sağlamaya çaba göstermeleri amacıyla tüm halklar ve uluslar için ortak ideal ölçüleri belirleyen bu İnsan Hakları Evrensel Bildirgesini ilan eder.

Madde 1- Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler, birbirlerine karşı kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar.

Madde 2- Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya herhangi başka bir ayırım gözetmeksizin bu Bildirge ile ilan olunan bütün haklardan ve bütün özgürlüklerden yararlanabilir. Ayrıca, ister bağımsız olsun, ister vesayet altında veya özerk olmayan ya da başka bir egemenlik kısıtlamasına bağlı ülke yurttaşı olsun, bir kimse hakkında, uyuşunda bulunduğu devlet veya ülkenin siyasal, hukuksal veya uluslararası statüsü bakımından hiçbir ayırım gözetilmeyecektir.

Madde 3- Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır.

Madde 4- Hiç kimse kölelik veya kulluk altında bulundurulamaz, kölelik ve köle ticareti her türlü biçimde yasaktır.

Madde 5- Hiç kimseye işkence yapılamaz, zalimce, insanlık dışı veya onur kırıcı davranışlarda bulunulamaz ve ceza verilemez.

Madde 6- Herkesin, her nerede olursa olsun, hukuksal kişiliğinin tanınması hakkı vardır.

Madde 7- Herkes yasa önünde eşittir ve ayırım gözetilmeksizin yasanın korunmasından eşit olarak yararlanma hakkına sahiptir. Herkesin bu Bildirgeye aykırı her türlü ayırım gözetici işleme karşı ve böyle işlemler için yapılacak her türlü kısıktırmaya karşı eşit korunma hakkı vardır.

Madde 8- Herkesin anayasa yada yasayla tanınmış temel haklarını çiğneyen eylemlere karşı yetkili ulusal mahkemeler eliyle etkin bir yargı yoluna başvurma hakkı vardır.

Madde 9- Hiç kimse keyfi olarak yakalanamaz, tutuklanamaz ve sürgün edilemez.

Madde 10- Herkesin, hak ve yükümlülükleri belirlenirken ve kendisine bir suç yüklenirken, tam bir şekilde davasının bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından hakça ve açık olarak görülmesini istemeye hakkı vardır.

Madde 11

1. Kendisine bir suç yüklenen herkes, savunması için gerekli olan tüm güvencelerin tanındığı açık bir yargılama sonunda, yasaya göre suçlu olduğu saptanmadıkça, suçsuz sayılır.

2. Hiç kimse işlendiği sırada ulusal yada uluslararası hukuka göre bir suç oluşturmayan herhangi bir eylem veya ihmalden dolayı suçlu sayılamaz. Kimseye suçun işlendiği sırada uygulanabilecek olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez.

Madde 12- Kimsenin özel yaşamına, ailesine konutuna ya da haberleşmesine keyfi olarak karışılmaz, şeref ve adına saldırılmaz.

Herkesin bu gibi karışma ve saldırılara karşı yasa tarafından korunmaya hakkı vardır.

Madde 13

1. Herkesin bir devletin toprakları üzerinde serbestçe dolaşma ve oturma hakkı vardır.

2. Herkes , kendi ülkesi de dahil olmak üzere, herhangi bir ülkeden ayrılmak ve ülkesine yeniden dönmek hakkına sahiptir.

Madde 14

1. Herkesin zulüm altında başka ülkelere sığınma ve sığınma olanaklarından yararlanma hakkı vardır.

2. Gerçekten siyasal nitelik taşımayan suçlardan veya Birleşmiş Milletlerin amaç ve ülkelerine aykırı eylemlerden doğan kovuşturma durumunda bu haktan yararlanılamaz.

Madde 15

1. Herkesin bir yurttaşlığa hakkı vardır.
2. Hiç kimse keyfi olarak yurttaşlığından veya yurttaşlığını değiştirme hakkından yoksun bırakılamaz.

Madde 16

1. Yetişkin her erkeğin ve kadının, ırk, yurttaşlık veya din bakımlarından herhangi bir kısıtlamaya uğramaksızın evlenme ve aile kurmaya hakkı vardır.
2. Evlenme sözleşmesi, ancak evleneceklerin özgür ve tam iradeleriyle yapılır.
3. Aile, toplumun, doğal ve temel unsurudur, toplum ve devlet tarafından korunur.

Madde 17

1. Herkesin tek başına veya başkalarıyla ortaklaşa mülkiyet hakkı vardır.
2. Hiç kimse keyfi olarak mülkiyetinden yoksun bırakılamaz.

Madde 18- Herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne hakkı vardır.

Bu hak, din veya topluca, açık olarak ya da özel biçimde öğrenim, uygulama, ibadet ve dinsel törenlerle açığa vurma özgürlüğünü içerir.

Madde 19- Herkesin düşünce ve anlatım özgürlüğüne hakkı vardır. Bu hak düşüncelerinden dolayı rahatsız edilmemek, ülke sınırları söz konusu olmaksızın, bilgi ve düşünceleri her yoldan araştırmak, elde etmek ve yaymak hakkını gerekli kılar.

Madde 20

1. Herkesin silahsız ve saldırısız toplanma, dernek kurma ve derneğe katılma özgürlüğü vardır.
2. Hiç kimse bir derneğe girmeye zorlanamaz.

Madde 21

1. Herkes, doğrudan veya serbestçe seçilmiş temsilciler aracılığı ile ülkesinin yönetimine katılma hakkına sahiptir.
2. Herkesin ülkesinin kamu hizmetlerinden eşit olarak yararlanma hakkı vardır.
3. Halkın iradesi hükümet otoritesinin temelidir. Bu irade, gizli veya serbestliği sağlayacak benzeri bir yöntemle genel ve eşit oy verme yoluyla yapılacak ve belirli aralıklarla tekrarlanacak dürüst seçimlerle belirlenir.

Madde 22- Herkesin, toplumun bir üyesi olarak, sosyal güvenliğe hakkı vardır. Ulusal çabalarla ve uluslararası işbirliği yoluyla ve her devletin örgütlenmesine ve kaynaklarına göre, herkes onur ve kişiliğinin serbestçe gelişim için gerekli olan ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının gerçekleştirilmesi hakkına sahiptir.

Madde 23

1. Herkesin çalışma, işini serbestçe seçme, adaletli ve elverişli koşullarda çalışma ve işsizliğe karşı korunma hakkı vardır.

2. Herkesin, herhangi bir ayırım gözetmeksizin, eşit iş için eşit ücrete hakkı vardır.+

3. Herkesin kendisi ve ailesi için insan onuruna yaraşır ve gerekirse her türlü sosyal koruma önlemleriyle desteklenmiş bir yaşam sağlayacak adil ve elverişli bir ücrete hakkı vardır.

4. Herkesin çıkarını korumak için sendika kurma veya sendikaya üye olma hakkı vardır.

Madde 24- Herkesin dinlenmeye, eğlenmeye, özellikle çalışma süresinin makul ölçüde sınırlandırılmasına ve belirli dönemlerde ücretli izne çıkmaya hakkı vardır.

Madde 25

1. Herkesin kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı vardır. Herkes, işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ve kendi iradesi dışındaki koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkına sahiptir.

2. Anaların ve çocukların özel bakım ve yardım görme hakları vardır.

Bütün çocuklar, evlilik içi veya evlilik dışı doğmuş olsunlar, aynı sosyal güvenceden yararlanırlar.

Madde 26

1. Herkes eğitim hakkına sahiptir. Eğitim, en azından ilk ve temel eğitim aşamasında parasızdır. İlköğretim zorunludur. Teknik ve mesleki eğitim herkese açıktır. Yüksek öğretim, yeteneklerine göre herkese tam bir eşitlikle açık olmalıdır.

2. Eğitim insan kişiliğini tam geliştirmeye ve insan haklarıyla temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmeye yönelik olmalıdır. Eğitim, bütün uluslar, ırklar ve dinsel topluluklar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu özendirir ve Birleşmiş Milletlerin barışı koruma yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir.

3. Çocuklara verilecek eğitimin türünü seçmek, öncelikle ana ve babanın hakkıdır.

Madde 27

1. Herkes toplumun kültürel yaşamına serbestçe katılma, güzel sanatlardan yararlanma, bilimsel gelişmeye katılma ve bundan yararlanma hakkına sahiptir.

2. Herkesin yaratıcısı olduğu bilim, edebiyat ve sanat ürünlerinden doğan maddi ve manevi çıkarlarının korunmasına hakkı vardır.

Madde 28- Herkesin bu Bildirgede öngörülen hak ve özgürlüklerin gerçekleşeceği bir toplumsal ve uluslararası düzene hakkı vardır.

Madde 29

1. Herkesin, kişiliğinin serbestçe ve tam gelişmesine olanak veren topluma karşı ödevleri vardır.

2. Herkes haklarını kullanırken ve özgürlüklerinden yararlanırken, başkalarının hak ve özgürlüklerinin tanınması ve bunlara saygı gösterilmesinin sağlanması ve demokratik bir toplumda genel ahlak ve kamu düzeniyle genel refahın gereklerinin karşılanması amacıyla yalnız yasayla belirlenmiş sınırlamalara bağlı olur.

3. Bu hak ve özgürlükler hiçbir koşulda Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkelerine aykırı olarak kullanılamaz.

Madde 30- Bu bildirgenin hiçbir kuralı, herhangi bir devlet, topluluk veya kişiye, burada açıklanan hak ve özgürlüklerden herhangi birinin yok edilmesini amaçlayan bir girişimde veya eylemde bulunma hakkını verir biçimde yorumlanamaz.

EK 5: AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ (İNSAN HAKLARININ VE TEMEL ÖZGÜRLÜKLERİNİN KORUNMASINA İLİŞKİN SÖZLEŞME)

20 Mart 1950'de Roma'da imzalanan Sözleşme, 3 Eylül 1953'de yürürlüğe girdi. Türkiye, Sözleşmeyi 18 Mayıs 1954'de onayladı. (R.G. 19 Mart 1954-8662)

Sözleşme metni, 21 Eylül 1970'de yürürlüğe giren 3 no'lu Protokol'un 20 Aralık 1971'de yürürlüğe giren 5 no'lu Protokol'un ve 1 Ocak 1990'da yürürlüğe giren 8 no'lu Protokol'un düzenlemelerine uygun olarak değiştirilmişti ve ayrıca, yürürlüğe girdiği 21 Eylül 1970'ten bu yana 5. maddesinin 3. fıkrasına uygun olarak Sözleşme'nin bir parçası olan 2 no'lu Protokol'un metnini içermekteydi. Protokolların getirdiği bütün bu değişikliklerin veya eklemelerin yerini, yürürlüğe girdiği tarih olan 1 Kasım 1998'den itibaren 11 no'lu Protokol aldı. Bu tarihten itibaren, 1 Ekim 1994'te yürürlüğe giren 9 no'lu Protokol yürürlükten kaldırıldı.

İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Sözleşme (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi)

11. Protokol ile değiştirilen ve yeniden düzenlenen sözleşme metni (yürürlüğe giriş tarihi 1 Kasım 1998)

İNSAN HAKLARININ VE TEMEL ÖZGÜRLÜKLERİNİN KORUNMASINA İLİŞKİN SÖZLEŞME Roma, 4.XI.1950

Aşağıda imzası bulunan Avrupa Konseyi üyesi hükümetler, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948'de ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ni,

Bu Bildiri'nin, metninde açıklanan hakların her yerde ve etkin olarak tanınmasını ve uygulanmasını sağlamayı hedef aldığını,

Avrupa Konseyi'nin amacının, üyeleri arasında daha sıkı bir birlik kurmak olduğunu ve insan hakları ile temel özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesinin bu amaca ulaşma yollarından birini oluşturduğunu göz önüne alarak,

Dünyada barış ve adaletin asıl temelini oluşturan ve sağlanıp korunabilmesi, her şeyden önce, bir yandan da insan hakları konusunda ortak bir anlayış ve ortaklığa saygı esasına bağlı olan bu temel özgürlüklere derin inançlarını bir daha tekrarlayarak,

Aynı inancı taşıyan ve siyasi gelenekler, idealler, özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü konularında ortak bir mirası paylaşan Avrupa devletlerinin hükümetleri sıfatıyla, Evrensel Bildiri'de yer alan bazı hakların ortak güvenceye bağlanmasını sağlama yolunda ilk adımları atmayı kararlaştırarak;

Aşağıdaki hususlarda anlaşmışlardır:

Madde 1

İnsan Haklarına saygı yükümlülüğü

Yüksek Sözleşmeciler Tarafından, kendi yetki alanları içinde bulunan herkese bu Sözleşme'nin birinci bölümünde açıklanan hak ve özgürlükleri tanınır.

BÖLÜM I

Haklar ve Özgürlükler

Madde 2

Yaşama hakkı

1. Herkesin yaşam hakkı yasanın koruması altındadır. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırıldığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın yerine getirilmesi dışında hiç kimse kasten öldürülemez.

2. Öldürme, aşağıdaki durumlardan birinde kuvvete başvurma'nın kesin zorunluluk haline gelmesi sonucunda meydana gelmişse, bu maddenin ihlali suretiyle yapılmış sayılmaz:

- a) Bir kimsenin yasadışı şiddete karşı korunması için;
- b) Usulüne uygun olarak yakalamak için veya usulüne uygun olarak tutuklu bulunan bir kişinin kaçmasını önlemek için;
- c) Ayaklanma veya isyanın, yasaya uygun olarak bastırılması için.

Madde 3

İşkence yasağı

Hiç kimse işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya işlemlere tabi tutulamaz.

Madde 4

Kölelik ve zorla çalıştırma yasağı

1. Hiç kimse köle ve kul halinde tutulamaz.
2. Hiç kimse zorla çalıştırılmaz ve zorunlu çalışmaya tabi tutulamaz.
3. Aşağıdaki haller bu maddede sözü geçen "zorla çalıştırma veya zorunlu çalışma"dan sayılmazlar:

a) Bu Sözleşme'nin 5. maddesinde öngörülen koşullar altında tutuklu bulunan kimseden tutukluluğu veya şartlı salıverilmesi süresince olağan olarak yapılması istenen çalışma;

b) Askeri nitelikte bir hizmet veya inançları gereğince askerlik görevini yapmakta kaçınan kimselerin durumunu meşru sayan ülkelerde bu inanca sahip kimselere zorunlu askerlik yerine gördürülecek başka bir hizmet;

c) Toplumun hayat veya refahını tehdit eden kriz ve afet hallerinde istenecek her hizmet;

d) Normal yurttaşlık yükümlülükleri kapsamına giren her türlü çalışma veya hizmet.

Madde 5

Özgürlük ve güvenlik hakkı

1. Herkesin kişi özgürlüğüne ve güvenliğine hakkı vardır. Aşağıda belirtilen haller ve yasada belirlenen yollar dışında hiç kimse özgürlüğünden yoksun bırakılamaz.

a) Kişinin yetkili mahkeme tarafından mahkum edilmesi üzerine usulüne uygun olarak hapsedilmesi;

b) Bir mahkeme tarafından, yasaya uygun olarak, verilen bir karara riyasetlilikten dolayı veya yasanın koyduğu bir yükümlülüğün yerine getirilmesini sağlamak için usulüne uygun olarak yakalanması veya tutulu durumda bulundurulması;

c) Bir suç işlediği hakkında geçerli şüphe bulunan veya suç işlemesine ya da suçu işledikten sonra kaçmasına engel olmak zorunluluğu inancını doğuran makul nedenlerin bulunması dolayısıyla, bir kimsenin yetkili merci önüne çıkarılmak üzere yakalanması ve tutulu durumda bulundurulması;

d) Bir küçüğün gözetim altında eğitimi için usulüne uygun olarak verilmiş bir karar gereği tutulu durumda bulundurulması veya kendisinin yetkili merci önüne çıkarılması için usulüne uygun olarak tutulu durumda bulundurulması;

e) Bulaşıcı hastalık yayabilecek bir kimsenin, bir akıl hastasının, bir alkoliğin, uyuşturucu madde bağımlısı bir kişinin veya bir serserinin usulüne uygun olarak tutulu durumda bulundurulması;

f) Bir kişinin usulüne aykırı surette ülkeye girmekten alı konmasını veya kendisi hakkında sınır dışı etme ya da geriverme işleminin yürütülmekte olması nedeniyle usulüne uygun olarak yakalanması veya tutulu durumda bulundurulması;

2. Yakalanan her kişiye, yakalama nedenleri ve kendisine yöneltilen her türlü suçlama en kısa zamanda ve anladığı bir dille bildirilir.

3. Bu maddenin 1.c fıkrasında öngörülen koşullara uyarınca yakalanan veya tutulu durumda bulunan herkes hemen bir yargıç veya adli görev yapmaya yasayla yetkili kılınmış diğer bir görevli önüne çıkarılır; kendisinin makul bir süre içinde yargılanmaya veya adli kovuşturma sırasında serbest bırakılmaya hakkı vardır. Salıverilme, ilgilinin duruşmada hazır bulunmasını sağlayacak bir teminata bağlanabilir.

4. Yakalama veya tutuklu durumda bulunma nedeniyle özgürlüğünden yoksun kılınan herkes, özgürlük kısıtlamasının yasaya uygunluğu hakkında kısa bir süre içinde karar vermesi ve yasaya aykırı görülmesi halinde kendisini serbest bırakması için bir mahkemeye başvurma hakkına sahiptir.

5. Bu madde hükümlerine aykırı olarak yapılmış bir yakalama veya tutulu kalma işleminin mağduru olan herkesin tazminat istemeye hakkı vardır.

Madde 6

Adil yargılanma hakkı

1. Herkes, gerek medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili nizalar, gerek cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamalar konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından davalının makul bir süre içinde, hakkaniyete uygun ve açık olarak görülmesini istemek hakkına sahiptir. Hüküm açık oturumda verilir; ancak, demokratik bir toplumda genel ahlak, kamu düzeni ve ulusal güvenlik yararına, küçüklerin korunması veya davaya taraf olanların özel hayatlarının gizliliği gerektirdiğinde, veya davanın açık oturumda görülmesinin adaletin selametına zarar verebileceği bazı özel durumlarda, mahkemenin zorunlu göreceği ölçüde, duruşmalar dava süresince tamamen veya kısmen basına ve dinleyicilere kapalı olarak sürdürülebilir.

2. Bir suç ile itham edilen herkes, suçluluğu yasal olarak sabit oluncaya kadar suçsuz sayılır.

3. Her sanık en azından aşağıdaki haklara sahiptir:

a) Kendisine yöneltilen suçlamanın niteliği ve nedeninden en kısa zamanda, anladığı bir dille ve ayrıntılı olarak haberdar edilmek;

b) Savunmasını hazırlamak için gerekli zamana ve kolaylıklara sahip olmak;

c) Kendi kendini savunmak veya kendi seçeceği bir savunmacının yardımından yararlanmak ve eğer savunmacı tutmak için mali olanaklardan yoksun bulunuyor ve adaletin selameti gerektiriyorsa, mahkemece görevlendirilecek bir avukatın para ödemesizin yardımından yararlanabilmek;

d) İddia tanıklarını sorguya çekmek veya çektirmek, savunma tanıklarının da iddia tanıklarıyla aynı koşullar altında çağırılmasının ve dinlenmesinin sağlanmasını istemek;

e) Duruşmada kullanılan dili anlama dışı veya konuşma dışı takdirde bir tercümanın yardımından para ödemesizin yararlanmak.

Madde 7

Cezaların yasallığı

1. Hiç kimse, işlendiği zaman ulusal ve uluslararası hukuka göre bir suç sayılmayan bir fiil veya ihmalden dolayı mahkum edilemez. Yine hiç kimseye, suçun işlendiği sırada uygulanabilecek olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez.

2. Bu madde, işlendiği zaman uygar uluslar tarafından tanınan genel hukuk ilkelerine göre suç sayılan bir fiil veya ihmali suçlanan bir kimsenin yargılanmasına ve cezalandırılmasına engel değildir.

Madde 8

Özel hayatın ve aile hayatının korunması

1. Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesi hakkına sahiptir.

2. Bu hakkın kullanılmasına bir kamu otoritesinin müdahalesi, ancak ulusal

güvenlik, kamu emniyeti, ülkenin ekonomik refahı, dirlik ve düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için, demokratik bir toplumda, zorunlu olan ölçüde ve yasayla öngörül-müş olmak koşuluyla söz konusu olabilir.

Madde 9

Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü

1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel tarzda ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlü-ğünü de içerir.

2. Din veya inancını açıklama özgürlüğü, ancak kamu güvenliğinin, kamu düzenin, genel sağlığın veya ahlakın, ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla sınırlanabilir.

Madde 10

İfade özgürlüğü

1. Herkes görüşlerini açıklama ve anlatım özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, kanaat özgürlüğü ile kamu otoritelerinin müdahalesi ve ülke sınırları söz konusu olmaksızın haber veya fikir almak ve vermek özgürlüğünü de içerir. Bu madde, devletlerin radyo, televizyon ve sinema işletmelerini bir izin rejimine bağlı tutmalarına engel değildir.

2. Kullanılması görev ve sorumluluk yükleyen bu özgürlükler, demokratik bir toplumda, zorunlu tedbirler niteliğinde olarak, ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün veya kamu emniyetinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması, veya yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması için yasayla öngörülen bazı biçim koşullarına, sınırlamalara ve yaptırımlara bağlanabilir.

Madde 11

Dernek kurma ve toplantı özgürlüğü

1. Herkes asayiş bozmayan toplantılar yapmak, demek kurmak, ayrıca çıkarlarını korumak için başkalarıyla birlikte sendikalar kurmak ve sendikalara katılmak haklarına sahiptir.

2. Bu hakların kullanılması, demokratik bir toplumda, zorunlu tedbirler niteliğinde olarak, ulusal güvenliğin, kamu emniyetinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amaçlarıyla ve ancak yasayla sınırlanabilir. Bu madde, bu hakların kullanılmasında silahlı kuvvetler, kolluk mensupları veya devletin idare mekanizmasında görevli olanlar hakkında meşru sınırlamalar konmasına engel değildir.

Madde 12

Evlenme hakkı

Evlenme çağına gelen erkek ve kadın, bu hakkın kullanılmasını düzenleyen ulusal yasalar uyarınca evlenmek ve aile kurmak hakkına sahiptir.

Madde 13

Etkili başvuru hakkı

Bu Sözleşme'de tanınmış olan hak ve özgürlükleri ihlal edilen herkes, ihlal fiili resmi görev yapan kişiler tarafından bu sıfatlarına dayanılarak yapılmış da olsa, ulusal bir makama etkili bir başvuru yapabilme hakkına sahiptir.

Madde 14

Ayrımcılık yasağı

Bu Sözleşmede tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensupluk, servet, doğum veya herhangi başka bir durum bakımından hiçbir ayrımcılık yapılmadan sağlanır.

Madde 15

Olağanüstü hallerde askıya alma

1. Savaş veya ulusun varlığını tehdit eden başka bir genel tehlike halinde her Yüksek Sözleşmeci Taraf, ancak durumun gerektirdiği ölçüde ve uluslararası hukuktan doğan başka yükümlülüklerle ters düşmemek koşuluyla bu Sözleşmede öngörülen yükümlülüklerle aykırı tedbirler alabilir.

2. Yukarıdaki hüküm, meşru savaş fiilleri sonucunda meydana gelen ölüm hali dışında, 2. madde ile 3. ve 4. maddeler (fıkra 1) ve 7. maddeyi hiçbir suretle ihlale mezun kılmaz.

3. Bu maddeye göre aykırı tedbirler alma hakkını kullanan her Yüksek Sözleşmeci Taraf, alınan tedbirler ve bunları gerektiren nedenler hakkında Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'ne tam bilgi verir. Bu Yüksek Sözleşmeci Taraf, sözü geçen tedbirlerin yürürlükten kalktığı tarihi de Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'ne bildirir.

Madde 16

Yabancıların siyasal etkinliklerinin kısıtlanması

10, 11 ve 14. maddelerin hiçbir hükmü, Yüksek Sözleşmeci Tarafların yabancıların siyasal etkinliklerini sınırlamalarına engel sayılmaz.

Madde 17

Hakların kötüye kullanımının yasaklanması

Bu Sözleşme hükümlerinden hiçbiri, bir devlete, topluluğa veya kişiye, Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerin yok edilmesine veya burada öngörülenden daha geniş ölçüde sınırlamalara uğratılmasına yönelik bir etkinliğe girişme ya da eylemde bulunma hakkını sağlar biçimde yorumlanamaz.

Madde 18

Hakların kısıtlanmasının sınırları

Bu Sözleşmenin hükümleri gereğince, sözü edilen hak ve özgürlüklere getirilen sınırlamalar ancak öngörülen amaçlar için uygulanabilir.

KAYNAKLAR

- AKINTÜRK Turgut: Temel Hukuk, AÜ Açık Öğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir, 1997.
- AKIN İlhan F., Kamu Hukuku, Üçdal Neşriyat, İstanbul, T.Y.
- AKGÜNDÜZ Ahmet, Eski Anayasa Hukukumuz ve İslam Anayasası, Timaş Yayınları, İstanbul, 1989.
- AKGÜNDÜZ Ahmet, İslâm'da İnsan Hakları Beyânnâmesi, OSAV Yayınları, İstanbul, 1997.;
- AKGÜNDÜZ Ahmet, Belgeler Gerçekleri Konuşuyor (3), Nil A.Ş., İzmir, 1991.
- AKGÜNDÜZ Ahmet, Belgeler Gerçekleri Konuşuyor (1), Nil Yayınları, İzmir, 1989.
- ARMAĞAN Servet, Bugünkü Anayasa Düzeni, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1980.
- ALDIKAÇTI Orhan, Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, 4. Baskı, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1982.
- ARMAĞAN Servet, İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler, DİB Yay., Ankara, 1996.
- BAŞESKİOĞLU Murat İçişleri Bakanı, İl Valileri ve İl Emniyet Müdürleri İnsan Hakları Konferansı 30-31 Mart 1998, Öztürkler Matbaası, Ankara, 1998.
- BAŞLAR Kemal ve KUYAKSİL Ali, İnsan Hakları ve Kamu Hürriyetleri (1), Polis Akademisi Başkanlığı Yayınları-3, Ankara, 2001.
- BAŞLAR Kemal ve KUYAKSİL Ali, İnsan Hakları ve Kamu Hürriyetleri (2), Polis Akademisi Başkanlığı Yayınları-3, Ankara, 2001.
- BİLEN Mürtüvvet: Sağlıklı İnsan ilişkileri, Armoni Ltd.Şti., Beşinci Baskı, Ankara, Tarih Yok.
- CİN Halil ve AKGÜNDÜZ Ahmet, Türk-İslâm Hukuk Tarihi 1. Cilt, Timaş Yayınları, İstanbul, 1990.
- CİN Halil, "Sunuş Konuşması", İnsan Hakları, Hoşgörü ve Mevlânâ Sempozyumu 26-27 Ekim 1994 Konya, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay. No:72, 1994.
- ÇEÇEN Anıl, İnsan Hakları, Savaş Yayınevi, Ankara, 2000.
- ÇUBUKÇU İbrahim Agâh, Türk-İslâm Düşünürleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- ÇUBUKÇU İbrahim Agâh, "Türk kültüründe Hoşgörü ve Mevlânâ", İnsan Hakları, Hoşgörü ve Mevlânâ Sempozyumu 26-27 Ekim 1994 Konya, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay. No:72, 1994.
- DURŞUN Davut, Siyaset Bilimi, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2002.
- ERDİNÇ Tahsin, Batı Demokrasilerinde Klasik Kamu Özgürlüklerinin Gelişmesi Alanında Görülen Sapmalar Tarihi Açından İnsan Hakları İhlalleri, Alkım Yayınları, İstanbul, 1998.
- ERDOĞAN Mustafa, Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2001.
- EREN Hasan ve Diğerleri, Türkçe Sözlük, Cilt:1, Türk Dil Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.
- GÖZLER Kemal, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000.
- GÖZLÜGÖL Said Vakkas, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İç Hukukumuz Etkisi, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara, 1999.
- (<http://bilgi.atavista.net/insanhaklari/>"AIHM'e Başvurular Artacak"; Erişim Tarihi:12 Mayıs 2001).
- KAPANİ Münci, Kamu Hürriyetleri, AÜHF Yayını, 1981.
- KEPENEKÇİ Yasemin, İnsan Hakları Eğitimi, Anı Yayıncılık, Ankara, 2000.
- KOCA Salim, "Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilâtı", Genel Türk Tarihi -2, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 2002.
- KUÇURALDI İonna, "Felsefe ve İnsan Hakları", İnsan Haklarının Felsefi Temelleri, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

- KUTKAN Mahmut ve TANRIVERDİ Battalgazi, İnsan Hakları, Jandarma Basımevi Müdürlüğü, Ankara, 2003.
- KUYAKSİL Ali, İnsan Hakları Bilgileri, Eylül Kitap ve Yayınevi, Ankara, 2002.
- KUYAKSİL Ali, “ Kabulünün 54. Yılında İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”, Türk İdare Dergisi, Yıl:74, Aralık 2002, Sayı:437.
- KUZU Burhan, “Türkiye’de Anayasal Planda ve Uygulamada İnsan Hak ve Hürriyetlerine Genel Bir Bakış”, İnsan Hakları Sempozyumu 10-11 Aralık 1994, İstanbul, 1995.
- METİN İsmail ve ERASLAN Fetullah, Türkiye’de Polis ve Kişi Hakları, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- MUMCU Ahmet, İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri, Savaş Yayınları, Ankara, 1992.
- MUMCU Ahmet, “İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi”, İl Valileri ve İl Emniyet Müdürleri İnsan Hakları Konferansı 30-31 Mart 1998, Öztürkler Matbaası, Ankara, 1998.
- MUMCU Ahmet, “Türkiye’de İnsan Haklarının Tarihi Gelişimi”, Türkiye’de İnsan Haklarının Gelişimi Sempozyumu İzmir, 9 Eylül 1992, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:55.
- NİZAMÜLMÜLK, Siyasetnâme, (Ter:Nurettin BAYBURTLUGİL), Dergah Yay., İstanbul, 1987.
- ÖZCAN Sedat , Çağın Polisi Dergisi, Sayı: 112, Sayfa: 37-38
- ÖZTUNA Yılmaz, Osmanlı Devleti Tarihi –2, FFK Yay., İstanbul, 1986.
- Polis ve Sosyal Bilimler Dergisi, (Editör:Ali KUYAKSİL), Gaziantep,Nisan 2003, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1.
- SOYSAL Mümtaz, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1986.
- SÖZEN Süleyman, “Ünite 2-Avrupa Birliği ve Kolluk”, Polisin Görev ve Yetkileri, (Editör: A.Ziya ÖZGÜR - Süleyman SÖZEN), Anadolu Üniversitesi AÖF Yay., Eskişehir, 2003.
- TANÖR Bülent, “Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi”, İnsan Hakları, (Editör: Korkut TANKUTER), Cogito Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.
- TANÖR Bülent, Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri, AFA Yayınları, İstanbul, 1996.
- TANÖR Bülent ve YÜZBAŞIOĞLU Necmi, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- TANÖR Bülent, Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu, BDS Yay., 3. Bası, İstanbul, 1994.
- TUNAYA Tark Zafer, Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1975.
- TUNAYA Tark Zafer, Hürriyetin İlanı İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar, ARBA Yay., İstanbul, 1996.
- TUNAYA Tark Zafer, Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi , İstanbul Bilgi Ün.v.Yay., İstanbul, 2003.
- UYGUN Oktay, 1982 Anayasası’nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi, Kazancı Yay., İstanbul, 1992.
- UYGUN Oktay, “İnsan Hakları Kuramı”, İnsan Hakları, (Editör: Korkut TANKUTER), Cogito Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.
- UYGUN Oktay, Türkiye’de Demokrasi ve İnsan Hakları, TODAİE Yay., Ankara, 1996.
- ÜÇOK Bahriye, “İnsan Haklarının Gerçekleşmesinde Dinin Etkileri”, s.127-129, İnsan Haklarının Felsefi Temelleri, (Yayıma Hazırlayan: İonna KUÇURALDİ), Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, Ankara, 1996.